

SZABÓ TIBOR

OLASZORSZÁG POLITIKATÖRTÉNETE

(1861–2011)

Olaszország politikatörténete

SZABÓ TIBOR

OLASZORSZÁG

POLITIKATÖRTÉNETE

(1861–2011)

BELVEDERE

Szeged, 2012

A kötet megjelenését támogatták:
SZTE JGYPK Alkalmazott Humántudományi Intézet
SETUP Alapítvány

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001013551

Borítóterv
Majzik Andrea

A borítón:
A Magyar Kápolna
(Devetachi, Doberdò del Lago)
A szerző fotója

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

Kiadta: Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
belvedere@jgytf.u-szeged.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
www.belvedere.meridionale.hu
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László
Kiadóvezető: Jancsák Csaba
Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila
Nyomta: S-Paw Nyomda, Üllés

ISBN 978-963-9573-82-6

HÉLYBEN
OLVASHATÓ

© Szabó Tibor, 2012

© Belvedere Meridionale, 2012

X 169036

TARTALOM

Olaszország politikatörténete (1861–2011)	9
Előszó	10
I. Előzmények	14
I.1. Az olasz egység problémája. A Risorgimento	19
I.2. Depretis és Crispi kora	29
II. A Giolitti-korszak (1892–1914)	35
III. Olaszország az I. világháborúban	40
IV. Az olasz fasizmus	48
IV.1. A fasiszta hatalomátvétel (Marcia su Roma) felé.....	48
IV.2. A fasizmus első korszaka	58
IV.3. A német-olasz szövetség	65
V. Olaszország a II. világháborúban	71
VI. A fasizmus bukása	76
VII. Az antifasiszta mozgalom és a Resistenza	85
VIII. Az I. Olasz Köztársaság megteremtése	93
VIII/1. Gazdasági konszolidáció és De Gasperi-kormányai	102
VIII/2. A „gazdasági csoda” időszaka.....	113
VIII/3. A „balra nyitás” politikája	122
VIII/4. A demokrácia válsága	138
VIII/4.1. Az „ólom évek” időszaka: a terrorizmus	144
VIII/4.2. A tranzíció évei: Craxi kormányai	148
IX. A rendszer felbomlása (1987–1992)	153
X. A II. Olasz Köztársaság	161
X.1. A politikai transzformáció időszaka (1992–1994)	161
X.2. Az olasz „alternanza”	166
X/2.1. Az első Berlusconi-kormány időszaka	171
X/2.2. Prodi-kormány és a „demokrata párt”	174
X.2.3. Újabb kormányalakítási kísérlet	179
X.3. A 2000-es évek első kormányai	182
XI. A 150 éves Olaszország	192
Bibliográfia	195

*A könyvet az I. világháborús olasz hadszíntérről
sebesülten hazatért anyai nagyapám,
Terhes Dezső
emlék ének ajánlom*

OLASZORSZÁG POLITIKATÖRTÉNETE (1861–2011)

A történelmi és a politikatudományi szakirodalomban igencsak elhanyagolt területnek számít Itália, az egységes nemzetállamként csak a XIX. században létrejött Olaszország. A XX. századról írt jelentős magyar vagy külföldi történészek tollából született monográfiák csak érintőlegesen, – véleményünk szerint – jelentőségéhez nem fogható mértékben foglalkoznak az olasz történeti, politikatörténeti kérdésekkel. Utalhatunk itt például két neves történész: Romsics Ignác vagy Eric J. Hobsbawm munkájára.¹ Néhány korábban született alapos, de ma már kevésbé használható kötet (elsősorban Kis Aladár értő, de olykor egyoldalú munkái), vagy éppen Olaszország XX. századi eseményeit nem eléggé részletesen tárgyaló könyv (például Federico Chabod vagy Harry Hearder) után, jelen kötet abból a célból született, hogy az ország, az egységes Olaszország történeti, politikai, társadalmi és részben kulturális aspektusait fő vonalaiban és egységben mutassa be az Olvasónak. Meggyőződésünk szerint Olaszország társadalmi-politikai fejlődése olyan sajátosságokat mutat, különösen az utóbbi időszakban, amelyek igen tanulságosak és sok vonatkozásban egészen közel állnak a hazai társadalmi-politikai viszonyok néhány problémájához. Itt elsősorban arra a politikai rendszerre, arra a politikai kultúrára gondolunk, amely mindkét országban hasonló jelenségeket idéz elő.

Reméljük, hogy az Olvasók a politikatörténeti és politológiai aspektusokon túl olyan szempontokat is találnak majd e kötetben, amelyek az olasz politika sajátosságairól, az olasz társadalomról és (politikai) kultúráról eddig kialakított képüket némileg befolyásolják, esetleg módosítják. A kötet végleges megszövegezéséhez nyújtott értékes megjegyzéseit és segítségét különösen Vági Attilának és Simone Merigginnek köszönöm.

¹ Romsics Ignác: *A 20. század rövid története*, Budapest, 2007. Rubicon Ház Rt, 461 oldal, vagy Eric J. Hobsbawm: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története*, Budapest, 1998. Pannonica Kiadó 573 oldal. Mindkét könyvben (Mussolini és a fasizmus egy-két oldalas bemutatásán túl) szinte semmi sincs az olasz politikatörténetről.

ELŐSZÓ

Az olasz társadalmi és politikai viszonyokra a (történelmi léptékekkel mérve) kisebb-nagyobb megszakítottságokon túl egyértelműen a **folyamatosság** jellemző. Ennek a történelmi folyamatosságnak három lényeges eleme van.

Egyrészt Itália **geopolitikai helyzete** rendkívüli **sokféleséget** mutat. Az olasz táj morfológiailag sokféle (Pó síkság, mediterrán táj, magas hegységek, szigetek, stb.). Ez éghajlati különbözőséget hoz magával, amely szükségessé teszi a lakosság nagyfokú adaptivitását, **alkalmazkodó képességét**, rugalmasságát. Ez olasz karaktervonás is, ami a politikai és mindennapi tevékenységben is jellemzi az olaszokat.² Ugyanakkor összeköti az olaszokat a táj rendkívüli szépsége: „művelt táj” benyomását keltik az ókori és római romok, műemlékek, amelyek az olasz identitásnak ma is fontos elemei (például a Colosseum, a Pantheon, Pompei és Herkulaneum, a veronai Arena, a Templomok völgye Agrigentóban, Aquilea és Ostia antica római kikötője, a taorminai görög színház stb.).

Másrészt éppen ez a **történelmi tradíció** az, amely jelentős a folyamatosság tekintetében. Földrajzi, geopolitikai helyzete a legkülönbefélebb társadalmi, politikai és kulturális behatásokra predisztinálta. A normannok, az arabok, a hunok, a frankok rövidebb-hosszabb ideig tartózkodtak Itáliában, illetve megszállták területét. Már az i. e. VIII. században a nápolyi öbölben, Ischia szigetén **görög városalapítók** telepedtek meg, később ellepték Szicília mediterrán partjait (Siracusát, Taorminát, Naxost, Gelát, stb.) és a Magna Graecia vidékét (Neapolis). Míg a görög behatás a keleti és déli területeket érintette, az északi vidékeken a langobárd hódítás (Milano, Pavia, Verona)³, és a bizánci hatás (Ravenna, majd

² Az olasz nemzeti identitásról lásd: Ernesto Galli della Loggia: *L'identità italiana* (Bologna, 1998. Il Mulino) című könyvét, valamint tanulmányomat: *Olasz nemzeti identitás és politikai kultúra* (Politikatudományi Szemle, 2003. 3. sz. 137-155. old.).

³ Lásd erről: Jörg Jarnut: *Geschichte der Langobarden* (Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1982, Verlag W. Kohlhammer GmbH) című könyvét.

Velence) jelentős nyomai érezhetőek⁴. Az **etruszk dodecapolis** (Pisa, Fiesole, Perugia, Tarquinia, Cerveteri, Volterra, Arezzo stb.) a Tiberistől az Arno folyóig húzódott⁵. A **rómaiak** pedig a nyugati vidékeket szállták meg először, de meghódították a később bizánci fennhatóság alá került területeket is.

Közigazgatásilag már Augustus (Octavianus) korában tizenegy régióra osztották a félszigetet. Ekkortól viselik nevüket az egyes olasz tartományok (például Latium, Campania, Apulia, Calabria, Aemilia, Umbria, Liguria stb.). Traianus császár korától kezdve alakult ki a mai Olaszországra is oly jellemző **urbánus policentrizmus**. A ma is létező nyolcezer településből 713 már a rómaiak előtt is létezett, a rómaiak pedig 1971 településsel gazdagították mindezt. Számos jelentős nagy (de sok kis) város is őrzi az ókori városépítészet és települési struktúra nyomait. A mai Róma alatt, vagy a Fórumokon sétálni lehet az ókori Rómában. A **lokalizmus**, a helyhez kötöttség érzése és tudatossága ezért is olyan jelentős Itáliában. Az olaszok egyébként a XVIII. századig őrizték a rómaiak nyelvét, a latint, sőt ma is vannak, akik tudnak latinul beszélni. A félsziget fejlődésében a művelt rétegek, az **értelmiségiek** mindig is fontos szerepet játszottak.

S végül jelentős a folyamatosság szempontjából a **vallási tradíció**. Az ókori Róma idejétől számítva Itáliában a hatalom és a kultúra szorosan összekapcsolódott, amely sokszor vallási jellegű volt. A **kereszténység** hosszú ideig az „igazi olaszság” egyik legfontosabb kritériuma volt, igaz kezdetben benne erős szinkretista ten-

⁴ Ravenna az V-VI. században a keleti gótok és a bizánciak uralma alá került. Hírnevét kora keresztény, bizánci stílusú mozaikjainak (San Vitale, San Apollinare in Classe, Galla Placidia, San Apollinare Nuovo) és az ott eltemetett Dante híres sírjának köszönheti. Velence világhírű templomának, a Basilica di San Marco-nak a mozaikjai későbbiek, XII-XIII. századiak, amelyekre erősen hatott a bizánci művészet.

⁵ Az etruszkok jelentős hatással voltak Itália későbbi fejlődésére. Itt nem csak arról van szó, hogy az antik Rómát több mint száz évig etruszk uralkodók vezették (például Tarquinius Superbus), hanem arról a jelentős kulturális hatásról, amit a római művészetre, közéletre gyakoroltak. Lásd: Romolo A. Straccioli: *Gli Etruschi*, Roma, 1994. Newton, és Massimo Pallottino: *Az etruszkok*, Budapest, 1980. Gondolat kiadó.

denciák érvényesültek. Ez azzal magyarázható, hogy az i. sz. u. V. századtól a comunék XII. századi megjelenéséig⁶ a kereszténység szervezetei testesítették meg az **egyetlen közhatalmat**. A félszigeten az egyháznak hatalmas tekintélye lett, mert sok évszázadon át a keresztényi hit fogta egybe a félsziget lakóit. Ezen kívül a katolikus Egyház vált a hatalmas olasz művészeti kincsek legfőbb tulajdonosává és gondozójává. Erős ma is a Madonna-kultusz, a Mária-kultusz, az Atya tisztelete, amely sok olasznak (főleg Délen, például Nápolyban) meghatározza mind a mai napig mindennapi és politikai kultúráját. Erős náluk az **individualizmus**, de ezzel együtt a családcentrikus gondolkodás (az ún. **familizmus**)⁷, valamint, éppen ezért, a **civil társadalom**. Általában bizalmatlanok a központi (állam-) hatalommal szemben, leginkább csak saját, átlátható környezetükben bíznak. Ez gyakran kiszolgáltatottá is teszi őket a helyi hatalommal szemben.

Itália mindezekkel a sajátosságaival együtt **két évezred óta meghatározó** jelentőségű ország volt az európai fejlődés szempontjából és sok tekintetben (geopolitikailag és kultúráját tekintve mindenképpen) ma is lényeges a szerepe a világban és Európában.

Aki viszont a XX. századi Olaszország rendkívül sajátos politikai arculatát akarja megérteni, annak bizonyos régebbi vagy akár közvetlen előzményeket szükségképpen figyelembe kell vennie. Nem is annyira az európai kultúra szempontjából alapvető **humanista** és **reneszánsz korszakot**, amely olyan személyiségeket adott a világ-

⁶ Ludovico Gatto: *L'Italia dei comuni e delle signorie*, Róma, 1996. Newton ed.

⁷ A familizmust, amely a *familia* (család) latin szóból származó politikaelméleti fogalom, Paul Ginsborg így határozza meg: „olyan specifikus kapcsolat család, civil társadalom és az állam között, amelynek keretében a család értékeit és érdekeit elébe helyezik az emberi együttélés más, fő momentumainak”. Olyan rendkívül erős családi kötelékről van szó tehát, amely a viszonylag gyenge civil társadalom és a kifejezetten gyenge központi államhatalom ellenében jön létre. A familizmuson belül erősek a vertikális (és nem a horizontális) erőviszonyok, az anyaközpontúság. Lásd: Paul Ginsborg: *Familismo*, in: *Stato dell'Italia*, (szerk.: Paul Ginsborg), Milánó, 1994. Mondadori, 78-82. old.

nak, mint a „három firenzei korona”: Dante, Petrarca, Boccaccio, vagy a művészek közül Giotto, Leonardo, Michelangelo, Botticelli, Raffaello, Donatello, Verrocchio, Brunelleschi, Ghiberti, Tiziano, a filozófusok közül Machiavelli, Bruno és Campanella, vagy a természettudós Galileo Galilei és mások, hanem azokat a politikatörténeti eseményeket, amelyek közvetlenül megelőzték e sok évszázadon át köztársaságokból, hercegségekből, signorie-kból álló félsziget XIX. századi, **önálló állammá** történő alakulását.⁸ A XVIII. század végén a legjelentősebb államok az itáliai félszigeten a következők voltak: Szárd Királyság, Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság, Pápai Állam, Toscanai Nagyhercegség, Velencei Köztársaság, Savoyai Hercegség.⁹

Fontos, hogy könyvünk központi problematikája megértéséhez elengedhetetlen előzményként már tulajdonképpen a **napóleoni idők** (XVIII. század vége) politikatörténeti kérdéseit tisztázzuk, hiszen ebben a korban gyökereznek azok a problémák, amelyek a sajátos olasz viszonyokat sok esetben ma, a XXI. század elején is jellemzik, és amelyek olyan egyedi képét adják Itáliának az európai kontinensen.

Ezt az egyediséget kívánja bemutatni a könyv. Remélhetőleg mindebből kiderül, hogy az olyan sok háborún, gazdasági és politikai válságon átment ország hogyan lehet – kormányai instabilitásán túl – mégis egyik stabil állama az Európai Uniónak.

⁸ Lásd erről tanulmánykötetemet: *Itáliai anizs*. Morálfilozófiai és eszméletörténeti tanulmányok, Debrecen, 2009. Kossuth Egyetemi Kiadó.

⁹ Hahnér Péter: *A régi rend alkonya*. Budapest, 2006. Panem kiadó, 293. old.

I. ELŐZMÉNYEK

Az itáliai félszigeten a Quattrocentóban és a Cinquecentóban lezajlott kulturális forradalom, a reneszánsz¹⁰ után nem jött létre egységes nemzetállam. A széttagolt, kisállamokkal teletűzdelt félszigeten a stagnálás jelei mutatkoztak, miközben – éppen a széttagoltsága következtében – az ott lévő kis és nagy hercegségek, legációk, királyságok és államok a nemzetközi politika szinte végzetes hatását szenvedték el. Ebben a helyzetben ugyanis a nagy európai monarchiák befolyása Itáliára döntő jelentőségű volt. Az 1748-as aacheni béke Spanyolország, Franciaország és Ausztria között viszont fél évszázados békét eredményezett a félszigeten.¹¹ Ekkor kezdődött, igaz: feudális keretek között, az eddig stagnáló társadalmak lassú kapitalizálódása, és ezzel együtt egy jelentős kulturális fellendülés. A felvilágosodás most már itt is érezte hatását: tudományos és kulturális társaságok, folyóiratok jöttek létre, megindultak az ásatások Pompeiben és Herculanumban, létrehozták a milánói Scalát, a velencei La Fenicét stb. Kialakult egy mecénási réteg is a gazdag patríciusokból és a feltörekvő úrgazdag rétegből.

Egyre jobban kezdtek figyelni az európai eseményekre, amelyekre filozófusok és politikai gondolkodók reflektáltak. Közéjük tartozik például **Giambattista Vico** (1668-1744), aki *Scienza Nuova* című művében (1725-1730) a történeti fejlődés ciklikus jellegét fejti ki és teoretizálja, valamint kimutatja, hogy a történelmet a népek

¹⁰ Az olasz reneszánsz egész Európát meghatározó kultúrájáról könyvtári irodalom áll rendelkezésre. Jacob Burckhardt és újabban E. Burke munkáin túl sok vonatkozásban irányadóak még Hauser Arnold művei. A korszak legjobb olasz kutatója Eugenio Garin. Fontosabb könyvei közül említsük meg: *L'umanesimo italiano* (Bari, 1973. Laterza), *Medioevo e Rinascimento* (Bari, 1995. Laterza), *L'uomo del Rinascimento*, (a cura di E. Garin, Bari, 2005. Laterza). Az újabb magyar értelmezések közül említésre méltóak Klaniczay Tibor: *A hagyományok ébresztése* (Budapest, 1976. Szépirodalmi Könyvkiadó) és Heller Ágnes: *A reneszánsz ember* (Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó) című könyvei.

¹¹ Ezekről az átalakulásokról részletesebben lásd Kis Aladár: *Olaszország története. 1748-1968* (Budapest, 1975. Akadémiai kiadó) című könyvét.

csinálják¹². **Cesare Beccaria** (1738-1794) *Dei delitti e delle pene* című műve közvetlen hatást gyakorolt a felvilágosult büntető törvénykönyv kidolgozására: a kínzás és a halálbüntetés ellen lépett fel. Mindennek ellenére a **nemzeti szuverenitás** gondolata Machiavelli *A fejedelem* című műve (1513) óta ebben az évszázadban még nem merült fel¹³, bár régi, de elfeledett tradíciója volt már az ókori Rómában, amit a **Senatus Populus Que Romanus** (SPQR) kifejezés őriz mind a mai napig.

A XVIII. század végén, (1794) az olasz területeket elfoglaló osztrákok ellen a 27 esztendő tábornok **Napóleon** indított hadjáratot.¹⁴ **1796-ban** Napóleon **elfoglalta Piemontot, Lombardiát**, bevonult Torinóba, Milánóba, Bolognába és Ferrarába. Saját maga alakította át Észak-Itália geopolitikai térképét. Cispadániát (Bologna és Ferrara)¹⁵, Transpadaniát (Milánó) és a Liguriai Köztársaságot (Genova) alakította ki, majd **Cisalpin Köztársasággá** (Repubblica Cisalpina) egyesítette. A semlegességét féltő Velencének 1797-ben üzent hadat, elfoglalta, majd októberben Campoformioban (Villa Manin) békét kötött Ausztriával, amelynek értelmében **Velence osztrák** uralom alá került. Velence ezredéves önállóságát veszítette

¹² Giambattista Vico munkásságát újabban Nagy József kutatja több könyvében és tanulmányában.

¹³ A „firenzei titkár” műveinek legjobb (a félreértéseket és a félremagyarázásokat elkerülő) fordítását Herczeg Gyula kiadásában megjelent *Machiavelli művei* című kötetben (Budapest, 1978. Európa) találhatjuk meg. Machiavelli életéről és munkásságáról magyarul is több könyv látott napvilágot. Magyarországi hatásáról újabban Kaposi Márton és Madarász Imre ír.

¹⁴ Napóleon itáliai hadjáratairól, itáliai hatásáról lásd Giuliano Procacci: *Storia degli Italiani* (Bari, 1990. Laterza) című könyvének *La rivoluzione francese e l'Italia* című fejezetét (305-324. old.). A francia császárról készült újabb átfogó munkák közül említsük meg Thierry Lentz: *Napoléon* (Párizs, 2003. Presse Universitaire de France, Que sais-je sorozat) című könyvét, illetve a legjobb magyarra fordított monográfiát: Jean Tulard: *Napóleon*. Budapest, 1997. Osiris

¹⁵ A Cispadán köztársaságban használták először a zöld-fehér-piros zászlót, amely később az egységes Olaszország szimbóluma lett.

el így.¹⁶ Majd elvonult Itáliából, hogy egyiptomi expedícióját készítse elő.

A **köztársasági érzelem** (a republikanizmus) elterjedőben volt **Nápolyban**, ahol a franciákhoz húzó forradalmárok megalakították a **Repubblica Partenopeát** és reformokat akartak bevezetni, de a **lazzaronék** (a legszegényebbek) vezetői ellenállást szítottak, és fegyveres harcban legyőzték a középosztály tagjait, kifosztották Nápolyt, és újból a Bourbonok kerültek trónra.¹⁷ 1805-be újból elűzték a Bourbonokat, Napóleon bátyja, Josephe lett a király, majd amikor ő spanyol király lett, Napóleon saját sógorát és egyben egyik legkiválóbb tábornokát, Joachime **Murat** marsallt (1767-1815) tette meg nápolyi királynak.¹⁸ Rómában is köztársaság alakult. A **triennio** idején (1796-99) már megelőlegezték Itália „felújulását” újjászületését, feltámadását. A **Risorgimento kifejezést** a romantikus drámaíró és tragédiaköltő Vittorio **Alfieri** (1749-1803) használta először.¹⁹

1799-ben Napóleont első konzullá választották, 1800-ban Észak-Itáliában jelent meg újra és **Marengónál** legyőzte az újból ott lévő osztrák seregeket. Helyreállította a Cisalpin Köztársaságot, amit először a történelemben **Olasz Köztársasággá** alakított át és nevezett el. 1804-ben császárrá koronáztatta magát és az olasz köztársaságokat királyságokká alakította, alkirálya pedig Joséphine császárnő

¹⁶ Velence történelmének ezekről az epizódjairól is szólnak Erdődy János dokumentum-regényei: *A szárnyas oroszlán* (Budapest, 1967. Kozmosz könyvek) és a kifejező című *Szép és kegyetlen Velence* (Budapest, 1977. Szépirodalmi Könyvkiadó).

¹⁷ Nápoly igen bonyolult történetéről összefoglaló munkát tett közzé Gennaro Ruggiero: *Breve storia di Napoli* (Nápoly, 2005. Newton & Compton) címmel.

¹⁸ Murat, aki egyben Napóleon sógora lett, kacskaringós életutat futott be. A lipcsei csata, 1813 előtt cserbenhagyta az uralkodót, viszont az Elbáról visszatért Napóleon mellé állt. Márciusi Riminiben tett kiáltványában meghirdette Itália függetlenségét, de Tolentinónál májusban vereséget szenvedett. Kalábriában a Bourbon-hú erők elfogták és kivégezték.

¹⁹ A nagy tragédiaköltőről Madarász Imre írt monográfiát. Lásd: Madarász Imre: *Vittorio Alfieri életműve felvilágosodás és Risorgimento, klasszicizmus és romantika között*, Budapest, 2004. Hungarovox kiadó.

első házasságából született fia **Eugène de Beauharnais** lett. Eugène húga, Hortense de Beauharnais, 1802-ben Napóleon öccsének, Louis-nak a felesége lett, és a házaspárnak 1808-ban fia született, a későbbi **III. Napóleon**. A Napóleont végül kiátkozó VII. Piust le-tartóztatták. A Királyságokban a **Code Napoléon** (vagy Code Civil), a felvilágosult polgári törvénykönyv volt érvényben, amely az egyéni szabadság és egyenlőség elvén alapulva kimondta például a tulajdon védelmét, az állami esküvő elismerését, stb. Ez több-kevesebb módosítással ma is érvényben van Franciaországban, és számos más európai ország törvényhozását befolyásolta.

A **Waterloo-i vereség** (1815) után **restauráció** következett Európában.²⁰ A Habsburg Birodalom igényt tartott Észak-Itáliára (Lombardia, Veneto), amit meg is kapott. „Itália nem több, mint földrajzi fogalom.” – hangoztatta vágyait Metternich. Piemont elfoglalta Genovát, így a Savoya-ház földközi-tengeri hatalommá és „olasszá” vált. Piemont megerősítésére azért volt szükség, hogy Franciaországgal szemben legyen egy erős pufferállam (hasonló okból olvasztották össze Németalföldi Királysággá Hollandiát és Belgiumot). A Restauráció azt jelentette, hogy visszaállt a Napóleon előtti állapot: **I. Viktor Emánuel** elfoglalhatta trónját **Torinóban**, **Ferdinánd** pedig visszaköltözött **Nápolyba**, majd deklarálta a **Le Due Sicilie**-t (Nápolyi Királyság és Szicília), maga pedig a „Két Szicília királya” lett (egészen 1860-ig állt fenn ez az államalakulat). Visszaállt a **monarchikus abszolutizmus** Pármában és Modenában.

Ekkor kezdtek kialakulni a **titkos társaságok**, elsősorban a Nápolyi Királyságban. A **szabadkőművesség**, amely 1717-ben Angliában jött létre, és 1733-ban jelent meg Firenzében, majd Milánóban és Velencében, igen elterjedt volt.²¹ A szabadkőműves elnevezés a középkori építészetre és céheik titkos szervezeti formáira utal. A vándorló, soknemzetiségű, fegyelmezett közösség gesztusnyelvet

²⁰ A restauráció és a cezarizmus politikaelméleti fogalmát hosszan elemzi Antonio Gramsci: *Az új fejedelem* (Budapest, 1977. Új Helikon) című könyvében.

²¹ Az olasz szabadkőművesség történetéről lásd: Aldo Alessandro Mola: *Storia della Massoneria italiana dalle origini ai nostri giorni* (Milánó, 1992. Bompiani) című könyvét.

és szimbólum-rendszert dolgozott ki ismeretei védelmére. Később ezek elvesztették operatív jellegüket, és a testvériség, az általános emberszeretet (filantrópia, phülia = szeretet, anthropolosz = ember) vallásos, misztikus hite vezérelte őket. Az olasz szabadkőműves páholyba tartozott többek között Garibaldi (Palermóban), Cavour (Torinóban), Mazzini (Genovában), Crispi, D’Azeglio, Foscolo, Pascoli, Carducci stb. A **karbonári-mozgalom** (carbonari = szénégetők, azaz „mindent a szén tüzével megtisztítani”) az egyik jelentős, politikai színezetű titkos társaság volt. Van, aki szerint a XI. században a francia szerzetes, Teobald a rászorulókat megsegítésére hozta létre a szervezetet a Jura és az Ardennek erdeiben, mások szerint a francia „charbonniers” szóból ered az elnevezés és Dél-Itáliában (Abruzzókban és Kalábriában) jött létre francia-ellenes éllel. A karbonárik az alkotmányos kormányzás hívei voltak, akár monarchikus forma alatt is, bár nem rettentek vissza a forradalmi módszerektől sem. **Filippo Buonarroti** (Michelangelo egyenes ági leszármazottja) volt a titkos társaságok egyik vezérégyénisége Itáliában.²² A karbonárok első forradalmi Nápolyban és Piemont tartományban robbantak ki 1820-ban és 1821-ben. Bizonyos liberális és **alkotmányos reformokat** elértek. **Metternich herceg**, osztrák kancellár (1773-1859) kezdeményezésére a hadsereg segítségével **elfojtottak** minden liberális mozgalmat. A troppai kongresszuson (1820) nehéz volt az osztrákoknak keresztül vinniük intervenciós tervüket, mert az orosz udvar hagyományosan jó kapcsolatokat ápolt Nápolyval. A felkeléseket, az 1831-est is, nagy megtorlások, letartóztatások és kivégzések követték. A börtönbe vetett karbonárok egy részét a szegedi és az aradi várban őrizték²³.

²² Buonarroti Párizsban 1796-ban részt vett a Babeuf-féle szocialisztikus felkelésben. Ez volt az „Egyenlők társasága”. 1815-től Svájcban, majd Párizsból irányította az összeesküvések szálait, hazatérte után pedig az észak-olasz Alessandriából. Az utópista szocializmus híve volt. Elképzelése szerint a magántulajdont meg kell szüntetni, el kell szakadni Ausztriától, akár forradalom árán is. A nemzeti függetlenségért, a szabadságért minden meg kell tenni.

²³ A szegedi várban raboskodó karbonárokról írt izgalmas és történetileg is hű regényt Tóth Béla, *In prigionie. Olaszok a szegedi várban* (Szeged, 2000. Bába és tsa kiadó) címmel.

I.1. AZ OLASZ EGYSÉG PROBLÉMÁJA. A RISORGIMENTO

Milyen is volt az az Itália, amely az egységre várt? A többi, már nemzeti autonómiával rendelkező európai országhoz viszonyítva nagyon elmaradott.²⁴ A 22 millió lakos többsége földművelésből élt, akik ki voltak téve a gyakori malária-veszélynek, a kolera- és himlő-járványnak. Ez különösen a Délre volt jellemző. Általában elszigeteltségben, gyakran a jószágokkal együtt laktak. Nem mozdultak ki otthonról, mert még a közelben is olyan ismeretlenek laktak, akiknek a nyelvét nem értették. Csak a lakosság 2-4 %-a beszélte a sztenderd olasz nyelvet, a nagy többség dialektusban beszélt.²⁵ Angoloknak nézték az ottaniak a Szicíliába tanító piemonti tanárokat. Az analfabétizmus 80 %-os volt. Északon a mezőgazdasági termelés modernebb változata volt általános: a közepes és nagy földtulajdonosok sok pénzt ruháztak be a termelésbe. Toscanát például egy, a múltból örökölt igen magas színvonalú környezeti kultúra jellemezte. Az ipar, a textilipar bizonyos ágait leszámítva viszont rendkívül alulfejlett volt. Az egyes régiók között nagy volt a fejlettségbeli különbség: északon volt bizonyos jólét, amely az árucseré forgalomnak és a kézműiparnak volt köszönhető. A városias kultúra az északi és középső régiókban általánosan elterjedt volt. Délen viszont a nemes hagyományokkal rendelkező, de deformálódott paraszti kultúra volt

²⁴ A XIX. századi olasz Risorgimento (nemzeti újjászűletés) mozgalmáról átfogó képet ad Giuseppe Candeloro: *Storia dell'Italia moderna* (Milánó, 1974. Feltrinelli) című könyvének különböző köteteiben: *Dalla Restaurazione alla Rivoluzione nazionale* (II. köt.), valamint *La costruzione dello Stato unitario* (V. köt.). E korszakról írt még két (egyetemi jegyzetként is jól használható) könyvet Giancarlo Cogoi: *Lineamenti di storia del Risorgimento* és *Lineamenti di Storia del Regno d'Italia* címmel (mindkettő Debrecenben a Kossuth Egyetemi kiadónál jelent meg 1997-ben illetve 1998-ban). Lásd még: Giovanni Spadolini: *Gli uomini che fecero l'Italia*, Milánó, 1993. Longanesi & C.

²⁵ Az olasz nyelv egységesedésének történetét a neves nyelvész, Tullio De Mauro írta meg *Storia linguistica dell'Italia unita* (Bari, 1963. Laterza) című könyvében és számos tanulmányában.

a jellemző. A vezető osztály ezért gyakran úgy tekintett rájuk, mint kormányozhatatlan, „beduin” népségre. A megosztott, gyakran műveletlen, primitív társadalom kiváló, nemzetközi mércével mérve is első rangú értelmiséggel bírt. Ez az értelmiség melengette magában a Risorgimento eszmevilágát. 1847-ben indul az *II Risorgimento* című liberális lap, melynek egyik alapítója Cavour.

Az olasz identitás keresése tehát a felvilágosodást követő romantikus reagálásban találta meg saját önkifejeződését. A **nemzeti értékek, érzelmek** és képzelet fontossága nemcsak az irodalomban és a képzőművészetben, a zenében (Giuseppe Verdi²⁶), hanem a politikai gondolkodásban is egyre nagyobb tért hódított. Az **1831-es felkelésekben** ez a hazafias hangulat uralkodik el. **Bolognában** kitört forradalomban semmisnek nyilvánították a pápa világi hatalmát és népgyűlést választottak. A felkelők februárban létrehozták az Egyesült Olasz Tartományok nevű szövetségi államot az Egyházi Állam területén. Kitört a forradalom Pármában és Modenában is, ahol az osztrákok **agyonlőtték** **Ciro Menottit** (aki így a Risorgimento nagy mártírja lett), és mindhárom forradalmat **eltiporták**. A remélt francia segítségből csak az adriai parton Ancona megszállására futotta (1831-38).

Mazzini az olasz függetlenség gondolatának, a félsziget politikai egységének és a polgárok egyéni szabadságának szószólója volt. **Giuseppe Mazzini** (1805-1872) genovai születésű teoretikus és politikus volt, akit „prófétának” tartottak és neveztek. **1931-ben** csatlakozott a karbonári mozgalomhoz, de egyik elvbarátja feljelentette és börtönbe került. Itt dolgozta ki a **Giovine Italia** „mozgalom” programját, amely új titkos társaság lett. Célja a **demokratikus olasz köztársaság** létrehozása, az idegenek (osztrákok és franciák) kiűzése Itáliából. Az egységes olasz nemzeti identitás híve volt.²⁷ Mazzini

²⁶ Giuseppe Verdi (1813-1901) neve lelkesítette operái bemutatóinak közönségét, akik a piemonti királyt szerették volna Olaszország első királyának megtenni. Az előadások végén ugyanis kórusban ezt kiáltották: VERDI, VERDI, azaz Vittorio Emanuele **Re D'Italia**.

²⁷ Giuseppe Mazziniről teljes életrajzot közölt Jászay Magda *Mazzini* címmel (Budapest, 1977. Gondolat). *Mazzini, az Apostol* címmel Madarász Imre közölt könyvet (Budapest, 1993. Nemzeti Tankönyvkiadó, II. kiadás).

híveket toborzott minden társadalmi rétegből: katonatisztekből, polgárokból, tisztségviselőkből. 1833-ban, majd 1834-ben robbantott ki **forradalmat** Torinóban és Genovában, amit azonban a hatóságok **elfojtottak**. 1837-ben a Svájcba emigrált Mazzini létrehozta a **Giovine Europa** nevű nemzetközi forradalmi mozgalmat, amelynek végső célja az egyesült Európa lett volna.²⁸ Ezután Svájból **Angliába** utazott, ahol – többek között – találkozott Kossuth Lajossal is²⁹ és megismerkedett a konzervatív skót történésszel, Thomas Carlyle-jal. Mazzini azután ott élt haláláig. Sokakat meggyőzött³⁰, hogy az olasz ügyért érdemes akár meghalni is. Egész mítosz alakult ki a „Próféta” Mazzini körül. „Sem a király, sem a pápa, csak Isten és a nép nyithatja meg az utat a jövőbe” – hangoztatta.

Mazzini vetélytársa volt az 1840-es években **Vincenzo Gioberti** (1801-1852), a liberális gondolkodású katolikus filozófus. Főműve *Az olaszok morális és polgári elsőbbségéről* című könyv (**Il Primato morale e civile degli Italiani**, 1843.), amit kényszerű száműzetésében Bruxelles-ben írt. Szerinte Itália egykori dicsőségére most újból lehetőség adódhat. A **pápa fennhatósága alatt itáliai konföderációt** kellene létrehozni. Gioberti ellenezte a forradalmat, ezért nagy hatása volt a katolikusok körében. 1848 után rövid ideig Piemont mi-

²⁸ J. Nagy László ezt írja Mazziniről: elődeihez képest „gyakorlatiasabb volt az olasz Mazzini tevékenysége, aki a „Nemzetek Szent Szövetségének” a megalapítását szorgalmazta, s ezért 1834-ben megalapította az *Ifjú Itália* nevű szervezetet. Az egyes nemzeti szervezetek egy testvériség-okmányt írnának alá, amely ’a Szabadság, Egyenlőség, Haladás elvein alapulna’. Végeredményben az itáliai hazafi a nemzetállam demokratikus koncepcióján nyugvó összeurópai szervezet eszméjét terjesztette.” Lásd: J. Nagy László: *Az európai integráció politikai története*, Szeged, 1999. Gradus ad Parnassum könyvkiadó, 13. old.

²⁹ Kossuth és Mazzini találkoztak és leveleztek is egymással. Erről ír Koltay-Kastner Jenő: *Mazzini e Kossuth. Lettere e documenti inediti* (Firenze, 1929.) című munkájában.

³⁰ Meggyőzte például a velencei születésű tengerésztiszt Bandiera fivéréket (Attiliot és Emiliot, akik az osztrák hadseregben szolgáltak), hogy csatlakozzanak a Giovine Italiához. 1842-ben csatlakoztak is, majd egy sikertelen felkelési kísérlet után a Bourbonok elfogták, és 1844-ben kivégezték őket.

niszterelnőke lett, majd újból elhagyni kényszerült Itáliát. A szintén jelentős gondolkodó, **Cesare Balbo** gróf pedig Piemontban látta az egység potenciális megteremtőjét.

Massimo D’Azeglio (1798-1866) piemonti író, festő, **mérsékelt**, jobboldali konzervatív gondolkodó, aki Piemontban 1849-1852 között miniszterelnök volt. Szerinte az olasz függetlenséget a közvélemény nyomására, szinte automatikusan is el lehet érni. 1846-ban **IX. Pius** lett a pápa, aki ismerte Gioberti munkáját, **engedélyezte a szabad sajtó** és politikai klubok működését. D’Azeglio létrehozott Rómában egy fegyveres nemzeti gárdát a trasteverei szegényekből. Neki tulajdonítják ezt a híres mondást: „L’Italia è fatta, ora bisogna fare gli Italiani!” („Olaszország már létrejött, most olaszokat kell teremteni!”). A Risorgimento memoár-irodalmának egyik kiemelkedő alkotása *I miei ricordi* (*Emlékeim*) című önéletírása.

Mikor aztán Ausztria, az aggasztó itáliai események miatt 1847-ben megszállja Ferrarát, Modenát, Pármát, akkor Piemont segítséget ajánl IX. Piusnak Ferrara felszabadításához.

1848-ban először **Palermóban**, majd **Nápolyban** robbant ki forradalom. Ferdinánd kormánya ezért új alkotmányt bocsátott ki. **Piemontban** 1847-ben **Carlo Alberto** király engedélyezte a szabad sajtót. 1848 márciusában **új alkotmányt** (*Statuto albertino*) bocsátott ki a király, amelynek számos paragrafusa az 1861-es egyesítésnél az Olasz Királyság alkotmányának alapszövege lett. **Kétkamarás parlamentet** kell létrehozni, a felsőház tagjait a király nevezi ki, az alsóház tagjait pedig az adófizető polgárok. Az olaszok (nemcsak a piemontiak) kaptak lehetőséget a választásra, munkalehetségre, részt vehettek az aktív politikai életben.

Az 1848-as forradalmak lemondásra kényszerítették Metternich herceget, majd **Milánóban felkelés** tört ki ennek hatására. Az osztrák **Radetzky marsall** (1766-1858) kemény katonai igazgatása alá helyezték Milánót és a lombard tartományt, de a felkelők meghátrálásra kényszerítették az osztrák sereget. Ez a híres **Cinque giornate** (Öt nap), amely során elkeseredett utcai harcokban arattak győzelmet az osztrákok felett a milánói hazafiak. Mazzini nyomban Milánóba sietett és demokratikus köztársasági nemzetgyűlés összeho-

zását szorgalmazta. A felkelés másik republikánus vezére a milánói Carlo **Cattaneo**, közgazdász és politikai író (1801-1869) volt.

A **konzervatív arisztokratáknak** azonban sikerült érvényesíteni hatalmukat. Károly Albert **hadat üzent Ausztriának**. Közben **Velencéből** független köztársaság lett **Daniele Manin**, a Velencei Köztársaság elnöke (1804-1857) vezetésével, ahonnan szintén kivonultak az osztrákok. Igaz, egy évre rá Manin megadni kényszerült magát az osztrák erőknél, és franciaországi száműzetésbe vonult. Így is a velencei forradalom tartott ki Európában legtovább 1849-ben, kilenc nappal a világosi fegyverletétel utánig, azaz 1849. augusztus 22-ig. De Nápoly és IX. Pius pápa is sereget küldött az osztrákok ellen, úgy látszott, hogy kivívják Itália függetlenségét. Közben viszont a pápa visszavonta seregeit, Ferdinánd pedig Nápolyban megdöntötte az alkotmányos kormány uralmát. Ezért júliusban **Radezky marsall** (1776-1858) északon Custozánál **győzelmet** aratott Károly Albert piemonti király csapatain. Mazzini ekkor kijelentette: a fejedelmek háborúja véget ért, most kezdődik a **népek háborúja**. Rómában kitört republikánus jellegű forradalom rövid szerepet kínált fel **Mazzininak** és **Garibaldinak**, akik szociális reformokat léptettek életbe.

A Római Köztársaságot **Giuseppe Garibaldi** csapatai védték. Kis csapatával vereséget mért a Civitavecchiánál partra szálló, és a pápát újra trónra segítő francia csapatokra. **III. Napóleon** (1848 decemberétől francia király, I. Napóleon unokaöccse) még erősebb expedíciós csapatot küldött Itáliába, ekkor **Garibaldi**, egyhónapos ádáz küzdelem után **visszavonulásra** kényszerült néhány ezer emberével.³¹ **Károly Albert** 1849 márciusában újból vereséget szenvedett az osztrákoktól, majd **lemondott** a trónról fia javára. Az 1848-49-es események egyik fontos tanulsága volt, hogy Itália egyesítése csak

³¹ Giuseppe Garibaldi életéről és tevékenységéről, valamint a Risorgimento egész mozgalmáról kiváló monográfiát olvashatunk magyar nyelven is. Lásd: Csorba László: *Garibaldi*, Budapest, 1988. Kossuth kiadó. Használható még Vásárhelyi Miklós: *Így élt Garibaldi* (Budapest, 1983. Móra Ferenc kiadó) című könyve. Cavour és Garibaldi érdekes összehasonlítását adja esszéjében a híres angol történész A. J. P. Taylor: *Európa tündöklése és bukása*. Budapest, 1999. Scolar kiadó.

nagyhatalmi támogatással képzelhető el, Piemont egymagában talán kevés ehhez a feladathoz.

A Risorgimento időszakában a kultúra is kivette részét a politikai csatározásokban és szellemiségével támogatta az egységes Itáliára irányuló törekvéseket. Egyik fő műfaja az **opera** volt. Olyan zeneművészek jegyzik e kort, mint Gioacchino Rossini, Gaetano Donizetti, Vincenzo Bellini és Giuseppe Verdi. A regény műfajának is kora ez: Alessandro Manzoni (1785-1873), az első igazán nagy olasz regényíró főműve *A jegyesek*, költők közül a legismertebb Ugo Foscolo (1778-1827) és Giacomo Leopardi (1798-1837).

A Risorgimento romantikus korszakának vége után a **reálpolitika** vált uralkodóvá. Ennek fő képviselője, az olasz egység egyik fő megalkotója, a történelmi jobboldal jeles képviselője, **Camillo Benso, conte di Cavour** (1810-1861) volt.³² **Dúsgazdag** családból származott, apja piemonti miniszter, anyja genfi születésű francia volt. **Katonai pályára** szánták, Genovában tisztként szolgált, de lázadt a torinói arisztokratikus rezsim ellen. 1835-ben hosszabb utazást tett Párizsba és Londonba, ahol megnyerték tetszését a mérsékelt parlamenti rendszerek: a **laissez-faire-politikáját** teljes egészében magáévá tette. **Mérsékelt** politikus (*moderato*) volt. A hadseregből eltávolították, **sikeres gazdálkodó** lett a családi földbirtokon. A Statuto albertino kibocsátása (1848) után Cavour indult a parlamenti választásokon, és második alkalommal meg is választották. **1850-ben** Massimo D’Azeglio jobboldali kormányában három **miniszteri** tárcát is kapott (a pénzügyi, a kereskedelmi és a tengerészeti miniszterséget). D’Azeglio tudta nélkül megegyezett a balközép vezetőjével, Urbano Rattazzival. A két (bal- és jobb-) centrista párt megegyezését nevezzük **connubio**-nak („politikai házasságnak”). D’Azeglio megsértődött és lemondott, a király pedig **Cavourt kérte fel** kormányalakításra.

II. Viktor Emánuel 1849-ben lépett trónra, miután apja, Károly Albert lemondott. Igazából nem bízott Cavourban, mégis kinevezte.

³² Cavour miniszterelnök életéről magyar nyelven lásd: Maurice Paléologue: *Cavour a nagy realista* (Budapest, 1928. Genius kiadás) és Jászay Magda: *Cavour* (Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó) című kitűnő könyvét.

1854-ben kitört a háború: Franciaország és Anglia az oszmán birodalom védelmére kelt Oroszországgal szemben. Ez volt a sok mindent eldöntő **krími háború** (1853-1856). Piemont kezdetben semleges volt, de később mégis a katonai intervenció mellett döntött. Az **Oroszország vereségével** végződött háborút az 1856-os párizsi békekonferencia zárta le. Itt Cavour megismerte személyesen is III. Napóleont, aki akkor már császár volt. Ügyes diplomáciai érzékre vall részéről, hogy mindössze tizenötezer katonának a Krímbe küldésével elérte, hogy ott lehetett a nagy békekonferencián, míg a végig semleges Ausztria álláspontjával elszigetelte magát.

Ez időben is **próbálkoztak** az olaszok a helyzet **forradalmi** megváltoztatásával. A hercegi származású író, katonatiszt és hazafi Carlo **Pisacane** 1857-ben a Nápolyi Királyságban akart forradalmat kirobbantani, de terve nem sikerült, és amikor súlyosan megsebesült, öngyilkos lett. Szocialistának tartotta magát, és azt vallotta, hogy a Risorgimento legyen az egész **olasz nép** és ne csak a középosztály mozgalma. Pisacane nem tudott szövetséget kötni a tömegekkel, és így kényszerült elfogadni a **piemonti monarchisták** hegemoniáját. Ugyanakkor Mazzini újból és újból próbált **felkelést** szítani Genovában, de ez is sikertelen maradt.

III. Napóleon (egy ellene 1858-ban olaszok által elkövetett pokolgépes merénylet ellenére³³) támogatta Piemont osztrákok elleni törekvéseit. **Háborút** provokáltak **Ausztriával**, hogy elhódítsák annak észak-itáliai területeit. III. Napóleon csak egy konföderatív olasz államra adta áldását Plombières-ben 1858-ban. Az egész félszigetet, a Nápolyi Királyság kivételével, a pápa fennhatósága alatt, valóban konföderációvá alakítják. Ez a francia-osztrák háború Piemont területén folyt. **Magentánál és Solferinónál** (1859) rendkívül véres csata zajlott (ennek következtében szervezte meg Henri Dunant 1864-ben a Vöröskeresztet), amely az **osztrákok vereségével** végződött. III. Napóleon végül is a béke mellett döntött, és a fiatal osztrák császárral, Ferenc Józseffel, aláírta Verona mellett a **villafrancai**

³³ III. Napóleon fiatalon Itáliában felesküdtött a carbonarikra. Ezzel Felice Orsini esküje elárulását akarta megtorolni. Erre lásd: Jörg von Uthman: *Merényletek könyve*. Budapest, 1997. Zrinyi kiadó. 88-98.old.

fegyverszünetet. Ez francia-osztrák béke volt a piemonti király megkérdezése nélkül, a „rendes békét” novemberben kötötték meg Zürichben. Elhatározták, hogy visszaállítják a régi állapotokat, Vence osztrák kézben marad, létrehozzák az **Olasz Konföderációt**, amelynek vezetője a pápa lesz, Piemont pedig anektálja Lombardiát. Cavour a királyt, II. Viktor Emánuelet tehetetlenséggel vádolta, és lemondott. De a villafrancai béke csak szöveg, írott malaszt maradt, nem valósították meg a gyakorlatban. Viszont egyre terjedt az a vélemény, hogy az olasz nemzeti ügyet legjobban mégis talán Piemont tudná képviselni. 1859-ben Parma, Toscana, Modena, Romagna megválnak külföldi megszállótól és kéri csatlakozását Piemonthoz.

Közben azután újabb lépések történtek Itália egyesítése érdekében, például megalakult az Olasz Nemzeti Társaság (*Società Nazionale Italiana*), amely tanácsolta az észak- és közép-itáliai területek unióját.³⁴ Piemont 1860 márciusában (amikor újból Cavour lett a miniszterelnök), népszavazást tartott az annexióról, amelyen minden 25. életévüket betöltött férfiak (az össznépesség 2 %-a), és (a vagyoni cenzus miatt) csak azok vehettek részt, akik valamilyen jelentősebb jövedelemmel rendelkeztek. Így márciusra létrejött az **Észak-Olasz Királyság**. Cavour közben **átadta Nizzát és Savoyát III. Napóleonnak**, amit népszavazás is megerősített.

Az olasz egység egyik főszereplője **Giuseppe Garibaldi** (1807–1882) volt. Nizzai halászcsaládból származott (ezért nem is tetszett neki a francia fennhatóság), harcolt a kalózzokkal, eljutott a Krím félszigetig. Mazzini műveit olvasta már húszéves korában. Gyengéd, jólelkű, őszinte és bátor jellemű volt. Brazíliában irreguláris flottát vezényelt, majd gerillavezér lett, harcolt az uruguayi köztársaság függetlenségéért, 1848-ban tért haza. **Vissza akarta foglalni Nizzát**, amely tervről a szicíliai születésű későbbi miniszterelnök, Francesco Crispi beszélte le és azt tanácsolta neki, hogy a lázongó szicíliaiak élére álljon, amely így egy nemzeti mozgalom magja le-

³⁴ Az *Olasz Nemzeti Társaság*ot 1856-ban hozták létre. Feladata az volt, hogy előmozdítsa az olasz nemzet egységesedésének a folyamatát a Savoya-ház fennhatósága alatt. Az 1860-ig működő Társaság elnöke Daniele Manin, alelnöke Garibaldi (!) volt.

hetne. Genovától keletre lévő kis településen, Quartóban, toborzott össze **1860 tavaszán** ezer embert (**I Mille**), akikkel **1860. május 6-án** partra szállt a szicíliai **Marsalában**. Közöttük volt egyik magyar bizalmasa, **Türr István** tábornok, és **Tüköry Lajos** alezredes, a palermói harcok egyik mártírja, majd később egy egész magyar légió.³⁵ A jelszó ez volt: „Per l'Italia e per Vittorio Emanuele”. Ez a **demokratikus monarchia** jelszava volt. Heves csatában megfutamították a nápolyi csapatokat Calatafiminél. Az **expedícióhoz** egyre többen csatlakoztak, annak ellenére, hogy **Cavour nem szimpatizált** Garibaldi vállalkozásával, biztos volt katonai vereségében. Garibaldi véres csaták után foglalta el **Palermót**, majd egész Szicíliát. A sziget politikai irányítását **Crispire** bízta. Cavour anektálni akarta Szicíliát, de Garibaldi ellenállt és nem engedte. Cavour befolyása ekkor a mélypontra zuhant az egység megteremtése kérdésében. Nem tudta megakadályozni Garibaldinak a **Messinai-szoroson** való átkelését sem. A nápolyi Bourbon hadsereg igen csekély ellenállást tudott kifejteni Garibaldival szemben. 1860. szeptember 7-én **bevonult Nápolyba**, ahol 1859 óta II. Ferenc uralkodott. A királyi család pedig elmenekült Nápolyból. A **vörösingések** Róma felé akartak vonulni, betörni a pápai állam területére és elfoglalni a francia fennhatóság alá tartozó **Örök Várost**. Egy hamis váddal, hogy a pápai államban forradalom készül, a piemonti hadsereg, Cavour parancsára összecsapott a pápai seregekkel és győzött. II. Viktor Emánuel is csatlakozott az Adria partjainál állomásozó piemonti csapatokhoz, mert el akarták vágni Garibaldi előrenyomulását Róma felé. Ekkor Garibaldit már **szabadsághősként** tisztelte az olasz nép. 1860. októ-

³⁵ Az olasz-magyar történelmi kapcsolatok egy dicső fejezete a magyar szabadságért 1848-49-ben harcoló olasz (Monti-) légió és Garibaldi hadjáratain részt vevő magyar légió története. Erről több könyv és számos tanulmány született. Közülük említsük meg Koltay-Kastner Jenő: *A Kossuth-emigráció Olaszországban* (Budapest, 1960.), Jászay Magda: *L'Italia e la rivoluzione ungherese 1948/49* (Budapest, 1948. Bibliothèque de la RHC), Pete László: *Monti ezredes és az olaszlégió a magyar Szabadságharcban* (Debrecen, 1999.) és Lukács Lajos: *A magyar garibaldisták útja Marsalától a Porta Piáig* (Budapest, 1971.) című műveit.

ber 20-án Teanónál **találkozott a királlyal** és miután minden kitűntetést és készpénzjutalmat elutasított, **visszavonult** Caprera szigetére (Szardínia mellé). Ekkor az olasz Dél (Mezzogiorno) irányítását Cavour kormánybiztosai vették át. Nápolyban is megszavazták Itália egységét.

Torinóban, **1861. január 27-én** megválasztották az Olasz Királyság **első parlamentjét** a Statuto albertino értelmében, amely már a félsziget nagyobb részére érvényes volt. 1861. március 17-én³⁶ a torinói Parlament **II. Viktor Emánuel**t az Olasz Királyság **első királyának** nyilvánította, aki világi és parlamentáris uralkodó lett, mert a pápa nem koronázta meg. Cavour aggódott Campania sorsáért, ahol a Nápolyi Királyság katonáit szélnek eresztették, akik a hegyekbe vonultak, sokszor törvényen kívül, banditizmusból éltek. Ekkor telepedett meg hosszú időre ezen a tájon a banditizmus.³⁷ **Cavour** azonban hirtelen megbetegedett, és 1861. június 6-án meghalt. Ezzel Itália egyesítésének drámai korszaka lezárult, **létrejött az Olasz Királyság**, fővárosa pedig ekkor még Torino lett. Igaz, hogy Torino túl messze esett az új területektől, de a király nem szívesen jött el onnan.

Azt tartják, hogy Olaszország egységét Mazzini hite, Garibaldi bátorsága és Cavour esze hozta létre.

³⁶ Egyes szerzőknél ez április 27-én történt. Valószínűleg a parlamenti szavazás és a beiktatás időpontjai okozzák az eltérést. Lásd: Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, 1998, Osiris 123.old.

³⁷ A banditizmus (*brigantaggio meridionale*) jelensége különösen intenzív volt Délen 1861 és 1865 között. Oka elsősorban az volt, hogy a paraszti tömegek fellázadtak a régiójukat sújtó gazdasági- és agrárválság ellen, valamint a bevezetett általános katonai szolgálat ellen. Sorait a piemontiak által elbocsátott tekintélyes létszámú nápolyi hadsereg tagjai is gyarapították. A Bourbon-pártiak és a helyi klérus ezt az elégedetlenséget az olasz egység megteremtése ellen próbálta felhasználni. A lázadást a hadsereg keményen megtorolta, amelynek több mint ötezer halálos áldozata lett. Az esemény (fejlett Észak – elmaradottabb Dél) sok szempontból hasonlít az ezzel egy időben zajló amerikai polgárháborúra.

I.2. DEPRETIS ÉS CRISPI KORA

Az olasz **egység első éveit** az intézmények **integrálási** és egyesítési feladatai jellemezték, hogy Itália **valódi nemzetállammá** váljék. Ezt a feladatot a mérsékelt jobboldali politikusok hajtották végre. A közigazgatást erősen **centralizált formában** gondolták el, az országot prefektúrákra és alprefektúrákra osztották, az előjárókat Torinóban nevezték ki. A közoktatást Francesco **De Sanctis**, a nápolyi egyetem professzora³⁸ szervezte meg, akit halála előtt még Cavour helyezett e posztra. A **fegyveres erők** integrációja még komolyabb feladat volt, ugyanis három hadsereg volt: a piemonti, a nápolyi és a Garibaldi-féle Déli Hadsereg. Ezeket mégis sikerült eggyé kovácsolni. A haditengerészet azonban megszűnt létezni. A **piemonti túlsúly** azonban érezhető volt, bár Cavour után rövid ideig egy toszkán, **Bettino Ricàsoli** báró³⁹ lett a miniszterelnök, miniszterei is az ország legkülönbélebb vidékéről származtak. **Garibaldi**, akit közben képviselővé választottak, népi hadsereg felállítására gondolt és emellett érvelt a Parlamentben. Egyúttal **nagy vitát váltott ki** azzal, hogy erősen bírálta Cavourt, aki ellenezte (tényszerűen így volt) az Ezrek vállalkozását.

1862 márciusában Ricàsoli lemondott és **Urbano Rattazzi** ügyvéd lett a **miniszterelnök**.⁴⁰ Garibaldi mindenképpen fel akarta sza-

³⁸ Francesco De Sanctis (1817-1883), neohegeliánus gondolkodó, neves irodalomtörténész, a kultúrtörténetet is magában foglaló, és még ma is gyakran használt *Storia della letteratura italiana* (1870-71) szerzője. Részt vett az 1848-as nápolyi felkelésben, emiatt három évre bebörtönözték, majd emigrálni kényszerült. Előbb Torinóban, majd Zürichben tanított. Az olasz egység megteremtése után parlamenti képviselő és közoktatásügyi miniszter lett. Nagy szerepe volt az olasz közoktatás megreformálásában.

³⁹ A firenzei születésű Bettino Ricàsoli báró (1809-1880) a mérsékelt liberálisok képviselője volt. Előbb belügyminiszter (1859), akinek sikerült elérnie a Toszkán Nagyhercegségnek a Szárd Királysághoz való csatlakozását. Két alkalommal volt miniszterelnök (*presidente del Consiglio*), előbb 1861-'62-ben, majd 1866-1867-ben.

⁴⁰ Urbano Rattazzi (1808-1873) a piemonti parlamentben a balközépen foglalt helyet. Előbb rövid ideig piemonti belügyminiszter volt, majd 1862-1866 között miniszterelnök. Az aspromontei ütközetre (Kalábria tartomány) a király és a mérsékelték vették rá.

badítani Rómát a pápai uralom alól, ahol franciák voltak, Velencét az osztrák uralom alól. Kis csapatával **Aspromonténél** összeütközött a Rattazzi által verbuvált hadsereggel, ahol **Garibaldi** a lábán súlyosan **megsebesült** és **fogságba esett**. Akkor szabadult ki néhány hét múlva, amikor a király kegyelemben részesítette. De **Rattazzi** miniszterelnök ebbe az incidensbe tulajdonképpen mégis belebukott, majd később **lemondott**.

1864-ben III. Napóleon és az olasz kormány megegyezett (ez az ún. Szeptemberi Konvenció), hogy két éven belül **kivonják Rómából a francia csapatokat** és az olasz kormány székhelyét áthelyezik Firenzébe. S valóban: most már a firenzei Palazzo Pitti lett a Királyi Palota, a Palazzo Vecchio pedig a Parlament. 1866-tól négy éven át tehát **Firenze** volt az Olasz Királyság **fővárosa**.

Az olaszok **1866-ban újabb függetlenségi háborút vívtak** az itáliai területeket még mindig birtokló osztrákokkal a poroszok oldalán, **Bismarck** kancellár **segítségével**. Az olaszok sorra vereséget szenvedtek mind szárazföldön (Novaránál), mind az adriai tengeren. Csehországban, Königráznál viszont (a kétfrontos harc eredményeként) a poroszok jelentős csapást mértek az osztrák seregekre. Így a Habsburgok mégis kényszerültek átengedni (francia közvetítéssel) **Velencét** az olaszoknak.

Az olasz egység beteljesüléséhez már csak **Róma** meghódítása hiányzott, és a körülötte lévő Patrimonium Petri. Ez volt az úgynevezett „római kérdés”. Garibaldi 1867-ben újból próbálkozott fegyveres erővel megszerezni Rómát, de most a francia csapatok győzték le. Az **1870-es porosz-francia háború** idején viszont III. Napóleon visszavonta csapatait Rómából, és miután a Második Császárság összeomlott (Sedannál III. Napóleon is fogságba esett), az **olasz hadsereg** a Porta Pián (a római várfalakon) áttörve⁴¹ **elfoglalt**

⁴¹ A Porta Pia az ókori Róma falaiba (Mura Aureliane) vágott kapu, melyet Michelangelo 1561 és 1564 között rajzolt meg IV. Pius pápa megrendelésére. Itt zajlott le az a nevezetes ütközet 1870. szeptember 20-án, amely lezárta az olasz egyesítés folyamatát. A nevezetes dátumról Rómában utcát neveztek el. Még 1861-ben Cavour miniszterelnök jelentette ki a parlamentben: „... megállapítom még, hogy csak Róma, és kizárólag Róma lehet Olaszország fővárosa”. Ez az óhaj ezzel a bersaglierek vezette ütközzettel teljesült be.

ta Rómát a franciák által magukra hagyott pápai katonáktól. Ettől kezdve Róma lett Olaszország fővárosa. Ekkor, **1870. szeptember 20-án fejeződött be az olasz Risorgimento.**

IX. Pius pápa (1792-1878) azonban nem ismerte el az Olasz Királyságot, a liberalizmust pedig elutasította. Igaz, az egyesített Olaszországnak át kellett engednie Romagna, Umbria és Marche hatalmas területű tartományait, végül pedig Rómát is. II. Viktor Emánuel király beköltözött a Quirinale-palotába, a pápa volt székhelyébe. A pápa **visszavonult** a Vatikánba, azzal, hogy ő a „Vatikán foglya”, hiszen megfosztották világi hatalmától. Kiadta a ***Non expedit*** enciklikát, amelyben megtiltotta a katolikus olaszoknak, hogy részt vegyenek az olasz választásokon és népszavazásokon. IX. Pius még 1869-ben összehívta az I. **Vatikáni Zsinatot**, amely **1870-ben** hirdette ki a pápai csallhatatlanság dogmáját. A pápát így nem ismerték el egy független állam uralkodójának egészen 1929-ig, a lateráni konkordátum megkötéséig, a pápa pedig mindenben akadályozni igyekezett az ország szellemi és politikai egységesülését.

1861-től 1876-ig Olaszországot a **jobboldali liberálisok** kormányozták. Ebben az időben az ország elmaradott állapotait igyekeztek felszámolni: magas adókat vetettek ki, meg akarták teremteni a költségvetés egyensúlyát. Elkezdtek az utak és vasutak építését, szorgalmazták az elemi oktatás általános bevezetését, elrendelték a hadkötelezettséget. Számos új adót vetettek ki. Mindezek az intézkedések a déli lakosságból kiváltott egyfajta heves ellenállást. 1865 után ennek az ellenállásnak a felszámolása során jelent meg első ízben az ügynevezett „déli kérdés” Itáliában.⁴²

⁴² A „déli kérdés” már a későbbi közoktatási miniszter, pozitivistá történész Pasquale Villari 1861-es leveleiben is (*Lettere meridionali*) megjelent. Egyfajta felvilágosult konzervativizmus nevében kérte az állam beavatkozását a déli mezőgazdaság feudális kötöttségektől való felszabadítását, a paraszti tömegek szegénységének mérséklését. A „déli kérdés” két nagy teoretikusa a történész Gaetano Salvemini (1873-1957) és a filozófus Antonio Gramsci volt. Ők a déli szegényparaszság és az északi proletárok összefogását sürgették egy népi állam, illetve egy forradalmi helyzet létrehozása érdekében. A fasizmus ezt a problémát megoldottnak vélte, amely azonban a II. világháború után újból felszínre került. Ekkor

A **baloldali liberális párt** 1876-ban alakított kormányt **Agostino Depretis** (1813-1887) vezetésével, amely párt általában déli politikusokból állt, és 1896-ig maradt kormányon. Depretis cinikus politikus hírében állt, aki kezdeményezte a **transzformizmust**, azaz hogy a hatalom megtartásának titka a politikai ellenfeleknek felajánlott posztok és kedvezmények a politikai életben, akik ezután Depretis kívánsága szerint szavaznak minden kérdésben. Az uralkodó osztály hegemoniáját Itáliában mindig úgy tudta megtartani, hogy az ellenzékéből időnként leválasztottak néhány embert. A transzformizmus politikája viszont nagymértékben ártott (és árt ma is) a politikai osztály morális tartásának, és melegegya a korrupciónak.

Depretis, aki maga nagyon szerényen élt, 1876-tól 1887-ig volt vagy miniszterelnök, vagy valamelyik fontos tárca minisztere. Ekkor bizonyos **reformokat** vezettek be. Kiterjesztették a **választójogot**: leszállították a részvételi korhatárt 21 évre (1881), amivel három millióra (8,5 %-ra) növelték a választók számát, igyekeztek felszámolni az analfabetizmust azzal, hogy kötelezővé tették az általános iskolai képzést. (Calabrában az írástudatlanok száma 80 % körül volt, Piemontban 30 % körül). Majd 1882-ben aláírták a **Háromhatalmi Szövetséget** Németországgal és az Osztrák-Magyar Monarchiával. Az olasz gyarmatosítási szándékoknak megfelelően, Depretis 1885-ben **elfoglalt** jelentős, a Vörös tenger melletti **eritreai** kikötőket. Viszont riadtan vette tudomásul, hogy a kialakult és egyre erősödő munkásosztály politikai szerepre tör. Főként, hogy ezzel párhuzamosan megerősödött az **anarchista** mozgalom is Itáliában, amelynek fő képviselője **Enrico Malatesta** volt.⁴³ Ugyanakkor megjelent a marxizmus is, **Antonio Labriola** (1843-1904)

gyakoriak voltak az önkényes földfoglalások, amely 1950-ben elvezetett a Cassa del Mezzogiorno létrehozásához. A feszültség Dél és Észak között azonban a legutóbbi időkig megmaradt és nem csekély mértékben vált forrásává a maffia-jelenségnek.

⁴³ Enrico Malatesta (1853-1932) olasz politikus, aki társaival együtt 1891-ben létrehozta a Federazione Anarchica Italiana szervezetét. Ezzel szeretne volna az individuális akciókat formális mederbe terelni. Az anarchizmusról lásd: N. Halasz/R. Halasz: „Tiszta szívű gyilkosok”, Budapest, 1972. Kossuth.

nápolyi születésű római professzor személyében,⁴⁴ aki lefordította a Kommunista Kiáltványt, és nagy hatással volt két kitűnő teoretikus: Benedetto Croce (1866, Pescasseroli – 1952, Nápoly) és Antonio Gramsci (1891, Ales, Szardínia – 1937, Róma) gondolkodására.

Depretis halála (1887) után utóda a **miniszterelnöki** székben az autoriter természetű és ellentmondásos jelentőségű **Francesco Crispi** (1819-1901) volt. Garibaldi-követő, **antiklerikális** meggyőződésű volt: eltörölte a kötelező elemi iskolai vallásoktatást és számos adót. Újabb választási reformot vezetett be. Ennek lényege, hogy eltérően a polgári osztályt előnybe részesítő jobboldali liberálisoktól, a baloldal és Crispi a szavazást az ember természetes jogának, tehát tendenciájában általánosnak tartotta (az analfabétákat kivéve). Crispi állította fel a szabadgondolkodó, 1600. február 17-én máglyahalált halt Giordano Bruno szobrát Rómában a Campo de' Fiorin.⁴⁵ Az új pápa, XIII. Leó ekkor (1878) el akarta hagyni Rómát.

Crispi megörökölte elődjétől az eritreai-problémát, s bár ő nem értett vele egyet, mégis **gyarmattá** nyilvánította **Olasz Szomáliföldet**. Első kabinetje 1891-ben, a gazdasági válság következtében bukott meg. Igaz, hogy nagy erőfeszítéseket tett a pénzügyi és bankszektor modernizálása irányába. Második kormánya idején 1893 és 1896 között, kiméretlenül elnyomta a parasztfelkeléseket és a szocialista és anarchista mozgalmakat, amelyek éppen ebben az időben kez-

⁴⁴ Antonio Labriola a marxista filozófia klasszikus ágához tartozik, aki folyamatosan bírálta a marxi és engelsi tanok felülvizsgálatát, azaz a revizionizmust. Jelentős írásokat tett közzé Franz Mehring és Georges Sorel koncepciójának bírálatáról. Kiterjedt levelezést folytatott Engels-szel. Főműve: *Tanulmányok a történelmi materializmusról* (Budapest, 1966. Kossuth).

⁴⁵ Giordano Bruno dominikánus szerzetes volt, aki kivált a rendből, Genf-be, majd Párizsba utazik. Londonban teszi közzé legjelentősebb műveit, amelyekben – Kopernikusz tanait továbbfejlesztve – a világ végtelenségét tárgyalja. Eretnekséggel vádolják meg és Rómában, a Virágok piacán 1600. február 17-én máglyán elégetik. Azóta ez a szabadgondolkodás világnapja. Lásd erről tanulmányomat: *Heterodoxia és egyházi hatalom. Giordano Bruno esete*, in: Itáliai anizix, id. kiad. 74-86. old.

dődtek, illetve erősödtek fel.⁴⁶ Az egyre mélyülő gazdasági válságra a népesség egy jelentős része az Amerikába való **kivándorlással** reagált.⁴⁷ Végül Crispi bukását Etiópiában, az Aduánál (1896) elszenvedett katonai vereség okozta. Ekkor került hatalomra (1892-1893 után másodszor) egyik minisztere, a korszak kiemelkedő politikusa, Giovanni Giolitti.

⁴⁶ A politikatörténeti irodalomban vita alakult ki a nagybirtokok szerepéről. Antonio Gramsci a földreformot tartotta volna szükségesnek, míg Rosario Romeo a nagybirtok iparfejlesztő hatását hangsúlyozta, ugyanis a központi kormánynak kiváló adóalapot teremtett. Lásd erről tanulmányomat: *Adalékok Garibaldi „fortuná”-jához*, Italianistica Debreceniensis, 2008. XV. köt. 44-49-old.

⁴⁷ A kivándorlást végül az állam is támogatta; az ország lakosságának 20%-a, 6 millió olasz vándorolt ki. Ez elősegítette az olasz gazdaság fejlődését, mivel az újonnan létrejött kolóniák igényelték a speciális hazai termékeket, mint például a tészta vagy az olívaolaj.

II. A GIOLITTI-KORSZAK (1892-1914)

Giovanni Giolitti (1842, Mondovi – 1928, Cavour) északolasz születésű **pragmatikus** politikus volt, ravasz és szűkszavú államférfi, aki mindig kerülte a konfliktusokat. Első kormányalakítása (1892-1893) rövid életű volt. Ez az időszak Olaszországban a **lázadások**, a forradalmak véres korszaka volt, amit egy átmeneti kormány Antonio Rudini márki vezetésével, rendszeresen vérbefojtott.⁴⁸ Ezután is egy **tekintélyuralmi** miniszterelnök következett, Pelloux tábornok, aki 1900-ban kényszerült lemondásra.⁴⁹ De a **sztrájkok** egészen 1903-ig tartottak.

Olaszország első királya, II. Viktor Emánuel 1878-ban halt meg, öt fia, I. Umberto követte a trónon. A XX. század Olaszországban gyakorlatilag éppen a már több, mint húsz éve uralkodó **I. Umberto király meggyilkolásával** kezdődött. A piemonti Savoia-házból való király feleségével, Margherita-val Monzában a Forti e Liberi társaság atlétikai versenyén vett részt **1900. július 29-én**. Este 22.30-kor az uralkodók kocsija a Villa Reale felé vette az útját, amikor az atléták közé vegyült anarchista, **Gaetano Bresci** négy lövést adott le rá, az egyik halálos volt. A New Jersey-ben élő Bresci azért tért haza, hogy „elintézzon néhány családi ügyet”, de meggyőződéses **anarchistaként** valószínűleg az **1898-as milánói vérengzés** 80 áldozatát és 450 sebesültjét akarta megbosszulni, akiknek a tüntetését ágyúval lövette szét Fiorenzo Bava Beccaris (1831-1924) tábornok.

A szocialisták elhatárolódtak az „örült bűnözőtől”. Filippo Turati, a párt akkori vezetője sem vállalta a védelmét a bíróságon, amely életfogytiglanra ítélte. Augusztus 9-én volt a király temetése a római **Pantheonban** (ahol II. Viktor Emánuel és „mellesleg” Raffaello is nyugszik). Két nappal később **III. Viktor Emánuel** a Szenátus

⁴⁸ Neve tulajdonképpen ez: Antonio Starabba, marchese di Rudini (1839-1908).

Két alkalommal is rövid ideig (1891-1892 és 1896-1898) miniszterelnök volt. A milánói népi felkelés vérbefojtása után 1898-ban tisztségeiről lemondott.

⁴⁹ Luigi Girolamo Pelloux (1839-1924), katona és keménykezű politikus volt. Előbb a hadügyminiszteri tárcát töltötte be, majd 1898-99 között miniszterelnök volt.

nagytermében letette az esküt a Parlament két háza előtt. Az új király semmilyen megtorló intézkedést sem jelentett be, hanem a liberális értékek fontosságát hangsúlyozta.

Az új király **1869-ben Nápolyban** született és katonai nevelésben részesült. Beszélte a nápolyi dialektust, az aranyifjak életét élte. Majd 1894-ben **tábornokká** nevezték ki és Firenzébe került. Crispi tanácsára, aki a balkáni olasz terjeszkedés híve volt, Velencében megismerte majd eljegyezte **Elena del Montenegro-t** (1873-1952). Megkoronázása idején járt Szentpéterváron, II. Miklós cárnál. Éppen a görög tengereken hajózott, amikor megtudta apja, I. Umberto halálát és azt, hogy ő lett az új király. Beköltözött a **Quirinale**-ba, beszüntette a bálakat és a fogadásokat, csak a szükséges kiadásokra korlátozta az udvart.

Közben a politikai pártok között vita alakult ki a helyzetről. A nyolcvanéves Giuseppe Saracco (1821-1907) lemondott a miniszterelnökségről (1901), és a király a közép-bal erőket képviselő jogász-politikust, Giuseppe **Zanardellit** (1826-1903) nevezte ki helyébe. Zanardelli előzőleg Depretis közmunkaügyi minisztere volt, majd igazságügy miniszter lett. Ő készítette el az új, liberálisabb szellemiségű büntető Törvénykönyvet, amely eltörölte a halálbüntetést és legitimnek ismerte el a sztrájk bizonyos formáit. Barátját, Giovanni Giolittit nevezte ki belügyminiszternek, s ezzel előkészítette az utat számára. A szükséges társadalmi és politikai reformok érdekében az új kormányt támogatta Filippo Turati és a szocialisták többsége.

1902-ben Imolában a szocialisták kongresszusán ezért Enrico Ferri⁵⁰ megtámadta **Filippo Turatit**, aki a kormánytól kicsikart engedményeknek (a munkaidő csökkentése, a 12 éven aluli gyermekek munka alóli felmentése) köszönhetően (Giolitti sugallatára) mégis győzött.⁵¹ De a győzelem rövid ideig tartott, mert **Délen zavargások**

⁵⁰ A jogász-politikus Enrico Ferri (1856-1929) a szocialista újság, az *Avanti!* főszerkesztője volt (1901-1905). A büntetőjog pozitivistá iskolájának egyik megteremtője (Cesare Lombrosoval együtt). 1924-ben csatlakozott a fasiszmushoz.

⁵¹ Filippo Turati (1857-1932) a Partito Socialista Italiano egyik megalapítója (1892), aki már 1891-ben kiadta nagyhatású, *Critica sociale* című folyóiratát. Ebben népszerűsítette a német szociáldemokrácia mintája alapján

törtek ki, és a párton belül a másik szárny, a maximalisták nyertek. Így megvonták a kormánytól támogatásukat. A szocialista párton belül pedig felülkerekedett Ferri vonala, aki átvette az *Avanti!* napilap vezetését is. Zanardelli komolyan megbetegedett, majd hamarosan meg is halt. Ekkor a király **Giolittit** bízta meg a kormányalakítással, mert egyik beszédében arra utalt, hogy a néptömegekre is nyitott demokráciát akar, ami éppen Giolitti programja volt. Giolitti pedig, látva a szocialista pártban meglévő széthúzást, **1904-ben** feloszlatta a Parlamentet és **új választásokat** írt ki. Ezeken a kormányzó **liberális párt**, és Giolitti nyert, aki majdnem az I. világháborúig kormányon maradt: ezt nevezik a „Giolitti-féle két évtized”-nek (*decennio giolittiano*). Ekkor kerültek be a politikába a **katolikusok**.

1903-ban meghalt XIII. Leó pápa és helyébe Velence pátriárkája, Giuseppe Sarto került **X. Pius** néven, aki régi vágású, autoriter személyiség volt. Nem kedvelte a „modernizmust” és híveit. A neves író, Antonio Fogazzaro⁵² műveit mindjárt indexre tetette, még a fiatal papot, Angelo Giuseppe Roncallit, a későbbi XXIII. Jánost is figyeltette. Az 1904-es választásokon a katolikusokat arra bízta, hogy támogassák a mérsékelteket (*moderati*). Felszabadította őket a szavazás tilalmát kimondó enciklika a *Non expedit* hatálya alól. A szocialisták az 1904-es választásokon a 33 helyből 4-et veszítettek, s ezzel elveszítették megalakulásuk (1892) óta tartó expanzíós lendületüket.

Giolittit, mint elődeit (Depretist és Cavourt is) „parlamentáris diktatúrával” vádolták. Emiatt, okosan, kétszer is lemondott a

megfogalmazott politikai elveit. 1896-tól folyamatosan parlamenti képviselő volt, emiatt a maximalisták (például Giacinto Menotti Serrati) revizionizmussal és reformizmussal vádolták meg. Felfogása a társadalom fokozatos átalakításának elvén nyugodott. Az I. világháború alatt valóban a reformistákkal tartott az egyre inkább radikalizálódó baloldallal szemben. 1922-ben ő hozta létre a Partito Socialista Unitario-t, az Egységes Szocialista pártot. A fasiszmus idején fellépett a diktatúra ellen, így emigrálni kényszerült. Párizsból folytatta tovább antifasiszta tevékenységét.

⁵² Antonio Fogazzaro (1842-1911) későromantikus katolikus szellemiségű író, költő, aki a modernizmusához kapcsolódott. Legismertebb regénye a *Piccolo mondo antico* (1895).

miniszterelnökségről, de mindig ő volt a többség és a helyzet ura. Egész „rezsim” (a **mérsékelt reformizmus**) lett az ő miniszterelnöksége: a „**giolittizmus**”. Olaszország ekkor jelentős lépéseket tett az industrializáció felé, a pénzügyi mérleg stabilizálódott, katonai győzelmet aratott (elfoglalta Líbiát) és általánossá tette a választójogot. Igazi politikusként Giolitti ki tudta használni az adódó lehetőségeket, ügyeskedés nélkül csak arra vállalkozott, amit meg tudott csinálni, arra nem (még ha be is látta égető szükségességét), amit nem tudott megcsinálni. Sikerült a néptömegeket is integrálnia a hatalomba. Igazából azonban nem tudta felszámolni a korrupció tulajdonképpeni melegágyát, a **klientelizmust**⁵³, sőt időnként még fel is használta céljai elérésére.

Az 1909-es választásokon tulajdonképpen leszavazták a Giolitti-féle óvatos reform-politikát. A republikánusok megőrizték 24 helyüket a Parlamentben, a szocialisták 12-öt nyertek, és majdnem ugyanennyit a radikálisok. A katolikusok 21 helyet szereztek.

Giolitti 1911-ben került újból kormányra 350 támogató szavazattal. Ekkor nagy reformokat vezetett be: az **oktatás reformját** és a **választójogi reformot**: nyolc és félmillió olasz polgár szavazhatott ezután. Meg is szavazták a **líbiai hadjáratot**, amely Giustino Fortunato⁵⁴ szerint megadta az olaszoknak az „olaszság tudatát”, a nemzeti tudat addig nem létező érzését. A szakszervezetek által

⁵³ A klientelizmus, azaz a kliensi viszonyrendszer kiépülése „gazda és kliense” között, történelmileg elsősorban a marginalizált társadalmi csoportoknak a nemzetbe való integrálását kívánja elérni. Olyan függőségi, hierarchikus viszony alakul ki így, főleg az elmaradottabb és agrárjellegű vidékeken, amely erőteljesen befolyásolja a közpénzek magáncélokra történő felhasználásának módját és mértékét. A klientelizmus célja egyrészt a kliensi rendszerbe tagozódott polgárok konszenzusának megszerzése, és (ezzel az illegitim módszerrel is) az állam és az adott politikai rendszer legitimálása. Lásd erről: Alberto De Bernardi: *Clientelismo*, in: *Stato dell'Italia* (Szerk.: Paul Ginsborg, id. kiad. 83-86. old.) című cikkét.

⁵⁴ Giustino Fortunato (1848-1932) parlamenti képviselő, az olasz Dél szakértője. Az állami beavatkozást sürgette a Mezzogiorno mezőgazdasági felzárkóztatása érdekében.

hirdetett általános sztrájk eredménytelen maradt. Romagna-ban a szocialista Mussolini és a republikánus Nenni került börtönbe, mert támogatták a vasúti sínek felbontását a katonai konvojok előtt. Néhány szocialista pedig az elsők között akart Líbia területére lépni. A szocialistából nacionalistává lett kiváló költő, Giovanni Pascoli pedig így verselt: „Tripoli, bel suol d’amore!” (Tripoli! Szép szeretett föld!).

III. OLASZORSZÁG AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

A líbiai háború kivitelezője, Giovanni **Giolitti**, azonban **ellenezte az olasz intervenciót** az I. világháborúba. Közben, az adott olasz és nemzetközi viszonyok hatására egyre többet hallattak magukról a szocialisták és a D'Annunzio-féle nacionalisták, akik gyengítették a Giolitti-féle politikát. A Gentiloni-paktum (a liberálisok és a katolikusok között a baloldal ellen⁵⁵) sem volt képes megmenteni a hatalmat, s így a szarajevói merénylet idején már Antonio **Salandra volt a kormányfő**.⁵⁶ Olaszország pedig, egyelőre megőrizve semlegességét (Németország és Ausztria mellett) a **Háromhatalmi Szövetség** egyik tagja lett.

Az Antant hatalmak kedvező ajánlatokat tettek Olaszország számára: megkapja Triesztet, Trentót és Albániát, ha mellékük állna, de ezt az olasz külügyminiszter akkor még elutasította. Az **irredentisták** (főként a trentóiak, a venezia-giuliaiak és a dalmátok) az Antant mellett voltak, és sürgették az intervenciót, amit a **nacionalisták** (például a futurista Filippo Tommaso Marinetti) fel is karoltak. A **neutralisták** viszont Giolittira figyeltek, mint a haza megmentőjére. Az akkori kormányfő, Salandra **külügyminisztere** 1914. októberétől Giorgio Sidney **Sonnino** volt.⁵⁷ Ő a Központi Hatalmak melletti intervenció gondolatát melengette magában, de érzelmileg mégis a Háromhatalmak mellett döntött. Csodálta Németországot és Angliát is.

⁵⁵ Vincenzo Ottorino Gentiloni (1865-1916), az Unione elettorale cattolica elnöke titkos megállapodást kötött a giolittiánus liberálisokkal, amely biztosította a katolikus szavazatokat azon jelöltek számára, akik előzőleg elfogadták a velük egyeztetett politikai programot.

⁵⁶ Antonio Salandra (1853-1931) előbb mezőgazdasági, majd pénzügy- és kincstárügyi miniszter volt. Miniszterelnöksége (1914-1916) alatt lépett be Olaszország az I. világháborúba. Salandra később a fasizmus támogatója lett.

⁵⁷ Giorgio Sidney Sonnino báró (1847-1922) konzervatív politikus volt, Giolitti ellenfele. Mint külügyminiszter, ő írta alá 1915-ben Londonban Olaszország hadba lépését.

Működött azonban az országban az intervenció melletti jelentős érzelem, amely a dekadens és igen népszerű író és költő, Gabriele **D'Annunzio** (1863-1938) nevéhez köthető, aki **dicsőítette a háborút** és a harctéri hősiességet. Elárasztotta Olaszországot az intervencióra való felhívásaival, költeményeivel (*Alla Nazione, Ai cittadini, Ai combattenti, Al Re*). Regényeit milliók olvasták a hősie és szép életéről. Párizsból 1905. május 5-én (Garibaldi Ezrei marsalai part-raszállásának évfordulóján), színpadiasan (ami nem idegen az olasz politikai kultúrától), mint újjászületett Garibaldi tért haza. Hasonló állásponton voltak a **futurista mozgalom** képviselői, például **Filippo Tommaso Marinetti**, aki szintén dicsőítette a háborút, az erőszakot.⁵⁸

Közben a kormány **húzta az időt**, mert egyrészt nem volt technikailag felkészülve egy újabb háborúra, másrészt bizonyos területekről meg akart állapodni Angliával, de Ausztriával is. A szláv területek bekebelezését Isztriában és Dalmáciában (amit éppen az olaszok szerettek volna megkapni) Oroszország azonban ellenezte. Elkezdődött egy „adok-veszek” a területekről. Az angolok azonban elfogadták az olasz területi javaslatokat és 1915. április 26-án aláírták Olaszországgal az ún. **Londoni paktumot**. A **területi engedmények** feltétele az volt, hogy Olaszország egy hónapon belül **hadat üzen Ausztriának**. Olaszország május 4-én kivonult a Háromhatalmi Szövetségből. (Nyolc napig **mindkét szövetségnek tagja volt**). Közben a kormány lemondott és a parlamenti többség a semlegeség, a neutralitás mellett volt, de a király nem fogadta el Salandra lemondását. A király ezzel államcsínyt hajtott végre, mert tudta, hogy a **parlament pacifista, mégis az intervenció**s politikust bízta meg újból, aki az utca embere hangulatát képviselte. A németek

⁵⁸ Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), a futurizmus megalapítója. Párizsban, a Le Figaro hasábjain 1909-ben tette közzé híres Kiáltványát. Ebben ezt írja: „a veszély szeretetét, az erőre és merészségre való törekvést akarjuk megénekelni”, „a háborút akarjuk dicsőíteni – a világ egyetlen megtisztítóját –, a militarizmust, a patriotizmust, a felszabadultak destruktív magatartását, azokat a szép elveket, melyekért meghal az ember, és a nő megvetését”. Később csatlakozott a fasizmushoz, akadémikus lett, a Repubblica di Salò híve.

csak a diplomáciai kapcsolatokat szakították meg, bizonyos gazdasági együttműködést a Monarchia tiltakozása ellenére még fenntartottak az olaszokkal. Olaszország az antant nyomására csak 1916. augusztus 28-án üzent hadat Németországnak. A „Nagy Háború” így Olaszországnak „csak” 1915-től 1918-ig tartott.

A fronton 400 ezer olasz katona állt szemben 100 ezer osztrák katonával (köztük magyarokkal), ami körülbelül a 2:1-hez arálynak felelt meg. A hadi felszereltsége azonban az osztrákoknak volt jobb: a **gyenge tűzértséget** (a jórészt német löveganyagot) **kiképzetlen katonák** kezelték, nem volt elég géppuska, puskából is kevés volt, mert az olasz gyárak egy hónapban csak 2500-at készítettek. Kezdetben még sisakból sem volt elég, később kaptak a franciáktól. A gyenge harcértékű csapatok alól csak a **bersaglierek** (a vadászok) és az **alpini** (az Alpokra kiképzett) egységek képeztek kivételt. A tábornoki kar nem tudott a londoni egyezségről, csak később, három héttel Itália hadba lépése előtt szerzett róla tudomást, amiért is a hadügyminiszter (Carlo Porro) lemondott. Az osztrákok a védelmi területen lévő megbízhatatlannak tartott olasz lakosság jelentős részét Magyarországra, Csongrád vármegyébe telepítették.

Egy olyan országban, amely híján volt a katonai szellemnek és tapasztalatnak a politikusok dicsekedtek a háborúhoz való **hozzánemértésükkel**. Sokáig a vezérkar is védekező háborúra készült; csak a Monarchia keleti veszteségei miatt szánta rá magát a támadásra, melyről nem voltak kidolgozott terveik. Az sem volt világos, hogy a politikusok, vagy a tábornokok irányítják a háború menetét. Formálisan persze ez a királyt illette, de ő sem értett hozzá. Kiment a frontra „**katona királyként**” viselkedett, meghallgatta a katonai beszámolókat, jegyzetelt, de a háború menetébe nem szólt bele. A vezérkari főnök **Luigi Cadorna** (1850-1928) volt, aki maga piemonti nemesi és katonacsaládból származott, és nem volt szabadkőműves, mint számos társa. De ő is inkább bürokrata volt, mint katonai parancsnok. Hajthatatlan, kitartó és erős természetű katona volt, aki **feltétlen engedelmességet** követelt meg. A frontális támadás hagyományos módszerét alkalmazta az ütközetekben. A fronthoz közel, **Udinében** állomásozott, és azt gondolta, hogy a

háború rövid lesz, ezért nem vett részt a politikusi értekezleteken. A politikai és katonai hatalom mit sem tudott egymás szándékairól. A hármasszövetség viszonyait jól jellemzi, hogy a két, elvileg szövetségben lévő állam határait egyaránt erődökkel erősítette meg még a háború előtt.

Az osztrák tábornok, Conrad von Hötzendorf nem kedvelte Itáliát. **1916. május 15-én** az osztrák-magyar csapatok megindították a **támadást** az Alpok vonalánál, a Karszt-hegységnél, az Isonzo, majd a Piave folyónál.⁵⁹ Ez volt a magyarok számára is tragikus végű 12 isonzói csata. Elszabadult a pokol: a tüzeső, a mérgesgáz és a bombázás. Az olasz erők előbb engedtek, majd feltartóztatták a támadást. Közben Cadorna megvált sok tisztjétől, ami kiváltotta a katonák ellenszenvét. Júniusban – egy kompromisszum alapján – leváltották a miniszterelnököt, Salandrát. Őt előbb az idős ligúriai **Paolo Boselli** (1838-1932) váltotta, aki többször volt előzőleg miniszter, majd pedig a jogász-politikus Vittorio Emanuele **Orlando** (1860-1952) követte. Augusztusban az **olasz csapatok** ellentámadásba lendültek Goriziánál, Doberdò del Lagónál Duca d'Aosta⁶⁰ vezetésével, és nagy **győzelmet arattak**. 1917 vége felé a katonáknak eltávozást engedélyeztek. Cadorna nem tartott többé ellenséges támadástól, hiába kapott ellentétes értesítéseket a titkosszolgálatoktól, a királytól és dezertőröktől. Senki sem hitt a híreknek, még egy osztrák tüzérségi támadás után sem. 1917. október 24-én az **osztrák és német csapatok** megtámadták az olaszokat, de még ezt sem tartották komolynak. Közben a német egységek (a 26 éves Erwin Rommel, a későbbi tábornok

⁵⁹ Az I. világháború borzalmairól, az osztrák-magyar hadseregben szolgáló magyar katonák szörnyű sorsáról számos könyvet írtak. Hadtörténeti szempontból írja le az eseményeket Szabó László: *Piave, 1918* (Budapest, 1986. Kossuth) című könyvében. Uő.: *Doberdo, Isonzo, Tirol*. Budapest 1980. Kossuth kiadó. Legutóbb a Nagy Magyarország című lap szentelt neki egy külön számot *A doberdói pokol* címmel (2011. 3.sz.).

⁶⁰ A Savoia-Aosta család a királyi Savoia-Carignano uralkodóház egyik ága. Ennek 1845-től öt hercegét (duca) tartják számon, mind a mai napig. A szóban forgó *duca* nem más, mint a neves sarkkutató, Luigi Amedeo, Duca degli Abruzzi (1873-1933). Részt vett az I. világháborúban és a fasiszmus idején Szomáliában halt meg.

vezetésével) egyre mélyebbre hatoltak olasz területre, és nem találtak ellenállásra, mert gázt is használtak. Hirtelen támadtak, és több tízezer olasz esett el, 30 ezer pedig fogságba esett. A németek közben, a völgyeken át megkerülték a frontot, **Caporettonál**⁶¹ bekerítették az olasz csapatokat, amelyek felbomlottak, és hanyatt-homlok menekültek. A felbomlást több helyen már csak az ókorból is ismert decimálással, tizedeléssel lehetett megállítani. 1917. október 28-án Cadorna bejelentette a **caporettoi vereséget**. Udine elesett, Velence az ellenséges ágyúk hatókörébe került, háromszázezer katona esett fogságba.

A vereség igazi **katasztrófa** volt Olaszország számára. Boselli miniszterelnök lemondott, őt Vittorio Emanuele **Orlando** követte. Nem kapott segítséget a francia-angol seregektől sem, akik már nem bíztak Cadornában, ezért ő is lemondott. Helyette a nápolyi születésű **Armando Diaz** tábornokot (1851–1928) nevezték ki, aki hamarosan népszerű hadvezér lett⁶², helyettese pedig **Pietro Badoglio** lett. Badoglio piemonti paraszti családból származó, nyugodt, kiegyensúlyozott, erős idegzetű katonatiszt volt, aki már 1916-ban kitüntette magát a harcmezőn taktikai megoldásaival, a caporettoi vereségért pedig nem volt hibáztatható. Neve még többször felbukkan Olaszország későbbi politikatörténetében.⁶³

A **király** sem veszítette el lélekjelenlétét: november 6-ra **Rapallóba** tanácskozást hívott össze, ahová a francia (Paul Painlevé) és az angol

⁶¹ Caporetto, az olasz hadsereg egyik legnagyobb vereségének színhelye ma Szlovéniához tartozik. A helység az Isonzo folyó völgyében található. Mai neve Kobarid.

⁶² Armando Diaz tábornok (1861–1928) nápolyi születésű rendkívül népszerű katonatiszt, aki nagy gondot fordított katonái morális kondíciójára, felszerelésére. Az I. világháborúban ő vezette végső győzelemre az olasz csapatokat. Később Mussolini első kormányának (1922–1924) hadügy-minisztere lett.

⁶³ Pietro Badoglio lesz az etiópiai hadjárat vezetője, Etiópia alkirálya. El-lenezte a II. világháborúba való olasz belépést, mégis főparancsnok maradt. Az olasz csapatok görögországi veresége után 1940-ben lemondott. Mussolini 1943. július 25-i letartóztatása után a király őt bízta meg kormányalakítással. A fegyverszünet után a királlyal Brindisibe megy, majd Salernóban az antifasisztákkal alakítja meg második kormányát.

(David Lloyd George) politikai vezetők és vezérkari főnökök is eljöttek. A király meggyőzte a szövetségeseket, hogy küldjenek az olaszok megsegítésére újabb brit és francia csapatokat. Jelentős számú légierőt is küldtek az olaszok megsegítésére, akik 1918-ban már egyértelműen a légtér urai voltak. Az erősítés késett, de közben az olaszok, Diaz és Badoglio vezetésével, a **Piave** vonalánál egyre nagyobb **ellentámadás**ba lendültek. 1918. június 14-én és 15-én hatalmas bombázással indult a támadás, bevetettek gázt is az osztrák-magyar hadsereg ellen. A németek segítségére most már nem számíthatott az új osztrák főparancsnok, Arz, mert azok a nyugati fronton voltak lefoglalva. Arz **visszavonulásra** kényszerült nyolc napos elkeseredett küzdelem után, 100 ezer halottat és 25 ezer hadifoglyot hagyva maga után. A nyugati fronton veszítettek a németek (ez volt „augusztus 8”-a – „a német hadsereg fekete napja”), a magyarok október 3-án semlegeséget proklamáltak. Ekkor az olasz erők **ellentámadás**ba lendültek, és a cseh, horvát, lengyel és magyar egységek megadták magukat és 1918. október 30-án, **Vittorio Venetónál** hatalmas győzelmet arattak. Az osztrákok fegyverszünetet kértek, itt újabb 30 ezer embert veszítettek, és 400 ezren estek fogságba. Igazi vereség volt ez a Habsburg monarchia számára.

Annak ellenére, hogy Olaszország végül is az antant mellett győztesen került ki az I. világháborúból, az ország belső konfliktusai nem-hogy megoldódtak volna, hanem még súlyosbodtak is. A hadviselés költségei finanszírozására hatalmas kölcsönöket vett fel az ország, amelynek következtében az államháztartás hiánya megsokszorozódott. Megnehezült az export és az import is az olasz cégek számára. A háború első éveiben növekedett ugyan a kohóipar, a fegyvergyártás és a gépgyártás kapacitása, de ez a fejlődés inkább csak a bankszféra és az ipari tőke összefonódása következtében létrejött monopóliumoknak, mintsem a kisebb vállalatoknak kedvezett. Így sok kisvállalat ment tönkre és szűnt meg. A háborús konjunktúra megszűnésével még ezek a monopóliumok is válságba kerültek. A kormányok csak igen nehezen tudták kezelni a kialakult súlyos gazdasági helyzetet.

A békekötést kitörő lelkesedés köszöntötte. Ez azonban nem fedlertette a hatalmas emberveszteségeket. A felnőtt férfilakosság 6,2

%-a esett el, ami azonban mégis kisebb volt, mint a három fronton harcoló Monarchia 9%-os vesztesége. A párizsi békekonferencia is felemásra sikeredett. Vita támadt a „limes italicus”-on belül elhelyezkedő területi és egyéb, diplomáciai és katonai kérdésről. A hosszú versailles-i tárgyalásokon Orlando miniszterelnök és Sonnino külügyminiszter képviselte Olaszországot, akik szerették volna elérni azokat a **területi igényeket**, amelyeket a londoni szerződés rögzített, sőt, azon túl még Dalmáciát és Anatóliát is igényelni akarták. Ez nem sikerült nekik, bár megszerezték Alto Adige-t, azaz Dél-Tirolt. A sikertelenséghez az is hozzájárult, hogy az olasz delegáció volt az egyetlen, amely csak jogi érvekre (például a londoni jegyzőkönyvre) hivatkozott, míg a többi állam (például Lengyelország) történeti, mások (például Csehszlovákia) infrastrukturális-gazdasági vagy egyszerűen védelmi-hatalmi érveket is bevetett (például Franciaország) a jogi mellett. Mégis ez volt az úgynevezett „vittoria mutilata”, a megcsontított győzelem. Sonnino, mérsékelt politikája és sikertelenségei következtében júniusban lemondásra kényszerült. Helyére, hat hónapos időtartamig a közgazdász **Francesco Saverio Nitti**⁶⁴ került, akinek szembe kellett néznie még az egyre erősödő szocialista és anarchista mozgalmakkal is. Közben kiéleződött a konfliktus a létrejövő új délszláv állammal is, mely elzárta Olaszország előtt a gazdasági érvényesülés útját a Balkán felé, és igényt tartott a Monarchia komoly erőt jelentő hadiflottájára is. A császári és királyi flotta volt akkor a világon a hetedik legerősebb.

A heves vita igazán mégis **Fiume** körül érte el csúcspontját. A város olasz **irredentái** meglincseltek kilenc francia katonát, amely incidens kivizsgálására szövetségszövetségi vizsgáló bizottság alakult. Az irredenták **Gabriele D’Annunzio** segítségét kérték. D’Annunzio levelet írt az irredenta ügy legfőbb szószólójának, Mussolininak, amelyben bejelentette: „holnap reggel beveszem Fiumét fegyverrel”. Ez a **fiumei kaland** 1919. szeptember 12-én meg is történt. Egy

⁶⁴ Francesco Saverio Nitti (1868–1953) tudós közgazdász, a déli kérdés kiváló ismerője volt. 1894-ben ő alapította a Riforma sociale című folyóiratot. Ő írta ki az első arányos rendszerű választást miniszterelnöksége (1919–1920) alatt. Ellenezte a fasizmust, Franciaországba emigrált.

közei kisvárosból (Ronchi) egy motorizált egység élén D'Annunzio **bevonult Fiumébe** (ez volt az első *Marcia*), ahol az olasz egységek őt „Viva Fiume italiana!” felkiáltással üdvözölték. A várost független köztársasággá kiáltotta ki, kormányt alakított és kialakította a később a fasiszmusra jellemző külsőségeket, szimbólumokat: a felémelt karral való köszöntést (*saluto romano*), az üdvözlés formáit, a fekete inget, az énekeket. A nacionalista Vátesz szerint kormányozni a „legjobbaknak” kell, az államegyház a Szépség és a Harmónia kell legyen, amelyben az ének és a torna társadalmi kötelesség. Az államnak bőkezűen kell gondoskodni az idősekről és a munkanélküliekről, a szabadszerelemnek pedig csak esztétikai korlátai legyenek. Ez a D'Annunzio-féle fiumei kaland volt egyik legfontosabb oka **Nitti lemondásának** a kormányfői posztról. Helyére a miniszterelnöki posztra 1920 júniusában **újbol Giolitti** került. Rapallónál megegyezett a jugoszlávokkal a területi kérdésekről, karácsonykor sereget küldött Fiume felszabadítására. D'Annunzio (pénzfeldobással: fej vagy írás alapon) eldöntötte, hogy megadja magát. Giolitti közben kivárási taktikát folytatott, igyekezett semleges álláspontot képviselni a munkások és a munkáltatók egyre élesedő vitájában.

IV. AZ OLASZ FASIZMUS

Az olasz politikatörténet és politikatudományi szakirodalom egyik legérdekesebb, bár mindmáig nagy vitákat kiváltó eseménye volt az olasz fasizmus. Története igen szerteágazó. Vannak fejezetei, amelyek már teljesen ismertek, vannak viszont olyan események is, amelyek megítélésében nincs egyetértés a kutatásban.

IV.1. A FASISZTA HATALOMÁTVÉTEL (MARCIA SU ROMA) FELE

Az újabb Giolitti-kabinet 1920 júniusától 1921 júniusáig tudott hatalmon maradni. Ebben az időszakban a munkások és a parasztok **elégedetlenségei** már harci formát öltöttek. Nem függetlenül a nemzetközi (elsősorban a bolsevik-orosz) eseményektől⁶⁵, Olaszországban is egy **szovjet típusú** társadalom megteremtésének képe bontakozott ki azok körében, akik radikális reformokat kívántak volna bevezetni. Ez volt a „vörös kétév” (*biennio rosso*), amely időszakban a munkások elfoglalták és működtették a gyárakat.⁶⁶ Torinóban és a **Triangolóban** (a Torino – Milánó – Genova háromszögben) a lakosság egy része rokonszenvezett a forradalmárokkal. **Munkástanácsok** (*consigli di fabbrica*) alakultak, amelyek akkor is fennmaradtak és képviselték a **szakszervezeteket**, amikor Giolitti kitartó, halogató politikája révén a gyártulajdonosok viszszaapták tulajdonukat.

Ezeknek a megmozdulásoknak fő szervezője a Szocialista párt ún. maximalista szárnya, majd később az a Kommunista Párt volt, amely 1921. január 20-án jött létre Livornóban, miután kivált a Szo-

⁶⁵ Az októberi szocialista forradalom híre csak lassan és számos közvetítés útján jutott el Olaszországba. Először az is bizonytalannak látszott, ki is volt az események igazi vezetője. A nemzetközi politikai viszonyok hatásának változásait jól lehet nyomon követni a következő kötetből: Antonio Gramsci: *Politikai írások, 1916-1926* (Budapest, 1985. Kossuth).

⁶⁶ Lásd erről monográfiámat: *Az ifjú Gramsci filozófiai fejlődése*, Budapest, 1979. A filozófia időszerű kérdései, 37. köt.

cialista Pártból. Ezt nevezik „livornói szakadás”-nak (*scissione di Livorno*). A megmozdulások, a torinói gyárfoglalások egyik vezetője a szardíniai születésű **Antonio Gramsci** volt, az *Ordine Nuovo* című lap főszerkesztője, az OKP főtitkára.⁶⁷ A központi politikai hatalmat azonban nem tudták magukhoz ragadni, ezért a megmozdulások végül is sikertelenek maradtak. Bukásuk oka ezen túl egyrészt Giolitti halogató taktikájában rejtett, aki igazán nem akart erőszakot alkalmazni a munkásmegmozdulások képviselőivel és a gyárfoglalókkal szemben, másrészt pedig a fasiszták fellépésében, amely fegyveres utcai támadások formájában jelentkezett.

Az első, szélsőjobboldali **fasci di combattimento**-k (harci csapatok) 1919. március 21-én jöttek létre Milánóban 119 alapító taggal. A szervezetet kezdetben megalakulásuk helyéről (Piazza San Sepolcro) „sansepolcristáknak” nevezték. Alapító vezető tagjaik a legkülönbözőbb politikai irányzatokat képviselték. Volt köztük monarchista (Cesare De Vecchi, Emilio De Bono), köztársasági érzelmű (Italo Balbo), sőt még szindikalista (Michele Bianchi) és szélsőségesen antiklerikális is (Filippo Tommaso Marinetti). Első kongresszusuk június 22-én volt, majd még ebben az évben **Benito Mussolini** (1883, Predappio, Forlí, Romagna – 1945, Lago di Como) megalakította a **Fasiszta Pártot** (Partito Nazionale Fascista).⁶⁸ A párt húsz pontos programját a Popolo d'Italia közölte.

Mussolini anyja nagyon vallásos elemi iskolai tanárnő, apja szocialista érzelmű kovácsmester volt. Keresztnevét így egy mexikói

⁶⁷ Antonio Gramsci életéről és tevékenységről lásd: Antonio A. Santucci: *Guida al pensiero di Antonio Gramsci* (Róma, 1992. Editori Riuniti) valamint Szabó Tibor: *Gramsci politikai filozófiája* (Szeged, 1991. Szegedi Lukács Kör kiadása) című könyvét.

⁶⁸ Benito Mussolini életéről lásd Ormos Mária: *Mussolini. Politikai életrajz* (Budapest, 1987. Kossuth) és Kis Aladár: *A duce* (Budapest, 1989. Zrínyi Katonai kiadó) című könyvét. A duce életének és tevékenységének, az egész korszak olasz történelmének (olykor élesen vitatott) monográfiája Renzo De Felice (1929-1996) volt. Lásd például: Renzo De Felice: *Mussolini, il fascista. La conquista del potere 1921-1925*, Torino, 1966. Einaudi.

forradalmár szellemiségű politikus (Benito Pablo **Juárez García**⁶⁹) után kapta. Fiatal korában azonban inkább François-Noël Babeuf⁷⁰ kommunisztikus elvei és Giosué Carducci⁷¹ költészete iránt érdeklődött. Tanítói oklevelet szerzett, rövid ideig helyettesként tanított, majd Svájcba emigrált. Egy gyűlésen mondott beszéde után két hétre bebörtönözték, majd kiutasították a berni tartományból, visszaszent Lausanne-ba. Közben nem vonult be sorkatonának, ezért dezertörnek nyilvánították és egy évi elzárásra ítélték. Itt 1902-ben megismerkedik az orosz forradalmárnővel, Angelica Balabanov-val⁷². 1904-ben amnesztiával hazatérhet, majd két év katonai szolgálat következik. Tolmezzóban tanító lesz, majd az osztrák többségű Trentóban (Trident) egy jelentéktelen helyi szocialista újságot szerkeszt. (Itt élt a katolikus Alcide De Gasperi is, mint a Bécsi Parlament tagja, és mint a szocialista Mussolini bírálója). Ebben az újságban Mussolini a reformistákat és a parlamentarizmust bírálta. Kényelmetlenné vált állandó és durva kritikái miatt, ezért fellélegzett a város, amikor kiutasították onnan. Visszatért Romagna tartományba, ahol különböző szerelmi kalandokba bocsátkozott. Elvette feleségül Rachele-t (apja élettársának lányát), de házasságot csak 1925-ben kötöttek. Megkapta a Forliban megjelenő *Lotta*

⁶⁹ Juárez García Benito Pablo (1806-1872) tulajdonképpen Mexico elnöke volt, akit a „nemzet atyjának” tekintenek. Liberális elveket vallott, ő vezette a Habsburg restauráció ellenes küzdelmet.

⁷⁰ François-Noël Babeuf (1760-1797) az Egyenlők Társasága nevű titkos szervezet kidolgozója. A francia forradalom alatt Robespierre híve, majd annak bukása (1794) után börtönbe zárták. Itt Filippo Buonarrotival a direktórium elleni összeesküvés leleplezése után guillotint alatt végezte.

⁷¹ Giosué Carducci (1835-1907) Nobel-díjas (1906) olasz költő és irodalomkritikus. Politikai nézeteit tekintve elmondható, hogy fiatalkori republikánus érzelmeit később a monarchia elfogadása váltotta fel. Az olasz nemzet „hivatalos vátesze” volt. Melankolikus életérzésű, antiromantikus és antiklerikális műveket alkotott (*Odi barbare*, 1877-’89).

⁷² Angelica Balabanov vagy Balabanoff (1876-1965) ukrainai születésű orosz forradalmárnő volt. 1897-ben került Olaszországba, ahol kezdetben az Olasz Szocialista párthoz kapcsolódott, majd radikalizálódtak nézetei.

di classe nevű újság szerkesztését. Ebben támadta a republikánusokat és saját pártja vezetőit, a reformistákat (Turatit, Trevest). Az ottani szocialista Föderáció titkára lett, támadta a líbiai hadjáratot. Pietro Nennivel együtt tartóztatják le rövid időre (öt és fél hónapra) ítélik erőszakra való felbujtásért és szabotázssért. A börtönben megírja önéletrajzát. 1912 júliusában a szocialista párt Reggio-Emiliában tartott kongresszusán felszólal, és hozzászólását nagy ovációval fogadják. Az olasz szocializmus „születő csillagának” nevezték. 1912. december 10-én kapta meg az *Avanti!* című milánói szocialista újság szerkesztését. Főszerkesztőnek a forradalmár hajlamú Balabanov-ot kérte fel. De szélsőséges tézisei miatt gyakran támadták Mussolinit. Viszont ügyesen kivédte a támadásokat. 1913-ban a szocialisták növelték létszámukat a parlamenti választásokon (53 képviselőjük volt). A napilap jelentős szerepet játszott ebben a győzelemben.

1914. június 28-án megölték Ferenc Ferdinándot Szarajevóban. Ennek Mussolini nem tulajdonított nagy jelentőséget, de ahogyan megindult a háború, véleményét megváltoztatta. 1914. október 18-án összeült Bolognában a Szocialista Párt vezetősége, amelyen interventista pozíciója elszigetelődött, lemondott az *Avanti!* szerkesztéséről. Megindította viszont saját újságját, az *Il popolo d'Italia*-t (alcíme ez volt: quotidiano socialista), amelynek első száma 1914. november 15-én jött ki. Az újságot viszont nem a párt finanszírozta, mert benne háború-párti cikkek jelentek meg. Mussolinit ezért a milánói pártszervezet maga elé kérte és elvei miatt onnan kizárták. Támadta mind a nacionalistákat, mind a reformistákat, de egyre közeledett a nacionalistákhoz, akik irredenták is voltak. Olaszország hadba lépése után bevonult katonának, ahol 1917-ben a lábán erősen megsebesült. „Intelligens ember nem maradhat mindig ugyanaz ... Változtatni kell. Nem lehet az ember mindig szocialista, mindig köztársasági, mindig anarchista, mindig konzervatív. A szellem mindenekelőtt mobilitás.”- írta 1918 nyarán.

A győzelem után más feladatokra készült. Igyekezett maga és elképzelései mögé embereket toborozni. Meg is találta őket a futuristák, az interventisták és a nacionalisták között. A legelszántabbak

közöttük az **arditi**-k, a „vakmerők” voltak, akik a frontról hazatérve állandósítani kívánták az erőszakot, a mérsárlást.⁷³ A *fasci* ebből a társaságból álltak össze. 1919 februárjában már több mint húsz *fasci di combattimento*⁷⁴ volt, de a Fasiszta párt csak **1919. március 23-án alakult meg Milánóban**, alig több mint háromszáz fővel. Így volt ez továbbra is ebben az évben: a novemberi választásokon a párt Milánóban alig ötezer szavazatot kapott a 270 ezerből, míg a szocialisták 156, a katolikusok, **Don Luigi Sturzo** vezetésével⁷⁵ 100 helyet szereztek. Ezért Mussolini, igazi opportunistaként, eltekintett a továbbiakban az ideológiai elkötelezettségtől, és toborozni kezdte a párt számára a legkülönbébb meggyőződésű, elsősorban a volt frontharcosokat, kalandvágyó fiatalokat és városi kispolgárokat. A fasizmusra később is jellemző volt ez a **heterogenitás**. Ez a társadalmi réteg utálta és megvetette a „felforgató szocialistákat”, a megdagadott kapitalista „fenevadakat”, a monarchiát, az egyházat, a pártokat, az egész *establishment*-et. A háború után az északi földtulajdonosok (Emiliában és Toscanában) a *fasci*-kban saját tulajdonuk

⁷³ Az „arditi”-knak, „vakmerők”-nek azokat nevezzük, akik az I. világháború idején az olasz hadsereg speciális rohamcsapatainak tagjai voltak. Testületi szellemiségük és szimbólumaik erőteljesen befolyásolták a születő fasizmust. Velük szemben szerveződött meg az „arditi del popolo”.

⁷⁴ A *fascio* (és maga a fasizmus kifejezés) a latin *fascēs* (vesszőnyalábok) szóból származik. Tulajdonképpen etruszk eredetű jelvény, amit az előljárók (a király előtt haladók) hordtak. Az antik Rómában a littorok jelképe. Az összekötözött vesszőnyalábok között egy bárd is található, ami így a kikezdehetetlen erő jelképe. A *fasci* kifejezést az olasz politikatörténetben 1891–1894 között a szocialista ihletésű, szicíliai parasztokból álló mozgalomra használták, így: *fasci dei lavoratori*. A mozgalmat Crispi törte le. Mussolini 1915-ben, a háborúba való belépés támogatására hozta létre a *fasci d'azione rivoluzionaria*-t, majd 1919. március 23-án ugyanő a *fasci del combattimento*-t, amely már nemcsak nacionalista mozgalom, harci csoport volt, hanem antiparlamentáris is.

⁷⁵ Don Luigi Sturzo (1871–1959) politikus pap, aki 1919-ben megalakította a katolikus ihletésű Partito Popolare Italiano-t, amelynek 1923-ig főtitkára volt (a pártot Mussolini 1926-ban feloszlatta). A fasizmus idején előbb Londonba, később az USA-ba távozott és csak 1946-ban tért onnan vissza.

védelvezőit látták. A fasizmus számukra a rendet jelentette, a rendet pedig elnyomással állíttatták helyre. **Büntető osztagokat** (squadri) szerveztek,⁷⁶ amelyek erőszakoskodtak szinte minden szinten. Közben számuk igen nagyra nőtt, 1921 elején már 250 ezren voltak. Az 1921. májusi választásokon így Mussolini nagy **győzelemre** tett szert. A Giolitti-féle koalícióhoz csatlakoztak a parlamenti helyek 7%-át birtokló fasiszták, mert a kormányfő ekkor még nem értette és nem ismerte fel a fasizmus igazi természetét, de 1921. június 15-én le is mondott.

A politikai helyzet egyre **instabilabb** lett. A fasiszta harci egységek garázdálkodtak Bolognában, Ferrarában, Firenzében, Cremonában, főként az agrár területeken. Közben előbb Ivanoe **Bonomi** (1853-1951), majd a liberális **Luigi Facta** (1861-1930) volt a miniszterelnök (1922. február – október), mikor a zavargások már a tetőpontjukra hágtak. Igazán nem tudta sem a szocialistákkal, sem a fasisztákkal vagy a katolikusokkal (*i popolari*) megértetni magát, vagy nem tudott koalícióra lépni velük. Mussolini egyre inkább feladta republikánus nézeteit, azért is, hogy megnyugtassa az uralkodót. Elhatárolódott a szabadkőművességtől (akik pénzelték a fasiszta mozgalmat), hogy megnyugtassa a hadsereget.

Mussolini közben 30 ezer fős **illegális hadsereget** állított fel, amelynek tagjait 1922. október 24-re Nápolyba hívta össze. A feketeingesek ellepték Nápolyt. A Hotel Vesuvióban tartott beszédében általános mozgósításra, az állami hivatalok elfoglalására, új kormány alakítására adott direktívákat. Majd Milánóba utazott és várt. A király, **III. Viktor Emánuel** el volt szánva, hogy statáriumot hirdet, ha a fasiszta illegális hatalomátvétel bekövetkeznék, de egy éjszaka, október 27-ről 28-ra virradóra, megváltoztatta véleményét, azzal, hogy el kell kerülni a polgárháborút. Nem hirdette ki a minisztertanács által elfogadott ostromállapotot. Luigi Facta miniszterelnök lemondott.

⁷⁶ A „squadre d'azione” olasz szóból (annyi, mint „csapat”) származik a „squadrizmus” kifejezés. A „csapatok” a fasiszta mozgalom fegyveres szervezetei voltak, amelyek a legkülönbébb atrocitásokat követték el személyek és szervezetek ellen. Tagjai 1922-ben beolvadtak a fasiszta Milíciába.

A *Marcia su Roma* ezután, 1922. október 28-án következett be, amikor az ország minden pontjáról özönlöttek a feketeingesek Rómába, ki motorral, ki gyalog, ki vonattal (például Mussolini), ki biciklivel, törrel, puskával és botokkal felfegyverkezve.⁷⁷ Csak később kezdték az eseményt (a bolsevikok ellentétéként, de hasonló megnevezéssel) „fasiszta forradalomnak” aposztrofálni. „Mint általában, az olaszok a győztesek segítségére siettek” (mondja a történész Indro Montanelli), így a fasiszták száma egyre növekedett, elérte a százezret is. Másnap a Quirinale elé vonultak, ahol a király (Armando Diaz tábornokkal az oldalán) szívélyesen üdvözölte őket és október 29-én **Mussolinit kérte fel** kormányalakításra.. Bizonyos értelemben tehát Mussolini alkotmányos úton jutott hatalomra, mert mint a Téli Palota ostroma idején, az olasz uralkodó osztály a legkisebb ellenállást sem tanúsította a politikai hatalmat megragadni kívánó új erőkkel szemben.

Mussolini – miután a vasút szinte teljes kapacitását kihasználva eltávolította a felfegyverzett tömeget Rómából – november 16-án mutatta be kormányát, amely koalíciós kabinet volt, és amelyet mind az alsóház, mind a felsőház nagy szavazati többséggel megszavazott. Hat tárca nem fasisztáknak (jobboldali liberálisoknak, néppártiaknak, szociál-reformistáknak és nacionalistáknak) jutott, de Giolitti nem kívánt részt venni benne. Mussolini magának tartot-

⁷⁷ A *Marcia su Roma* („bevonulás Rómába”) a fasiszta párt által szervezett olyan megmozdulás volt, amely kikényszerítette Mussolini kormányfővé történő kinevezését. Ennek következtében szállták meg Olaszország városait (elsősorban északon) a fasiszta szabadcsapatok (*le squadre fasciste*), hogy fegyveresen is nyomatékot adjanak a kinevezésnek. A *Marcia su Roma* főszervezői voltak: Emilio De Bono (később fasiszta gyarmatügyi miniszter, 1944-ban Mussolini kivégeztette), Cesare Maria De Vecchi (később Szomália kormányzója, oktatási miniszter, 1943-ban szembefordult Mussolinivel), Italo Balbo (később légügyi miniszter, Líbia kormányzója) és Michele Bianchi (aki a fasiszta párt első titkára volt 1921-1923 között). Ez volt az úgynevezett *quadrumvirátus*. Ezt a dátumot (1922. október 28-át) nevezték ki az új időszámítás, az *era fascista* (fasiszta korszak) kezdetének. Tehát például az 1943-as év a fasiszta éra XXI. éve volt és mindenhol kötelező volt ezt az időszámítást használni.

ta meg a belügyi és a külügyi tárcát is. Rögtön szabadon is engedett számos, a squadrizmus miatt letartóztatott fasiszta rabot. Az olaszok általában **közömbösen** nézték a fasiszta hatalomátvételt, egyrészt azért, mert már belefáradtak az állandó konfliktusokba, másrészt az egész a legalitás látszatát keltette, harmadrészt pedig arra gondoltak, hogy ez **átmeneti szükségmegoldás**.

Mussolini volt tehát az első fasiszta állam megteremtője, amelynek egyik legfontosabb célja a **párt és az állam összeolvasztása** volt. A párt Vezére (**il Duce**) egyúttal az állam vezére is lett egyben. Felállították a **Fasiszta Nagytanácsot** (*Grande Consiglio del Fascismo*) is, amely egy második kabinet szerepét töltötte be, mint konzultatív és döntéshozatali szerv. Új választási törvényt vezettek be, amely szerint az általános politikai választásokon legtöbb szavazatot nyert párt kapja a parlamenti székek kétharmadát. Az 1924 áprilisában lezajlott választásokon már ez volt érvényben. A vokszok relatív többségével (4 millió 650 ezer szavazattal) a Fasiszta párt elnyerte a képviselői helyek 66,3%-át (374 mandátum, míg a demokratikus ellenzék alig több mint 100 helyet kapott) a parlamentben.

Ezt a választást kommentálta parlamenti beszédében az ellenzék soraiból a szocialista párti **Giacomo Matteotti**. Kemény hangon, négy órán keresztül bírálta a fasiszta kegyetlenkedéseket, a választásokat megelőző megfélemlítést, és a választások eredményeinek megsemmisítését követelte. Mussolini haragra gerjelt, de nem szólt semmit. 1924. június 10-én a biztonsági szolgálat, a *Ceka* öt embere a házából távozó Matteottit Rómában, a Viale Trasteverén elrabolta és a városon kívül megölte. Hatalmas felháborodás követte a **Matteotti-ügyet**.⁷⁸ Az ellenzék, Giovanni

⁷⁸ Giacomo Matteotti (1885-1924) a Partito Socialista Unitario főtitkára volt, aki reformista elveket vallott. Antifasiszta nézetei miatti meggyilkolása váltotta ki a demokratikus pártok tiltakozását és kivonulását az Aventinusi hegyre (*la scissione dell'Aventino*). Lásd erről részletesebben: Ormos Mária: *A Matteotti-ügy* (Budapest, 1973. Kossuth) című, és Achille Saitta: *Dal terrorismo alla dittatura. Storia della Ceka fascista* (Róma, 1945. Ed. Polilibraria) című könyvét.

Amendola⁷⁹ és Filippo Turati javaslatára kivonult a parlamentből: ez volt az „**aventinusi kivonulás**”, amelynek lényege a morális tiltakozás volt. Az újságok (amelyek akkor még szabadon működhettek) elítélték a bűntényt, a felháborodás általános volt. („Bár Itáliában a felháborodás mindig csak pillanatnyi ideig tart” – írja Indro Montanelli). Rövid időre Mussolini bársonyszéke is inogni látszott. De 1925. január 3-án tartott parlamenti beszédében, miután minden felelősséget (egy retorikus fordulattal) magára vállalt⁸⁰, békére és nyugalomra szólított fel, amelynek érdekében viszont számos **szigorítást** jelentett be.

Mussolini volt az, aki először használta a **totalitáriánus** kifejezést a történelemben: azaz, a **széthúzás** erőit akarta „megsemmisíteni”. Nincs szükség osztálykülönbségekre, sem pártokra, viszont van a sajtó korlátozása, amit egyre fokozottabban ellenőrzés alá vontak. A választott helyi önkormányzatok helyére Rómából kinevezett jobboldali hivatalnokok kerültek. 1923-ban a Fasiszta Nagytanács elrendeli a fegyveres **milícia** (*Milizia volontaria per la sicurezza nazionale*, MVSN) megszervezését, amely hamarosan országszerte terrorakciókat, merényleteket hajt végre, és a fasiszmusnak mindvégig egyik legbiztosabb támasza maradt. 1926-ban hozták létre a politikai rendőrséget, az **OVRA-t** (*Opera di Vigilanza e di Repressione dell'Antifascismo*). Létrehozták kulturális szervezeteiket, a *Dopolavoro*-t, a *Case dei Fascisti*-ket. A 8-14 éves fiatalokat a katonai jellegű úgynevezett **balilla-szervezetekbe**⁸¹ kényszerítik.

⁷⁹ Giovanni Amendola (1882–1926) a Facta-kormány minisztere, liberális képviselő, az alkotmányos antifasiszta tömörülés vezetője a parlamentben. Az „Aventinusi kivonulás” fő szervezője. Cannes-ban, egy fasiszta rohamcsapat által elszenvedett sérüléseibe halt bele.

⁸⁰ Híres, hírhedt kijelentése ez volt: „io assumo, io solo, la responsabilità politica, morale, storica di tutto quanto è avvenuto”, azaz „én, csakis én válok a politikai, morális és történelmi felelősséget mindazért, ami történt”.

⁸¹ A Balilla eredetileg annak a gyermeknek a beceneve, aki 1746-ban, a hagyomány szerint, Genovában elindította az osztrákok elleni harcot. A Balilla név az olasz himnuszban is szerepel. A fasiszmus idején viszont a „balilla” a bátor fiatalok és a hazafiasság szimbóluma lett. A fasiszta ifjúsági szervezet neve: *Opera nazionale balilla* volt.

Az ellenzék vezéregyéniségei vagy önkéntes **száműzetés**be vonultak, mint Piero Gobetti⁸², Don Luigi Sturzo, Gaetano Salvemini, vagy a Különleges Törvényszék (*Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato*) által elítélten **börtön**be kerültek, mint például a 20 évre ítélt kommunista vezető és teoretikus Antonio Gramsci és Umberto Terracini⁸³, vagy a néppárti Alcide De Gasperi. Fontos, de végül is hiábavaló erőfeszítésnek bizonyult az olasz értelmiségieknek, közöttük elsősorban Benedetto **Crocének** 1926-os **antifasiszta manifestuma**⁸⁴ is.

Mussolini **1925. január 3-i** beszédével – melyet a Matteotti-ügy okozta átmeneti tekintélyvesztést követő újabb királyi támogatás birtokában tartott meg – tehát megváltozott a fasizmus arca: egyértelműen a **represszív** állam és totális társadalom képét öltötte magára: kiépült a **fasiszta rezsim** Olaszországban. Mussolini szerint a fasizmus alapját államfelfogása képezi. A fasizmus szerint az állam pedig abszolút, amihez képest az egyének vagy csoportok relatívak.

⁸² Piero Gobetti (1901-1926) neves teoretikus, a liberálszocializmus ideológusa. 1922-ben megalapította a *La Rivoluzione liberale* című folyóiratot. A politika és a kultúra kapcsolata érdekelte igazán. A fasiszták üldözései elől Franciaországba menekült, ahol mégis utolérték és meggyilkolták. Szülővárosa, Torino ad otthont ma a nevét viselő nemzetközi hírű tudományos intézetnek (Istituto Piero Gobetti), amelynek (és egyúttal a liberálszocializmus politikájának is) egyik reprezentáns képviselője Norberto Bobbio volt.

⁸³ Umberto Terracini (1895-1983) az olasz kommunista párt egyik alapítója volt. 1926-tól 1943-ig, tehát a fasiszta éra teljes ideje alatt, a fasiszta börtönökben raboskodott. 1947-1948-ig az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elnöke volt.

⁸⁴ Benedetto Croce 1926-os antifasiszta manifestuma magyarul olvasható a Magyar Filozófiai Szemle 2004. 4. számában, *Az antifasiszta értelmiségiek kiáltványa* címmel. Ugyanitt olvasható a Giovanni Gentile nevével fémjelzett, 1925-ben keletkezett *A fasiszta értelmiségiek kiáltványa* is.

IV.2. A FASIZMUS ELSŐ KORSZAKA

Mussolini ebben a totalitárius rendszerben az államot a párt fölé kívánta rendelni. Miután az övé lett a legfőbb államhatalom (a király hallgatólagos beleegyezésével), a Fasiszta párt (Partito Nazionale Fascista, **Pnf**) élére 1925. február 12-én **Roberto Farinacci**⁸⁵ nevezte ki, amely kinevezést a **Gran Consiglio** is egyhangúlag megszavazott.

Mussolini tartott attól, hogy a felfegyverzett fasiszta osztagok zavargásai és kegyetlenkedései felébresztik majd a velük szimpatizálók, az egyház, sőt a király nyugtalanságát is. Ezután az állam hatalmát a **tekintélyelvűség**re, s nem a „forradalmi lázadásra” kívánta építeni. Saját államhatalma megszilárdítására az ürügyet azok a **merényletek** szolgáltatták, amelyeket személye ellen követtek el 1925 és 1926-ban.⁸⁶ A Tito Zaniboni-féle bolognai merénylet⁸⁷ döntő volt a rezsim totalizálódása tekintetében. Az ellenzéki pártokat és szervezeteket feloszlatták, az ellenzéki sajtót (például az Unitá-t⁸⁸) betiltják. 1926 vége és 1929 eleje között a **Különleges Törvénytörvény** 5 046 személyt ítél el súlyos, „államellenes” cselekmények

⁸⁵ Roberto Farinacci (1892–1945) a hírhedtté vált cremonai fasiszta vérengzések megszervezője, a fasizmus egyik legelszántabb híve. A partizánok Mussolinival együtt végezték ki.

⁸⁶ Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a két év alatt elkövetett négy merénylet mindegyikéről tudtak előre a belügyi hatóságok, Mussolini egyikben sem sérült meg, viszont politikai haszna származott belőle, mert ezzel indokolni tudta szigorító intézkedéseit.

⁸⁷ Tito Zaniboni (1883–1961) szocialista képviselő volt, aki 1925-ben merényletet készített elő Mussolini ellen, ami megghiúsult. Hosszú börtönbüntetéséből 1943-ban szabadult. Rosszabbul járt Anteo Zamboni (1911–1926), aki tizenöt éves fiúként lőtt rá Bolognában a Ducére. A golyó célt tévesztett, Mussolini feketeinges kísérei rávetették magukat a fiatal merényletóra, és a helyszínen agyonverték. Az eseményre ma emléktábla hívja fel a figyelmet Bologna belvárosában.

⁸⁸ A L'Unità nevű napilapot 1924-ben Antonio Gramsci alapította Torinóban. A lap a gyárvárosban, majd regionális kiadásban is 1926-ig rendszeresen, a fasizmus idején illegálisan jelent meg. Az OKP hivatalos lapja volt 1991-ig.

miatt. Ezek az ítéletek különösen az illegalitásba szorult Kommunista pártot sújtották. 1943-ig 31 halálos ítéletet hozott antifasiszták ellen.⁸⁹ Több merényletet is kíséreltek meg ellenük, például a liberális Giovanni Amendola ellen, aki Cannes-ban fasiszta agresszió áldozata lett, vagy a neves liberál-szocialista teoretikus, Piero Gobetti ellen, akit Párizsban öltek meg.

Mussolini, miután a fasizmussal szembeni ellenállást erőszakkal elfojtotta, az Aventinusi dombra kivonuló ellenzéket a parlamentből kiszorította, 1927-től folyamatosan a **gazdaság**, elsősorban a mezőgazdaság fellendítésére koncentrált. Az olasz fasizmus erőteljesen **agrárjellegű** volt. Védte a líra értékét, a gabonatermelés jelentős emelését tűzte ki célul, ez a nevezetes „búzacsata” (*la battaglia del grano*), hogy Olaszország ne függjön idegen országoktól. A **korporatív állam** koncepciója volt ebben az időben az a Mussolini-féle politikai elképzelés, amelynek segítségével az ország lakosságát **foglalkozási csoportok** szerint osztották szét (helyesebben meg). A korporációknak (hivatásrendeknek) képviselőket kellett választaniuk, amelyek mintegy az állam és a kormány tanácsadó testületeként funkcionáltak. A parlament feladataiból 1928 után egyre többet vettek át a korporációk, s így a parlament csak formálisan töltötte be szerepét. A Korporációk minisztériumát 1929 és 1932 között a fasizmus egyik alapító tagja, **Giuseppe Bottai** irányította.⁹⁰

Ezzel párhuzamosan **demográfiai kampányt** indított el, amely a sokgyermekes családmoddelt preferálta (magának négy gyermeke volt). Különös hangsúlyt fektetett a paraszti családok sokasodására, mert úgy vélte, hogy a fasizmusnak továbbra is erőteljesen agrárjellegűnek kell maradnia. Az iskolákat is fasizálták, teljesen **új tankönyv-**

⁸⁹ A tipikus azonban a börtönbüntetés vagy a száműzetés volt (lásd Gramsci vagy Terracini esetét). Nem lehet ezeket az elnyomó, represszív intézkedéseket más korabeli diktatúrák kegyetlenkedéseinek méreteivel összevetni, azonban ezek mindenképpen a fasiszta terror céljait szolgálták.

⁹⁰ Giuseppe Bottai (1895-1959) dolgozta ki 1927-ben a fasiszta elveken alapuló munka törvénykönyvét (*Carta del lavoro*). Később, 1936 és 1943 között oktatási miniszter (*ministro dell'educazione nazionale*) volt. Mussolini ellen szavazott a fasiszta Nagytanács 1943-as ülésén. Algériába menekült és 1947-ben amnesztiával tért haza.

veket vezettek be. Az egyenlőség jegyében az olasz nyelvet is módosította, amennyiben csak a magázást kifejező *Voi*-t (Maga) lehetett használni, és *Lei*-t (Őn) használni, azaz önözni senkit sem lehetett. A totalitarizmus egyenlődiségre törekvése fejeződik ki ebben is.

Emellett viszont jelentős volt a Mussolini-féle **közmunka** program. A vasutak villamosítása, az utak, az autószerdák, a hidak, az öntöző vízvezetékek megépítése, a telefonhálózat kiépítése mindmind nagy lendülettel és nagy propaganda közepette folyt. Jelenlős volt ebből a szempontból a Rómától délre fekvő maláriát okozó **mocsarak lecsapolása** és termőfölddé alakítása. Mindez lelkesedést váltott ki az emberekből. A foglalkoztatás ebből következően tehát igen széleskörű volt.

Ebbe a keretbe illeszkedik be Mussolininek az az intézkedése, amely során, hosszú idő után, **1929. február 11-én** kiegyezett a Katolikus Egyházzal és a pápával. A **Conciliazione** (Kibékülés) XI. Pius pápával kötött, máig érvényes **Lateráni Szerződés** volt, a *Concordato*, amelynek értelmében Mussolini elismerte a pápák világi hatalmát, amelytől 1870 óta Itália elzárkózott, a vallásos oktatás bevezetését az olasz iskolákban, az Actio Catholica⁹¹ működését. A Vatikánt ezzel független állammá ismerték el, s a katolicizmust, azaz a **római katolikus vallást** az ország egyedüli vallásának ismerték el. Katolikus államot és nemzetet kívánt megteremteni. A maga részéről pedig a pápa elismerte az Olasz Királyságot és a Savoia-házat, mint olasz uralkodó dinasztiát, fővárosának pedig Rómát. Ezzel Mussolini azt is elérte, hogy a még bizonytalankodó katolikus hívek is egyre többen csatlakoztak a Fasiszta párthoz és/vagy támogatták célkitűzéseit. Ő maga pedig korábbi ateista nézeteit félretéve látványosan elkezdett templomba járni. Mussolini február 11-ét nemzeti ünneppe nyilvánította. A megegyezés emlékére nyitatta meg Rómában a Szent Péter bazilikához vezető Via della

⁹¹ Az Actio Catholica formálisan nem egyházi (azaz laikus) katolikus szervezet, amely viszont szorosan együttműködik az egyházi hierarchia tagjaival és magával a katolikus Egyházzal. Az Olaszországban 1868 óta működő szervezet vallási célja a laikusok egyházhoz való közelítése. Az Actio Catholica időnként hangoztatja véleményét politikai kérdésekben is.

Conciliazioné-t. A katolikus egyház, így már az uralmon lévő dinasztia és nagytőkés csoportok mellett a harmadik önálló komoly tényező volt, mely elfogadta a totális állam totális jellegét.

Ezután már az 1929. március 24-én tartott választás és népszavazás nem hozhatott meglepő és új eredményt, mert akkorra már csak egyetlen lista létezett. A Nagy Tanács választotta ki a (fasiszta) jelölteket, s azokra lehetett szavazni. Nyolc és félmillió szavazóból 135 ezer nem szavazott rájuk.

Erre azért is szükség volt, mert az 1929-1932 közti nagy gazdasági világválság elérte Olaszországot is. Ekkor a centralizáció időszakát követte az olasz gazdaságban. Számos monopóliumot állami irányítás alá vontak, 1931 végén pedig létrehozták az Istituto Mobiliare Italiano-t, amely az új beruházások finanszírozására szerveződött. Ekkor azonban a korporatív állam új szerepköre is kezdett körvonalazódni. A gazdasági önellátás, az autarchia ekkor vált hivatalos állami politikává.

Mussolini ebben az időben költözött át a Palazzo Chigiből⁹² hivatalával a **Palazzo Veneziába**⁹³, amelynek erkélyéről tartott lelkesítő beszédek és fogadta az őt köszöntő fasiszták örömujjongásait, családjával pedig a **Villa Torloniába**⁹⁴, ahol éjjel-nappal fegyveres őrcsapatok vigyáztak rá. A **fasiszta rítusok** már az 1930-as évek legelején

⁹² A Palazzo Chigi Róma egyik patinás épülete, amelyet az Ellenreformáció idején VII. Sándor (Chigi) vásárolt meg a család számára. Miután 1917-ben az államra szállt át az épület tulajdonjoga, előbb a külügyminisztérium székelte benne, majd a fasiszta kormány. Ma a Minisztertanács Elnökségének székhelye.

⁹³ A tér maga és a Palazzo Venezia épülete a vele szemben a téren elhelyezkedő velencei biztosítótársaságról kapta nevét. A Róma történelmében jelentős szerepet játszó épület (benne volt a velencei és később az osztrák-magyar monarchia követsége) első emeletén rendezte be hivatalát Mussolini. A duce a térre néző kis balkonnál tartotta beszédeit és lelkesítette a fasisztákat.

⁹⁴ A Villa Torlonia Róma egyik legszebb sugárútjának, a Via Nomentanának mentén található. A gyönyörű parkkal körülvett Villa egy hercegi címet szerzett francia eredetű római család birtoka volt. A Mussolini-család kiköltözése után a Villa elhagyatottan állt legutóbbi, 2004-es helyreállításáig.

kialakultak, és az **ókori Róma** rítusait követték. Az éljenzés, a „római köszöntés”, maga a **fascies** (a vesszőnyaláb), a katonai és civil rangok mind a római tradíciót (elsősorban Julius **Caesarét**) követték, és az olasz nép számára a régi erényeket sugallták. Mindenben az ókori, a birodalmi Róma volt a követendő példa (ennek szimbólumaként nyitotta meg Rómában a II. Viktor Emánuel emlékműtől a Colosseumig vezető Via dei Fori Imperiali-t). Maga a Duce (mint minden diktátor) mégis mindenkivel bizalmatlan, magányos ember volt, aki nem szerette a fogadásokat, a ceremóniákat.

A külföldi, elsősorban európai hatalmak (a Szentszéket leszámítva, amely elítélte a fajelméletet) a fasiszmus igazi természetét csak igen későn ismerték fel. A konzervatív Winston Churchill még Hitler hatalomra jutása (1933. január 30.) után is elismerő beszédet mondott a Ducéről. Mussolini pedig még a húszas évek végén és a harmincas évek elején is sikeres **államközi szerződéseket** kötött, elsőik között éppen a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát követelő Magyarországgal. Ennek jegyében történt meg 1927-ben a Bethlen-Mussolini találkozó, ahol a revízió gondolatát az olasz fél támogatta. Jó kapcsolatokat épített ki a Szovjetunióval is, melyre mindig kicsit féltékenyen tekintett. Jugoszláviát igyekezett elszigetelni és támogatta a horvát usztrasákat.⁹⁵ Mindezeket a sikereket hatalmas retorikai fogásokkal, gesztusokkal győzelemként, a hatékonyság és a vitalitás ünnepeként mutatta be az olasz népnek.

Mussolini körül a hízelgők és a követők egész sora formálódott. Italo Balbo volt az, aki szervezte a Duce ceremóniáit, koreografálta a fogadásokat, az öltözeteket, a frazeológiát. 1933-tól fontos szerepet kezd betölteni Mussolini környezetében veje, Edda Mussolini férje, a harmincas éveiben járó **Galeazzo Ciano gróf** (1903-1944), akit a Duce az Elnökség sajtóirodája vezetőjének nevez ki. Később a sajtó és a propaganda minisztérium vezetője lett, gyakorlatilag a rezsim második embere. Fontos személynek számított a filozófus Giovanni Gentile (1875-1944), aki elsőként csatlakozott a fasiszmushoz, 1922 és 1924 között közoktatásügyi miniszter volt, komoly iskolarefor-

⁹⁵ Lásd erről: Ormos Mária: *Merénylet Marseille-ben* (Budapest, 1984. Kossuth kiadó) című könyvét.

mot dolgozott ki, ami fő vonalaiban ma is érvényben van Olaszországban. Végig, egészen a Salò köztársaságig kitartott Mussolini mellett és ez életébe került: Firenzében a partizánok kivégezték.

Mussolini, aki azt gondolta, hogy a fasizmus „nem exportálható”, maga is meglepődött a német **nácizmus** megjelenésekor. Zavarát az osztrák kérdés még inkább növelte. Ausztria az 1919-es béketárgyalások után kis köztársaság lett, amely Olaszország egyértelmű támogatását élvezte. A jobboldali Engelbert **Dollfuss** **kancellár** többször találkozott Mussolinivel Riccionében. A Duce most már szerette volna, ha Ausztria „fasizálódik” és Németországtól függetlenül politizál. A keresztény-szocialista párti Dollfuss a munkások megmozdulásait leverte és egyre jobban szimpatizált a korporatív állam eszméjével. Ausztria volt a témája annak a találkozásnak is, amely **Velencében**, a Lídón következett be **Mussolini és Hitler** között, de amelyen semmiféle megállapodás sem született.⁹⁶ Mussolini, bizalmasan csak „fecsegő majomnak” nevezte a Führert, ez utóbbi viszont egy ebéd alkalmával azt mondta, nagyon örült a találkozásnak, mert ilyen ember, mint a Duce, „ezer évben egy születik”. Bonyodalmat okozott viszont, hogy 1934 júliusában Dollfust egy merényletben náci puccsisták megölték. Hitler azonnal el akarta foglalni Ausztriát (már a „hosszú kések éjszakája” után volt, amikor is megölette ellenfeleit), de a Duce – csapatainak az olasz – osztrák határra történő felvonultatásával – Hitler tudomására hozta, hogy tervének ellenáll. Hitler ekkor megtorpant, és egyelőre elállt tervétől.

Mussolini, hatalmának megerősítése érdekében 1935-től nagy érdeklődést mutatott **afrikai gyarmatai** iránt. Eritrea és Olasz-Szomália közé ékelődött Etiópia (Abesszinia), aminek elfoglalását egy ürügy alkalmából, a király hallgatólagos beleegyezésével, kezdeményezte is.⁹⁷ A 400 ezer főt számláló olasz hadsereget Pietro Badoglio

⁹⁶ Mussolini és Hitler találkozásait dokumentumok alapján dolgozza fel Santi Corvaja: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozások* (Budapest, 2001. Alexandra) című érdekesítő és hiteles dokumentumokon alapuló könyvében.

⁹⁷ Még mindig nyomasztotta az olaszokat az 1896-os kudarcuk, mely a maga nemében (fehér gyarmatosítók veresége színesbőrűektől) tényleg páratlan volt.

irányította, az etiópokat Hajlé Szelasszié császár, a Négus⁹⁸ vezette. A Népszövetség Tanácsa agresszorként bélyegezte meg Olaszországot, és fegyver- és élelmiszer-embargót hirdetett ellene (Magyarország az embargóhoz nem csatlakozott), de ez végül is sikertelen volt, bár növelte az autarchiára való törekvést az országban. Azt viszont elérték, hogy korábbi jó angol kapcsolatait feladva egyre inkább Hitlerhez közeledett. Kemény harcok után (tiltott mérgezgázt is bevetettek az etiópok ellen) Badoglio bevette Addis Abebát, a fővárost, és Mussolini 1936. május 9-én, a Palazzo Venezia erkélyéről bejelentette **Etiópia annektálását** és a „béke helyreállítását” Afrikában. A királyt, III. Viktor Emánuelet „Etiópia császárává” nevezték ki, cserébe pedig a király kitüntette Mussolinit.

Közben a Duce élte filmszerű magánéletét. 1932. április 24-én, piros Alfa Romeója volánjánál ülve, az ostiai tengerpart felé vezetett, és megismerkedett a nagy limuzint vezető **Claretta Petaccival** (1912-1944), aki már korábban a fasizmus elkötelezett híve volt. A Duce többször meghívta beszélgetésre, majd, amikor a nő elvált férjétől, a harminc évvel idősebb Mussolini szeretője lett, és (szó szerint) élete végéig vele maradt. A dicsőség az etióp háború után még inkább a Duce fejébe szállt, mert a **római birodalom újjászületését** látta győzelmében. 1936-ban **új időszámítást** vezetett be. A Krisztus utáni 1936. év így lett az „új időszámítás”, az „era fascista” XIV. esztendeje.

A fasiszta korszakot a kultúra, a **művészet** is igyekezett hűen kiszolgálni, nem is tehetett mást. A **Novecento** irányzata lett úrrá mindenütt, amely a monumentalitáson kívül elsősorban a tradicionális technikához és a vallásos témákhoz való ragaszkodásával tűnik ki a XX. századi képzőművészetben.⁹⁹ Legismertebb képviselője

⁹⁸ A Négus (1891-1975) kisebb megszakítással, több mint negyven évig (1930-74) uralkodott Etiópiában. A megszakítást az okozta, hogy a megszálló olasz erők és vezetőik Hailé Szelasszié császárt száműzték az országból. Angliába menekült. 82 éves korában egy államcsíny fosztotta meg hatalmától.

⁹⁹ Ennek ideológiamentes magyar megfelelője volt az úgynevezett Római Iskola, amelynek tagjai az 1920-as 1930-as években jártak a Római Magyar Akadémián, mint ösztöndíjasok. A Római Iskola tagjai olyan neves

Mario Sironi volt, aki a városi tájképek, az industrializáció festője. Építészetben a fasiszta korszakot a monumentális hivatali épületek, pályaudvarok, posták tervezése és kivitelezése jellemzi. Az 1936-os római világkiállításra Mussolini egy egész modern városrészt építtetett Rómában, az EUR-t.

Mindezt támogatta és elősegítette a MinCulPop (Ministero della Cultura Popolare), azaz a Népi Kultúra Minisztériuma. A Minisztériumot 1937-ben hozták létre. Feladata az volt, hogy minden publikációt ellenőrizzen, és minden olyan dokumentumot lefoglaljon, amely veszélyes lehetett a rezsimre, vagy ellentétes volt annak szellemiségére. A kiadott újságírói rendszabályok (*ordini di stampa*) pontosan meghatározták a cikkek tartalmát, a címek fontosságát, nagyságát. Ezen túl pedig ez a Minisztérium foglalkozott a fasiszta rendszer propagandájával, elért eredményeinek a közvélemény számára való kommunikálásával. Nem kis szerepe volt abban, hogy az olasz népet úgy állították be, mint komoly történeti gyökerekkel rendelkező uralkodó népet.¹⁰⁰ S mint ilyen, a propaganda minisztérium, a MinCulPop ideológiailag előkészítette az 1938-as faji törvényeket.

IV.3. A NÉMET-OLASZ SZÖVETSÉG

A német-olasz szövetség létrejöttét a nemzetközi téren bekövetkezett változások tették sürgetővé. Ezek között is első helyen az **1936** nyarán kirobbant **spanyol polgárháború** volt. Mussolini kezdetben nem akart beavatkozni, mert az etióp háború után egy kis békére, nyugalomra vágyott, az ország megerősödésére. De mind Németország, mind Olaszország ellenségesen nézett az 1931-ben létrejött spanyol köztársaságra, valamint az 1936-ban létrejött demokrati-

képzőművészek voltak, mint Aba-Novák Vilmos, Istókovits Kálmán, Szőnyi István, Kontuly Béla, Molnár C. Pál, Patkó Károly, Pátzay Pál és Vilt Tibor.

¹⁰⁰ Az olasz MinCulPop többek között abban különbözött a Joseph Paul Goebbels által vezetett német megfelelőjétől, hogy igyekezett elkerülni az olasz faj biológiai felsőbbrendűségének hangoztatását. Helyette mindig az olaszok történelmi elsőbbségére és gyökereire hivatkozott.

kus jellegű **Népszövetségre**¹⁰¹. A náci és a fasiszta hatalom ekkor közeledni kezdett egymáshoz, a közös ellenséggel, a demokratikus és törvényes spanyol kormánnyal szemben. Közben Franciaország és a Szovjetunió a Spanyol Köztársaság mellett tette le a voksot. Attól félve, hogy Spanyolország teljesen balra tolódik, **Francisco Franco** (1892-1975) tábornok puccsot készített elő. A francia miniszterelnök, a szocialista Léon Blum (1872-1950) felszólított a be nem avatkozásra, a semlegességre, de közben Ciano (akit időközben Mussolini külügyminiszterré nevezett ki és ilyen minőségében Magyarországra is ellátogatott) repülőgépekkel és felszerelésekkel támogatta Franco elképzeléseit. A köztársaságiakat pedig a Szovjetunió támogatta.

Mussolini 1936. november 1-én fontos beszédet tartott **Milánóban**, a Dóm téren. A „szlogenek specialistája” (Indro Montanelli kifejezése) ekkor beszélt először az „**olasz-német tengelyről**” (*Asse italo-tedesco*), amit ezután a német szóhasználat is átvett. Ennek alapja az a látogatás volt, amit Ciano gróf tett Berlinben, október folyamán, és amelynek lényege az volt, hogy mindkét állam ellenségesen áll szemben a bolsevizmussal, és támogatja Franco tábornokot. Ezzel egyidejűleg Olaszországnak elfordult figyelme Ausztriától, s ezzel kiszolgáltatta azt Németországnak. Az **olasz beavatkozás** a spanyol polgárháborúba egyre jelentősebb lett: Etiópiából jelentős csapatokat irányítottak át Franco támogatására, aki Spanyol-Marokkóból áttette székhelyét magába Spanyolországba. 1936 augusztusában az olaszok megszállták a Baleári-szigetcsoporthoz tartozó Mallorcát. A szigetet ezután légi és haditengerészeti bázisként használták fel a háborúban. A köztársaságparti mallorcaiakat lemészárolták. A polgárháborútól

¹⁰¹ A Népszövetség (azaz a Nemzetek Szövetsége) az első olyan nemzetközi politikai szervezet, amelynek célja a béke és a biztonság fenntartása volt a nemzetek között. Az 1920. január 10-én életbe lépett szervezet tagja volt az I. világháború európai győztes államain kívül 13 semleges állam is. Az 1930-as évek derekától fogva Németország, Japán és Olaszország fokozatosan távolodtak el és léptek ki a Népszövetségből, Olaszország pedig az ellene hozott gazdasági szankciók miatt 1937-ben. A II. világháború kitörésekor pedig a szervezet okafogottá vált, és 1946-ban felbomlott.

Mussolini újabb területeket remélt megszerezni Olaszország számára. 1937-ben az addigi fasiszta önkéntesek mellett már Roatta tábornok 60 ezer reguláris katonája támogatta Francót, ami nem kis szám, ha Franco 250 ezres hadseregét tekintjük.

A spanyol polgárháborúban részt vett a „másik” Olaszország is, az **antifasiszta**. Azok a liberálisok, szocialisták, kommunisták, akik nem fogadták el az olasz rezsimet, a háború kezdetétől tényleges résztvevőként támogatták a republikánus spanyolokat. Ezek között találjuk a **Rosselli-fivérek**et (akiket Párizsban tisztázatlan körülmények között meggyilkoltak)¹⁰², a szocialista **Pietro Nenni**t és a kommunista **Palmiro Togliatti**t és **Luigi Longó**t (a magyarok közül például Rajk Lászlót). A sors úgy hozta, hogy az olasz fasiszta erőket, Mussolini négy hadosztályát 1937 márciusában **Guadalajaránál** megfutamította egy szintén olasz antifasiszta hadosztállyal megerősített spanyol köztársasági hadsereg.

Mussolini a spanyol polgárháborúban végül is a győztes francóisták mellé állt (bár közben sokszor hangoztatta semlegességét, és Anthony Eden angol külügyminiszterrel *gentleman's agreement*-et kötött e témában). Ezzel a lépésével, amit a Szovjetunió terjeszkedésének megakadályozása is motivált, egyértelműen Hitler és a náciizmus mellé sodródott. Ebben az évben, 1937. május 19-én, III. Viktor Emánuel olasz király Magyarországra látogatott.

1937. szeptember 25-én a két diktátor **Münchenben** újból találkozott egymással. A találkozó untatta Mussolinit, mert végig Hitler beszélt. A katonai parádé azonban nagyon tetszett neki, annyira, hogy elkezdett hinni Németország katonai erejében (Ciano gróffal ellentétben, akit ez nem győzött meg). Az út folytatódott **Berlinbe**, ahol a Führer, kihasználva Mussolini végtelen hiúságát, dicsérte olasz kollégája hozzáértését. A Tengely így egyre inkább **ideológiai**

¹⁰² Carlo Rosselli (1899-1937) a Giustizia e Libertà nevű mozgalom egyik alapítója volt. A fasizmus idején Lipari szigetére száműzték, majd Párizsban telepedett le. 1936-ban a republikánusok oldalán harcolt Spanyolországban. Mint teoretikus, a liberális értékek és a szocialista doktrína szintézisén dolgozott. Az olasz titkosszolgálatok parancsára a francia szélsőjobboldali terrrorszervezet, a *cagoule* tagjai, fivérével, a történész Nello Rossellivel együtt meggyilkolták.

blokká, és potenciálisan **katonai blokká** kezdett alakulni.

Ez az olasz-német Tengely 1937. november 6-án „Tokió-Róma vonallá” alakult, amikor Olaszország csatlakozott a Szovjetuniót elszigetelni akaró, egy évvel korábban létrejött katonai-politikai szövetséghez, az **Antikomintern paktum**hoz. Ebben az is befolyásolta, hogy ez évben komoly veszteséget könyvelhetett el a spanyol harctéren, ami a köztársaságiak orosz támogatásának és felszerelése javulásának tudható be. Hitlernek már ekkor meg volt a terve Ausztria bekebelezésére (*Anschluss*), Csehszlovákia lerohanására, a keleti „életter” biztosítására. 1938 márciusában **bevonult Ausztriába**, majd egy évvel később elfoglalta a csehszlovákiai szudéta német területeket. Mindkettővel egyetértett Anglia és Franciaország is. Ez a müncheni paktum.¹⁰³ Mussolini is elfogadta, bár Csehszlovákia megcsonkításáról és elfoglalásáról csak később értesült, emiatt meg is sértődött.

A Tengelyhez tartozás azt is jelentette, hogy – akarva–nem akarva – Mussolininak is be kellett vezetnie rendszabályokat a zsidók ellen. Kiadta a *Carta della razza* nevű nyilatkozatot.¹⁰⁴ A fasiszmus ideológiájából ez nem következett, ez már a „náci divat”-nak való egyértelmű behódolást jelentette.¹⁰⁵ A **faji probléma** tehát 1938 nyarán megjelent Olaszországban is. A zsidók lélekszáma 1938-ban

¹⁰³ A müncheni paktumot 1938. szeptember 29-30-án írta alá Nagy-Britannia (Arthur Neville Chamberlain), Franciaország (Édouard Daladier), Németország (Adolf Hitler) és Olaszország (Benito Mussolini) a csehszlovákiai szudéta kérdés megoldására.

¹⁰⁴ Az utóbbi években számos könyv jelent meg e kérdésről. Ezek közül említsük meg Michele Sarfatti: *Gli ebrei in Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione* (Torino, 2000. Einaudi) című könyvét. Az olaszországi zsidókérdést jól és meghatóan mutatja be Roberto Benigni *La vita è bella* című 1997-es filmje.

¹⁰⁵ Azért sem, mert Mussolini hatalomra kerülését 1922-ben, a *Marcia su Roma* idején zsidók is segítették. A fasiszta napilap kiadását pénzügyileg támogatták. Egyik korai munkatársa (Angelica Balabanov) és sok későbbi fasiszta vezető volt zsidó. Eric J. Hobsbaum megjegyzi, hogy a Duce „teljes érdektelenséget mutatott az antiszemita rasszizmussal szemben 1938-ig”. Lásd: Eric J. Hobsbaum: *A szélsőségek kora. A rövid. 20. század története*, Budapest, 1998. Pannonica. 127. old.

47 ezer volt, és három nagyvárosban koncentrálódott: Milánóban, Rómában és Triesztben. Az antiszemita törvények bevezetése előtt konzultált a királlyal, akinek nem voltak komoly ellenvetései.¹⁰⁶ 1938. november 10-én a fasiszta Nagytanács elfogadta a **rasszista törvényeket**. Ennek értelmében kiutasították az országból azokat a zsidókat, akik 1919 óta telepedtek le az országban.¹⁰⁷ Megtiltották a vegyes házasságokat, elbocsátottak az állásukból 96 egyetemi tanárt, 174 középiskolai tanárt és 195 szabadfoglalkozású tanítót. Zsidók nem vállalhattak közhivatalokat. Egyedül XI. Pius pápa emelte fel hangját a rasszista törvények enyhítése érdekében. 1939. február 10-én akkor halt meg váratlanul, amikor a náciizmust elítélő beszédet készített elő a Lateráni Szerződés 10. évfordulójára. Őt a németbarát, konzervatív (később kifejezetten antikommunista) Eugenio **Pacelli bíboros** követte **XII. Pius** néven a pápai trónon.¹⁰⁸

Voltak haszonélvezői is a faji törvényeknek, de az általános hangulat szolidaritást mutatott az üldözöttekkel. Volt olyan olasz is, aki tiltakozásul öngyilkos lett. Az olasz **közhangulat** egyértelműen a faji törvények ellen volt, s fokozatosan mint idegen érdekek és értékek követőjére nézett a Ducére. Talán a cseh események és a faji kérdés feledtetése miatt, valamint Madrid eleste és a spanyol polgárháború befejezése (1939. április 1.) okán, Mussolini elővette régen dédelgetett álmát, és 1939. április 7-én **megszállja Albániát**. Megdöntik I. Zog király uralmát¹⁰⁹, III. Viktor Emánuel pedig kikiáltják

¹⁰⁶ A királynak, III. Viktor Emánuelnek annyira nem volt ellenük kifogása, hogy az 1938-as zsidó-törvényeket (például az 5-ös és 7-es törvényeket) királyi dekrétumként maga is ellenjegyezte.

¹⁰⁷ Hobsbaum megjegyzi, hogy: „Mussolini honfitársainak becsületére legyen mondván, hogy a háború alatt az olasz hadsereg egyértelműen megtagadta, hogy a zsidókat a németeknek vagy másoknak a megszállt területeken... megsemmisítésre kiszolgáltassa”. Eric. J. Hobsbaum: *A szélsőségek kora*, id. kiad. 114. old.

¹⁰⁸ Eugenio Pacelli (1876-1958) előbb Bajorországban és a Weimari köztársaságban pápai nuncius volt. 1939-től 1958-ig volt pápa.

¹⁰⁹ I. Zog, vagy I. Zogu albán király (1895-1961) előbb miniszterelnök, majd köztársasági elnök (!) volt. 1929-ben királynak kiáltja ki magát. Felsége a magyar származású főnemesi család tagja, Apponyi Geraldina

albán királynak is. Albánia elfoglalása nem váltott ki különösebb meglepetést nemzetközi téren, hiszen az országot Olaszország érdekszférájának tekintették.

Csehország okkupációja viszont szembeállította vejével, Ciano gróffal, aki már megbánta kezdeti náci-szimpátiáját. Ciano Milánóban találkozott a náci külügyminiszterrel, Joachim von Ribbentroppal, aki biztosította az olasz felet arról, hogy Lengyelországgal szemben nincsenek rossz szándékaik. De Hitler a danzigi németekről nem akart lemondani. Ettől függetlenül 1939. május 22-én Berlinben aláírták a szoros és támadó jellegű, úgynevezett „**acélszerződést**” a két ország között, amely három évre biztosította volna a békét, az egyik fél megtámadtatása esetén a másik szolidaritását. Németország viszont 1939. szeptember 1-én mégis **megtámadta Lengyelországot**, és ezzel megkezdődik a II. világháború.

volt. Esküvőjükön, 1938-ban Ciano olasz külügyminiszter volt a tanú. A szélsőségesen jobboldali nézeteket valló uralkodó az olasz megszállás után családjával együtt emigrálni kényszerült.

V. OLASZORSZÁG A II. VILÁGHÁBORÚBAN

A Lengyelország 1939. szeptember 1-i, hadüzenet nélküli lerohanásával megkezdődött újabb világháború kezdetén Olaszország tulajdonképpen nem teljesítette az „acélszerződésből” rá eső feladatot: a másik fél feltétlen támogatását. Amikor szeptember 3-án Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent a Német Birodalomnak, **Olaszország semleges maradt**. Ez a semlegesség 1939-1940 telén teljes körű és egyértelmű volt mindenki számára. Mussolini meghirdette a „*non belligeranza*” (a be nem avatkozás) elvét. Az olasz rádió szinte kommentár nélkül adott hírt a háborús eseményekről. A szövetséges német állam számára bizonyára kényelmetlen volt mindez, de ekkorra Hitler már volt annyira túllontúl is magabiztos, hogy azt gondolja: a háborút egyedül is megnyerheti. Ezt táviratban meg is erősítette Mussolininak, aki nem volt felkészülve egy újabb háborúra.

A **villámháború**¹¹⁰, a *Blitzkrieg*, gyorsan haladt előre, két hét alatt a németek teljesen elfoglalták Lengyelországot. Majd egy „furcsa háború” (**drôle de guerre**) következett, amikor a háborús műveletek szüneteltek. Amikor nekilendültek, 1940 áprilisában, akkor a Német Birodalom előbb elfoglalta Norvégiát és Dániát, májusban megadta magát a holland hadsereg, majd a belga. Június 14-én Hitler elfoglalta Párizst.

Mussolininak megtetszett ez a gyors német győzelem, és a hadba lépésen kezdett gondolkodni. **1940. június 10-én** a Palazzo Venezia erkélyéről **bejelentette** Olaszország **belépését a háborúba** és kiadta a jelszót: Győzni! (*Vincere!*). Ezt megalapozandó, 1940. szeptember 27-én aláírják a **háromhatalmi egyezményt** Németország, Olaszország és Japán között, amihez Magyarország november 20-án csatlakozik.¹¹¹

¹¹⁰ A „villámháború”, a *Blitzkrieg* kifejezés a németek által a II. világháború során választott hadművelleti taktika módszerére utal. Ennek lényege, hogy az ellenségként kiszemelt területre mélyen behatoló páncélos előrehaladást a légierő heves támogatása kíséri.

¹¹¹ Magyarország II. világháborús szerepéről könyvtárnyi irodalom született. Az egyik legújabb és áttekintő jellegű mű: Kristó Gyula – Barta János – Gergely Jenő: *Magyarország története előidőktől 2000-ig*, Bu-

Az olasz háborús szereplés azonban szánalmasra sikerült. A hadsereg **nem volt** igazán **felkészülve** az ütközetekre. A hadsereget és a légierőt ugyanis túl korán kezdték el intenzíven fejleszteni, mivel az 1930-as évek közepére számoltak egy nagyobb konfliktussal. Akkorra a légierő valóban a világ élvonalába tartozott. A legjobb kétfedelű vadászgépek is elavultak azonban 1940-re, amikor a németek, az angolok és az oroszok már monoplánokat gyártottak nagy tömegben. Emellett a fontos hadászati nyersanyagok egyikével sem rendelkezett Olaszország, így hiába voltak északon aránylag fejlett gyárai. Mussolini egyébként is utóbb a haditengerészetet fejlesztette, mert birodalmi álmainak az az elképzelés felelt meg, hogy birtokba vegye a Földközi-tengert, a „Mi tengerünket” (*Mare nostro*), onnan kitörjön az óceánra, ahol vereséget mér az angol flottára. E hatalmas és eleve kudarcra ítélt terv nem valósult meg. Helyette megtámadta az akkor már térdre kényszerített Franciaországot és Délen behatolt néhány kilométerre egészen Mentonig. Tovább azonban nem tudott haladni.

Hitler azonban jó viszonyra törekedett az új Vichy állammal és kormánnyal, ezért nem elégítette ki az olaszoknak a francia gyarmatok iránti igényeit. Tunisz pedig stratégiai szempontból is fontos lett volna Olaszországnak, mert nélküle Líbia védhetetlen az angolok ellen. Tulajdonképpen ez a keserű tapasztalat vezette arra Mussolinit, hogy a németek mellett „párhuzamos háborúba” kezdjen.

Megnyitotta a **balkáni frontot** is Görögország ellen (1940. október 28.).¹¹² Ezt a tervet az egyre inkább németellenes Ciano gróf ajánlotta neki, mert így akart kivédeni egy esetleges német Balkán-okkupációt. Az Albániából indított olasz támadás azonban gyorsan elakad Görögországban, sőt a görögök elfoglalják Albánia egy részét is, hiába megy a lövészárkokba maga Mussolini is. Ekkor Hitler erősítéseket küldött erre a frontra, majd 1941-ben a

dapest, 2004. Pannonica. Lásd még: Varagyi Gyula: *Magyarország a második világháborúban*. Budapest, 2001. Korona kiadó és Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest 2004. Osiris kiadó.

¹¹² Olaszország Görögország elleni háborújára lásd: Sávoly Márta: *Athéni menetelés*. Budapest, 1984. Kossuth kiadó.

hatalmas német és olasz hadsereg elfoglalja **Jugoszláviát és Görögországot**. Mindkét állam, a megadás jeléül fegyverszünetet kér. A fasiszta Olaszország a másodlagosnak tekintett balkáni fronton is **csak német segítséggel** tudott győzni. A főparancsnok, Badoglio, lemondásra kényszerült.

Az **afrikai hadszíntéren** sem járt nagyobb sikerrel Mussolini hadserege. Kezdetben, 1940 augusztusában az olasz csapatok elfoglalták Brit-Szomália földet, szeptemberben pedig betörték Egyiptomba. Az ott állomásozó angol csapatok (főként páncélosok) azonban hamarosan (Sir Archibald Wavell tábornok vezetésével) váratlan ellentámadásba lendültek, és az olasz repülő egységek ügyessége és a híradások kiváló teljesítménye ellenére az olasz csapatok kénytelenek voltak Líbia sivatagjai felé visszavonulni. Az angolok 38 ezer olasz foglyot ejtettek. Nem volt nagyobb sikere az olasz hadiflottának sem a Földközi-tengeren. Amikor 1941 márciusában a nápolyi öbölből kifutott az **olasz hadiflotta** a tengerre, az angol egységek tűz alá vették, és hatalmas tengeri csatában szinte megsemmisítették az olasz hadiflottát. Háromezer olasz tengerész veszett oda. Az angol hadihajók messzebből és pontosabban tudtak lőni, mivel ágyúikat már az ebben az évben bevetett radarral irányították.

1941 elején érkezett Afrikába az Erwin Rommel¹¹³ vezette **Afrikakorps**. Hivatalosan az olasz főparancsnok alá volt beosztva, de Rommel már kezdettől fogva önállóan tevékenykedett. Hamar kiverte az angolokat Líbiából és Szuezt felé tört előre Egyiptomban.

Montgomery tábornok és Rommel, a "sivatagi róka" között vívott 1942. október 23-i, híres **el-alameini csata** után az olaszoknak Afrikában már csak epizód szerep jutott. Miután az olasz és német csapatok döntő vereséget szenvednek, és a Vichy-Franciaország uralta Marokkóban partra szállt szövetségesek nyugatról is nyomulnak feljük, harapófogóba zárva őket, 1943 tavaszán **leteszik a fegyvert**.

¹¹³ Rommel az első világháborúban még gyalogsági tisztként az olaszok elleni harcban, a caporettoi áttörés idején szerzett érdemeket. Életének erről a szakaszáról szól olvasmányos emlékirata: Erwin Rommel: *Gyalogság előre*. Budapest, én. Danubia.

Olaszország egyúttal kénytelen átengedni Etiópiát is az angoloknak, akik elfoglalták Addisz Abbebat, és menekülésre kényszerítették az ott tartózkodó alkirályt, Amedeo di Savoia-t. A birodalmi álmok is összeomlottak. A hátszországban pedig, a háború okozta szenvedések és nélkülözések (élelmiszerhiány, szénhiány) miatt egyre több elégedetlenségi mozgalomra, **sztrájk**ra kerül sor.¹¹⁴

A **keleti fronton** a helyzet, ha lehet, még elkészerítőbben alakult olasz szempontból. 1941. június 22-én a Harmadik Birodalom, a *Reich* hárommillió fős csapatai megtámadták a Szovjetuniót (Barbarossa Hadművelet). Nem sokkal később elindulnak az olasz csapatok is a keleti frontra, bár Hitler azt szerette volna, ha az olasz csapatok megerősödnek az észak-afrikai fronton. Mussolini, hogy bizonyítsa hűségét Hitlerhez, mégis a szovjet front mellett döntött és 230 ezer katonát, vadászrepülőket, tüzérütegeket, hegyi vadászokat, könnyűlovasságot vetett be. A támadás hosszú ideig sikeresen halad előre, villámháborúnak tűnt, de az 1942. novembertől 1943. februárjáig tartó sztálingrádi csata után megtorpan, majd a szovjet csapatok ellentámadásba mennek át. Az olasz csapatok 1943. januárjában megkezdik kényszerű visszavonulásukat a szovjet frontról, hatalmas veszteségeket szenvedve a Donnál.

A Pearl Harbor-i japán támadás után (amelyben 1941. december 7-én az amerikai csendes-óceáni hadiflotta szinte teljes egészében megsemmisült), az **Egyesült Államok** is belépett a háborúba. Ez megváltoztatja a frontokat. Csapataik 1942 novemberében part-ra szállnak Casablancában, ahol 1943 elején találkozik egymással Churchill és Roosevelt.

A megindított **angol-amerikai offenzíva** 1943. július 10-én elérte Szicíliát, ahol csapataik **partra szálltak**. A vereség már elke-

¹¹⁴ Olaszország II. világháborús szerepéről és a háborús cselekményekről megszámlálhatatlan sok méltatás, visszaemlékezés, könyv és tanulmány jelent meg. Például: F. Ferratini Tosi, G. Grassi, M. Legnami (szerk.): *L'Italia nella seconda guerra mondiale e nella Resistenza*, Milánó, 1988. Franco Angeli ed., vagy: Simona Colarizi: *La seconda guerra mondiale (1939-1945)*, in: U.ő.: *Storia del Novecento italiano*, id. kiad. 245-295. old., vagy Harry Hearder: *Olaszország rövid története* (Budapest, 1992. Maecenas) című könyvének ide vonatkozó fejezetei.

rülhetetlen volt, hiszen hatalmas erő jelent meg a szigeten: 150 ezer katona, 600 tank, 1000 ágyú. Az ellenállás gyenge volt, az olasz egységek sorra adták meg magukat a szövetséges csapatoknak, amelyek egyre feljebb jutottak az olasz „csizmán”. Ezt az időszakot mutatja be érzékletesen számos olasz regény és film.¹¹⁵

¹¹⁵ Például Giuseppe Berto: *Vörös az ég (Il cielo è rosso)*, vagy Alberto Moravia: *Egy asszony meg a lánya (La Ciociara)* című regényei és a belőlük készült neorealista filmek.

VI. A FASIZMUS BUKÁSA

A partraszállás döntő jelentőségű esemény volt Olaszország társadalom- és politikatörténetében. A **Fasiszta Nagytanács** gyökeres belpolitikai változásokat követel. Tagjai közül sokan (elsősorban a monarchista érzelműek) belátták, még olyanok is, akik kezdetől fogva kitartottak Mussolini mellett, hogy a helyzet tarthatatlanná vált. A Nagytanács ülését a Palazzo Veneziába 1943. július 24-re hívták össze, amibe Mussolini vonakodva bár, de beleegyezett. A történészek közül sokan összeesküvésről beszélnek. Az ülés fő szervezője, a napirend előterjesztője a fasiszta parlament (*Camera dei fasci*) és a korporációk elnöke, Dino Grandi¹¹⁶ volt.

Már eddig is többen elégedetlenek voltak a sikerekről beszámoló, csak retorikai fogásokon alapuló Mussolini-féle diktatúrával. Először is a király volt egyre inkább bizalmatlan, aki már Szicília megszállása idején, tehát 1943. július közepén elhatározta, hogy meneszti Mussolinit. **Elégedetlenek voltak** vele a katonai vezetők a jelentős veszteségekért, a katonai vereségekért. A belső helyzet bizonytalanságai, a sztrájkok, a gazdasági válság okozta lázongások, az egyre erősödő antifasiszta mozgalom miatt vonták meg bizalmukat tőle a belső rendfenntartó erők, a rendőrség és a csendőrség (*carabinieri*) vezetői és állománya. S végül, de nem utolsó sorban a fasiszta Nagytanács. Tagjai közül is elsősorban **Grandi, Ciano és Bottai**, akik július 24-én délelőtt hosszan tanácskoztak a délutáni Nagytanács ülésének napirendjéről. Abban egyeztek meg, hogy a hatalmat megvonják Mussolinitól és átadják a királynak, III. Viktor Emánuelnek.

Az ülés délután 5-kor kezdődött, egész éjszaka tartott és **drámai fordulatokban** is bővelkedett. Karlendítéssel (*saluto romano*) üdvözölték őt, aki kétórás beszédet tartott, amelyben védelmébe vette politikáját. Elismerte ugyan, hogy a háború „végtelenül kritikus” fordulathoz érkezett, de ellenállásra és közös felelősségvállalásra hívott fel. Ezután Grandi, miután a Ducét teljes hűségéről biztosí-

¹¹⁶ Dino Grandi (1895-1988) a fasiszta mozgalom alapító tagja, aki a felelősségre vonás elől elmenekült és így nem végezték ki.

totta, ismertette a napirendet. Ciano hozzászólásában támadta a németeket, amit a nácibarát Farinacci kikért magának. A vita hajnalig éles hangnemben folytatódott. A Grandi által javasolt napirendet és javaslatot végül is 19 igen, 7 nem és 1 tartózkodás mellett fogadták el. Sokuknak később ez lett a halálos ítélete: a vendetta itt is érvényesül majd hamarosan.

A Nagytanács tehát **1943. július 25-én megfosztotta Mussolinist hatalmától**. Ez volt a fasiszmus bukásának pillanata, de nem a vége. A király még aznap kinevezte miniszterelnöknek **Badogliót**, délután pedig **fogadta** Mussolinist a királyi palotában (*Villa Savoia*), ahol a király udvariasan, de határozottan értésére adta, hogy Badoglio marsall az új miniszterelnök, s nem ő. Kikísérte, ahol egy mentőautóba ültették és „saját személyes biztonsága érdekében” „biztos helyre”, egy laktanyába vitték. Gyakorlatilag **letartóztatták**. Az államcsíny véget ért.

A legfontosabb feladat most egyrészt a fasiszta párt semlegesítése, másrészt a szövetséges nácik megnyugtatója volt. Ezért a király kiadott egy kommunikét, amelyben azt mondta, hogy elfogadta „Benito Mussolini lovag” lemondását, és hogy semmiféle ellentmondást sem tűr e kérdésben. Badoglio nyilatkozata viszont azt tartalmazta, hogy „teljhatalmú katonai kormány alakult” és a „**háború folytatódik**”, Olaszország „megtartja szövetségeseinek adott szavát”. Badoglio kormánya, amely másnap már meg is alakult, a régi, Mussolini-féle fasisztákból állt össze. Az olasz nép azonban Mussolini eltávolításában a háború közelgő végét érezte, és kitörő örömmel fogadta. Erősítette ezt az érzést az is, hogy a király 1943. augusztus 2-án (elsősorban a kommunista párt követelésére) kihirdette a fasiszta párt és minden vele kapcsolatos intézmény betiltását.

Badoglio azonban mégis ki akart lépni a háborúból, amit hat ellenzéki párt is javasolt neki. Elküldte megbízottját Lisszabonba, ahol az angol és amerikai követek **feltétel nélküli megadástól** tették függővé a Badoglio által igényelt fegyverszünetet. Ezt hamarosan aláírták Dwight David Eisenhower (akkor még) tábornok jelenlétében, majd **szeptember 8-án** váratlanul bejelentik a rádióban a fegyverszünet megkötését. A szövetségesek azonban nem bíznak igazán az

olasz szándék őszinteségében. Az olaszok viszont újból azt hihették, hogy a háború befejeződött. De tévedtek. A **németek** nem adták meg magukat. Sőt, **ellentámadása lendültek**, hogy megdöntsék az új kormányt. Most a volt szövetségest, az olaszokat támadták meg.¹¹⁷

1943. szeptember 10-én, a reguláris katonaság és az első ellenál-lók hősie küzdelme ellenére, a német hadsereg **elfoglalta Rómát**. Badoglio kormánya egy nappal korábban ideiglenesen áttette székhelyét **Brindisibe**. A király és családja szintén oda ment, s így az olasz állam székhelye néhány hónapig itt volt. Majd 1944-ben kerül át a kormány az Adria-partról a Tirrén-tenger partjára, Salerno-ba.

A német támadás következtében az olasz hadsereg bizonytalan helyzetbe került, mert néhány katonai vezető számára nem volt világos, hogy ellent kell-e állni a (nemrég még szövetséges) németeknek, vagy sem. A **fejetlenség** következtében az olasz hadsereg szervezete összeomlott. Ez a habozás és szervezetlenség újabb és újabb áldozatokat követelt.¹¹⁸ Ráadásul kiderült, hogy a szövetségesek a teheráni konferencián úgy döntöttek, hogy az orosz után a második frontot Normandiában nyitják meg (1944. június 4-5.). Így az olasz hadszíntér másodlagossá minősült le.

A szövetséges előrenyomulás ezért tehát nem északon következik be, ahogyan az olaszok remélték, hanem délen, Salerno környékén, Anziónál. Bevonulnak Nápolyba, de a várost már előzőleg felszabadították a német hadsereg alól a felkelt nápolyi hazafiak. Ez Nápoly történetének egyik legemlékezetesebb napja. A **szövetséges erők** azonban **megtorpannak** az úgynevezett Gusztáv-vonalnál,¹¹⁹ Montecassino előtt. A VI. században Szent Benedek által alapított montecassinói bencés kolostor a harcok középpontjába kerül, és a szövetségesek 1944-ben, azt híván, hogy ott német csapatok állo-

¹¹⁷ Olaszország német megszállásáról lásd például: L. Klinkhammer: *L'occupazione tedesca in Italia 1943-1945*, Torino, 1993. Bollati Boringhieri.

¹¹⁸ Ekkor nyolcszázezer olasz katona kerül német fogságba. Ezekből csak 200 ezer jelentkezik újra frontszolgálatra Mussolini salò-i rendszerének idején.

¹¹⁹ A Gusztáv-vonal a német hadsereg által Gaeta és Rimini magasságában kiépített, a félszigetet teljesen átszelő védvonal volt.

másoznak, földig rombolják. Ettől a vonaltól délre a **Déli Királyság**, az olasz monarchia volt az úr (itt nem is volt jelentős az ellenállási mozgalom), az északi rész viszont német megszállás és az újra vizsztatért Mussolini-féle fasiszta erők uralma alatt állt.

Mussolinit ugyanis egy szállodában tartották fogva, közép-Itáliában, az Abruzzókban lévő Gran Sasso hegy 2900 méter magas csúcsa közelében, ahonnan német katonai repülőgéppel odavitt ejtőernyősök és SS-katonai alakulatok 1943. szeptember 12-én egy vakmerő manőver során SS-tisztek **kiszabadítják**.¹²⁰ Münchenen keresztül, ahol találkozik Hitlerrel és néhány olasz fasiszta vezérrel (Farinacci, Pavolini, Preziosi), Észak-Olaszországba helyezi át székhelyét, ahol a Garda-tó menti Salò nevű üdülőközpontban szeptember 23-án megalakítja az „**Olasz Szociális Köztársaságot**”, (Repubblica Sociale Italiana) vagy más néven a „Salò-i Köztársaságot”. Pártjának új nevet ad: Partito Repubblicano Fascista, amellyel érzékeltetni kívánta, hogy új alapokra akarja helyezni egész politikáját, vissza akar térni korábbi, a fasizmust megelőző korszakban kialakított elképzeléseihöz. A Duce így Olaszország szinte kétharmadának köztársasági elnöke lesz. Kormányába a borús perspektívák miatt csak másodvonalbeli fasiszták vállaltak szerepet. Kivétel

¹²⁰ Mussolini kiszabadításának kalandos történetét Ormos Mária így írja le: „szeptember 12-én éppen az ablaknál ült, amikor nagy zajjal egy vitorlázó-repülőgép szállt le, éppen csak lefékezve az épület előtt, majd további gépek hajtották végre a nyaktörő mutatót. Géppisztolyos, egyenruhás férfiak ugráltak ki belőlük. A Mussolinit őrző csendőrök csőre töltöttek, de a németek között megpillantottak egy olasz tábornokot, név szerint Soletit, akit a németek kényszerrel hoztak magukkal. Amikor Soleti rájuk kiáltott, hogy ne löjenek, a csendőrök leengedték a fegyvert. Otto Skorzeny SS-százados és kommandója sikeresen, egyetlen lövés nélkül végrehajtotta feladatát: kiszabadította Mussolinit.”. Lásd: Ormos Mária: *Mussolini*, id. kiad. 399. old. A kiszabadító, *Otto Skorzeny* osztrák származású SS tiszt volt, aki az orosz fronton megsebesült, majd 1943-tól egy speciális alakulat parancsnoka. Arról is ismert, hogy 1944. október 15-én elrabolta Horthy fiát, majd elfoglalta a budai várat. Haláláig Hitler híve maradt. Magyarul is megjelent emlékirata: *Kommandós vállalkozásaim*. Budapest, 1998. Fotogold.

ez alól talán a tekintélyes Graziani tábornok, aki elvállalja a hadügyi tárcát. Szocialisztikus megoldásokat, vegyes népképviselői rendszert, független bíróságokat kíván bevezetni ezen a területen. Védni akarták a munkások jogait, a nép számára pedig elegendő „életteret” kívántak biztosítani. Mindebből az elképzelésből nem sok valósult meg. Viszont felállították a fasiszta rohamosztagokat és elkezdték kiépíteni a „köztársasági fasiszta” rendszer elemeit.

Mussolini nem feledkezik meg azokról sem, akik miatt elveszítette hatalmát. Személyesen áll **bosszút** rajtuk: ötöt közülük (De Bono, Marinelli, Gottardi, Pareschi) kivégeztetett. Különösen gonosz cselet vetett vejének, **Ciano** grófnak, akit lányával, Eddával együtt családi találkozóra hívta meg Münchenbe. Onnan hazahozatta, elfogatta, majd Veronában árulás vádjával fasiszta bíróság, a Különleges Törvényszék elé állította. A pert a „kipróbált fasiszta bírakra”, elsősorban Alessandro Pavolinira, a fasiszta párt akkori elnökére¹²¹ bízta. Az enyhítő körülményeket (a hamis vádokról nem is beszélve) figyelmen kívül hagyva **Cianót**, Mussolini vejét 1944 januárjában **kivégeztette**. A lánya, Edda, aki férje naplója fejében többször is próbálta őt megmenteni, sikertelenül. Edda többé nem állt szóba apjával. Feleségével való viszonyát sem javította az a tény, hogy a németek Clara Petaccit is kiszabadították, aki utánuk jött. Nem utolsó sorban ez a veronai per fordította szembe a Ducét az olasz közvélemény többségével. Amikor Serrano-Suñer, egykori spanyol külügyminiszter „politikai tévedésnek” nevezte Ciano kivégzését, Mussolini azt felelte, hogy „lelkemben súlyosan összeütközött érzelem és államrezon”. Ő az utóbbi mellett döntött, és az északon egyre jobban elhatalmasodó ellenállás elfojtásában a németekkel kollaborált. Ez kétség kívül **polgárháborúra** torkollott, amiért a felelősség őt terheli.

Az ország, amely nyolcvan évvel a II. világháború előtt vált egységgé, most tehát **több részre szakadt**.

¹²¹ Alessandro Pavolini (1903-1945) az egyik legfontosabb fasiszta vezetőként előbb a „népi kultúra” minisztere (1939-1943) volt, majd a salò-i köztársaságban a fasiszta párt főtitkára. Létrehozója és parancsnoka volt az északon tevékenykedő *Brigate nere* nevű harci szervezetnek. A partizánok Mussolinival együtt végezték ki Dongónál.

Az első övezetet, a Déli Királyságot 1944 februárjában a szövetséges hatalmak (tényleges ellenőrzésüket megtartva) átadták az olaszoknak, ahol bevezették az olasz közigazgatást. Itt még korábban a király 1943. november 16-án újból Badogliót bízta meg (másodszor is) a kormányalakítással, amely már hivatalnok kormány lett. Itt is alakulnak partizán alakulatok, „nemzeti felszabadító bizottságok”, de effektív ellenállást a fasizmussal vagy a náciizmussal szemben nem kell kifejezniük. Az igazi harc itt, igaz mérsékelt mederben, az újból **működő pártok** között van. **Öt párt** kezdi meg működését, három közülük baloldali: a szocialista (Partito Socialista Italiano, PSI), kommunista (Partito Comunista Italiano, PCI) és az akció-párt (Partito d’Azione, Pd’A¹²²), kettő pedig mérsékelt jobboldali: a kereszténydemokrata (Partito Democristiano, DC azaz a volt katolikus néppárt) és a liberális párt (Partito Liberale Italiano, PLI). Összekötötte őket a demokrácia iránti elkötelezettség és az antifasizmus, de elválasztotta őket az államforma megítélése.

A baloldali antifasiszta pártok nem támogatták a kormány munkáját, mert nem értettek egyet a Badoglio-kormány monarchikus jellegével. A szövetségesek is nehéz helyzetbe kerültek, mert a Szovjetunió váratlanul elismerte a második **Badoglio-kormányt** (hiszen az együttműködött az antifasiszta erőkkal), és nem akarták, hogy ezek a pártok a Szovjetunió irányába tápláljanak egyre nagyobb szimpátiát. Ekkor a kommunista párt vezetője, **Palmiro Togliatti**¹²³ kétlépcsős

¹²² A Partito d’Azione, az Akciópárt 1853-ban alakult meg első ízben, Mazzini kezdeményezésére. 1870-ig működött, ötvözve a republikánus és a forradalmias eszméket. Majd a XX. században (1942-ben) hasonló névvel újra alakult a Giustizia e Libertà nevű szervezet és a liberálszocialista mozgalom egyesüléséből. Az olasz ellenállási mozgalom egyik fő szervezője volt, de 1946-ban, egy választási kudarc után, felbomlott.

¹²³ Palmiro Togliatti (1893, Genova – 1964, Jalta) Szardíniába járt iskolába, onnan került át Torinóba. Bekapcsolódott a gyári tanácsok mozgalmába, a L’Ordine Nuovo című napilap egyik megalapítója volt Gramscival együtt. A kommunista párt főtítkára volt tulajdonképpen 1927-től 1964-ig. A fasiszta időszak alatt Moszkvában a Komintern Titkárságán dolgozott, részt vett a spanyol polgárháborúban. 1944-ben tért haza, együtt-

megoldást javasol: előbb, 1944 áprilisában alakítsanak nemzeti egységkormányt (azaz vállalja a monarchiával való együttműködést), a monarchia sorsát pedig későbbre, júniusra halasszák. Így 1944. április 24-én megalakul az első (tulajdonképpen a harmadik), politikusokból álló Badoglio-kormány. Részt vesz benne Benedetto Croce és Palmiro Togliatti is. Ez hatpárti kormány, mert az előbbiekhöz csatlakozik még egy új (jobboldali szocialista) is, a „munka demokráciája” (Democrazia del Lavoro) nevű párt, amely a radikálisok és a szociálreformisták között állt. A pártok elérik, hogy a király, III. Viktor Emánuel hatalmát fiára, Umberto di Savoia hercegre ruházza át, így nem kellett lemondania. Júniusban Badoglio lemondott, helyette, rövid időre, az idős giolittianus politikus, **Ivanoe Bonomi alakított kormányt**. Ebben a kormányban Crocén és Togliattin kívül részt vett még a szocialista Saragat és a kereszténydemokrata De Gasperi is. Bonomi kinevezését már a római ellenállás képviselőitől, a CLN-től (Comitato Centrale di Liberazione Nazionale) kapta. Azért is, mert egyébként annak ő volt az elnöke.

Olaszország másik övezete a déli Gusztáv-vonaltól az úgynevezett „góth-vonalig” (Viareggiótól Riminiig húzódó erőrendszerig), tehát tulajdonképpen **Rómától Firenzéig** tartott. Rómában alakul meg 1943. szeptember 9-én a Nemzeti Felszabadító Bizottság (Comitato di Liberazione Nazionale) központja, amely e térségben a tényleges hatalmat gyakorolja. De egy ideig még ott van a Gestapo is, amely a római gettó területéről zsidókat küld olasz (Trieszt) és lengyel koncentrációs táborokba. A partizán alakulatok azonban itt már számos katonai akciót hajtanak végre, különösen a Róma környéki dombvidéken, a **Castelli romanin**. Kormányzati téren egyre nagyobb, de hamarosan elhárult feszültség van a Badoglio-kormányzat és a CLN római központi vezetősége között. Ugyanakkor Rómában jelentős szerepre tesz szert **XII. Pius pápa**, aki közbenjárása eredményeként mind a szövetségesek, mind a németek lényegében **megkímélik a várost** a

működött más antifasiszta csoportokkal. 1944-1947 között részt vett a kormányzásban is, de Alcide De Gasperi kiszorította a kormányból. Ekkor a baloldali ellenzék vezetője lett. Ő volt az „olasz út a szocializmus” nevű elképzelés és program kidolgozója.

bombázásoktól és a rombolástól. Róma „nyílt város” (città aperta), azaz „területenkívüliségi” státuszt élvez.¹²⁴ Amikor a szövetségesek 1944. június 4-én elfoglalják Rómát, a nép a Szent Péter térre siet, hogy köszöntse a Szentatyát és kifejezze neki háláját. A katolikus egyház és papság ekkor valóban nagy segítséget nyújtott az üldözötteknek, akiket templomaikban és kolostoraikban rejtegettek. A római közvéleményre tehát nagy befolyást gyakorolt a Vatikáni Állam. **Firenzében** viszont **népi felkelés** tör ki a nácik ellen, és eléri, hogy az előtt szabadítsák fel a várost az idegen betolakodók alól, mielőtt a szövetséges csapatok megérkeznének Firenzébe. Ennek a ténynek is nagy jelentősége lesz a későbbiek során, hiszen Olaszország ekkor már a szövetséges erők oldalán, a náciizmussal szemben háborút viselő (és a náci háborús bűnöket elszenvedő) országgá vált.

Olaszország harmadik övezete a Firenzétől északra fekvő rész volt, ahol a náciizmussal és a fasizmussal szembeni **fegyveres partizánharc** a legteljesebben kibontakozott.¹²⁵ Ez a terület 1943 szeptemberétől 1945 áprilisáig tulajdonképpen a nácik és a salòi republikánusok (fasiszták) kezén volt. Már a Badoglio-kormány elérte, hogy (miután a szövetségesek együttműködőnek, **hadviselő félnek** ismerték el Olaszországot), 1943 decemberétől kezdve reguláris olasz csapatok, súlyos veszteségeket szenvedve harcoltak északon a német egységekkel szemben. A torinói és milánói gyárakban az olasz munkások a német megszállás ellenére is sztrájkoltak.

¹²⁴ A „nyílt város” a nemzetközi jogban használatos kifejezés. Az 1907-es hágai konvenció szerint „nyílt város” az, amelyben nincsenek csapatok és katonai célpontok. A „nyílt várossá” nyilvánítás szerint a deklarációt tevő város köteles területéről eltávolítani minden fegyveres erőt és háborús létesítményt, és a háborút viselő országokat arra kötelezi, hogy minden, „nyílt város” elleni harci tevékenységről lemondjanak.

¹²⁵ Az olasz Ellenállás történetéről lásd: Giorgio Bocca: *Storia dell'Italia partigiana* (Bari, 1963. Laterza) című könyvét, valamint Roberto Battaglia – Giuseppe Garritano: *Az olasz ellenállás története* (Budapest, 1965. Kossuth) című dokumentum-kötetét. Az Ellenállásról felmerült újabb adatokat is feldolgozzák a Collotti E. – Sandri R. – Sessi F. által szerkesztett *Dizionario della Resistenza. Storia e geografia della Liberazione* (I-II. köt., Torino, 2000-2001. Einaudi) című kötetek.

A társadalom minden rétege képviselteti magát a harcokban. 1945. április 25-én általános **népi felkelés** veszi kezdetét Észak-Olaszországban. Április 28-án egy partizáncsapat egy német teherautóban elfogja az áruhában menekülő fasiszta vezéreket Dongóban, a Comói-tónál. Kööttük van Mussolini és Claretta Petacci is. A partizánok rögtönítélő bírósága halálra ítéli, és még aznap **kivégzi Mussolin**it és a többi fasiszta vezetőt, köztük volt minisztereket.¹²⁶ Holttestüket teherautón Milánóba vitték, ahol azon a téren, ahol azelőtt partizánokat gyilkoltak halomra, a Piazzale Loretón, egy benzinkútnál lábuknál felakasztva közszemlére tették az akkor már a nép által gyűlölt fasiszta vezért és társait (köztük Claretta Petaccit). A tér mai neve Piazza Giustizia (azaz Igazság tere). Milánóban kezdődött és Milánóban ért véget a fasiszmus.

¹²⁶ Mussolini életének utolsó szakaszát sokan, sokféleképpen feldolgozták. A róla szóló monográfiákon kívül lásd: Walter Audisio: *Az olasz nép* nevében (Budapest, 1979. Kossuth) és Pavel Ovszjanyikov: *Mussolini végnapjai* (Budapest, 1966. Kossuth) című könyvét, valamint a neves olasz filmrendező, Carlo Lizzani hasonló című filmjét. Ebben a Duce alakját Rod Steiger alakította.

VII. AZ ANTIFASISZTA MOZGALOM ÉS A RESISTENZA

Az **antifaszizmus** szinte a fasizmus kialakulásával párhuzamosan jött létre.¹²⁷ Itt nem csupán a szocialistákra, a kommunistákra gondolhatunk, akik a dolog természeténél fogva mind politikailag, mind ideológiailag azonnal szembeszegültek a fasizmussal, hanem a néppárti katolikusokra, a republikánusokra, a liberálisokra, vagy az újonnan szerveződő mozgalmakra, mint például az 1929 novemberében Párizsban létrejött liberálszocialista, mazziniánus hagyományokat ápoló **Igazság és Szabadság-mozgalomra** (Giustizia e Libertà). A veszélyt, a fasizmus igazi természetét azonban más-más időszakokban ismerték fel és ennek megfelelően reagáltak az eseményekre.

Az antifasiszta pártokat az 1926. november 6-i törvény **betiltotta**. Így azok **illegálisban**, sokszor külföldön szervezkedtek a fasizmussal szemben. Tagjaik közül sokat még az 1920-as években, elsősorban Franciaországban meggyilkoltak. A pártok az illegálisban többé-kevésbé voltak készen a harcra.

A **kommunisták** voltak talán legjobban felkészülve. Az illegálisban (vagy Franciaországban, vagy a Szovjetunióban, ahol a Komintern soraiiban sokan dolgoztak) tulajdonképpen sikerült megőrizniük saját szervezeteiket, ideológiájukat, amely fellépésük alapját képezte. **Földalatti egységeik** otthon is sikeresen működtek, bár legfőbb vezetőiket szinte mind börtönbe zárták. Az antifasiszta harcot ennek ellenére szinte katonai fegyelmezettséggel végezték, és készültek a fasizmus utáni időkre.

¹²⁷ Az antifaszizmus történetét sokan, sokféleképpen dolgozták fel. Magyar nyelven lásd: Enzo Santarelli: *Fasizmus és újfasizmus: tanulmányok és a kutatás problémája* (Budapest, 1976. Kossuth) című könyvét. Az antifaszizmusról, az ellenállásról szól számos klasszikus olasz regény: Italo Calvino: *Il sentiero dei nidi di ragno*, Cesare Pavese: *La casa in collina*, Carlo Cassola: *La ragazza di Bube* stb. Filmen is feldolgozták ezt a korszakot. Lásd erről: Mino Argentieri: *Il cinema italiano dal dopoguerra a oggi* (Róma, 1998. Riuniti) című könyvét.

A **katolikusok** már korán felléptek, a néppárt színeiben, a kialakuló fasiszta mozgalommal szemben. Bár nem voltak jelentős földalatti sejtjeik, mégis erősek voltak, mert mögöttük állt az Actio Catholica mozgalom, amely 1931-ben heves vitát robbantott ki a fasiszták és a Szentszék között, amikor Mussolini nem akarta engedni a katolikusok szervezkedését a gyárakban, a munkások között. Az Actio Catholica azonban elérte, hogy a fasiszták végül is meghátráljanak.

A **szocialisták** nagy tradícióval rendelkeztek, hiszen pártjuk 1892-ben jött létre. Mögöttük állt a dolgozó tömegek nagy része, amely végig kísérte őket a fasizmus egész időszaka alatt. Nem voltak olyan szervezettek, mint a kommunisták, mert belső vitáik voltak egymással, de a háború utáni első szabad választások bizonyították, hogy a diktatúrát túlélő hagyományaik erősek.

A **liberálisok** szűkebb csoportot alkottak, de soraikban néhány igen jelentős személyiség van. Az antifasiszta gondolat egyik legfontosabb képviselője, a liberális eszméket valló nápolyi filozófus, **Benedetto Croce** a fasizmus alatt is végig Olaszországban volt. Folyóiratában, a *La Critica*-ban rendszeresen közölt olyan jellegű írásokat, amelyek nem feleltek meg a fasizmus elvárásainak, de nemzetközi tekintélye miatt Crocét megkímélték.¹²⁸

Az **akciópártiakat** a legaktívabb antifasisztákként tartják számon, bár ideológiájuk eléggé szövevényes jellegű volt. Teoretikusa a már említett **Carlo Rosselli** volt, akit előzőleg a Lipari-szigetekre száműztek, onnan megszökött és Franciaországba ment. Olyan demokratikus szocializmus híve volt, amely elveti az osztályharcot, és ragaszkodik a szabadság eszméjéhez. Az akciópártiak aktív antifa-

¹²⁸ A *La Critica* elnevezésű lapot Benedetto Croce 1903-ban alapította. Több éven át munkatársa volt a lapnak Giovanni Gentile is, de kapcsolatuk az 1910-es évek elején megszakadt. Azután Croce szinte egyedül írta a lapot. A fasizmus idején a haladó olasz értelmiség orientációs pontja volt. Állítólag Mussolininek javasolták, hogy szüntesse be a lapot. Ekkor Mussolini megkérdezte: „Hány példányban jelenik meg a *La Critica*?” A válasz: „Ezeröttszáz példányban”. Mussolini válasza: „Akkor hagyják békében!”. Így menekült meg a *La Critica* és folytatta tevékenységét 1952-ig, fél évszázadon át, Croce haláláig.

siszta góccokat hoztak létre Közép-Olaszország számos városában, elsősorban az értelmiség és a tisztviselők soraiban.

Általában jellemző volt egyébként az olasz viszonyokra, hogy a fasiszta vezető értelmiségiek közül néhányan (itt elsősorban Giovanni Gentilére, a fasiszta állam egyik ideológusára, és az *Il Primato* című folyóirat¹²⁹ főszerkesztőjére, Giuseppe Bottaira gondolkodójára) az akadémiai és tudományos pályát nem zárták el teljesen az antifasiszta érzelmű és gondolkodású írók, költők és más értelmiségiek elől. Mégis, mindenki számára evidens volt, hogy a nyíltan antifasiszta gondolatok és eszmék hirdetésének ára vagy börtön, vagy száműzetés.¹³⁰ Az eltérő gondolatok, ahogyan az a diktatórikus államokban mindig is történni szokott, az úgynevezett „rejtett társadalomban”, a felszín alatt tovább éltek, és amikor lehetőség nyílt rá, meg is nyilvánultak.

A legkülönbébb antifasiszta erők, amelyeknek jövőképe is teljesen eltért egymástól, a közös ellenséggel szemben össze tudott fogni. Megfigyelhető ez a konkrét összefogás már 1942 végétől egészen a fasizmus végső bukásáig, amikor is, már a köztársaság viszonyai közepette a közöttük lévő ellentétek egyre inkább felszínre kerülnek és meghatározzák majd az I. Olasz Köztársaság jellegét és politikai életét.

Az **ellenállás**, a **Resistenza** a fegyveres antifasiszta harcot jelent, az antifasizmusnak azt a fázisát, amikor a fasizmussal szembeni erők úgy vélték, eljött az idő a diktatúrával való fegyveres leszámolásra.

¹²⁹ Az *Il Primato* című, kéthetente megjelenő kulturális lap 1939 és 1943 között jelent meg. Célkitűzése az volt, hogy fenntartsa a dialógust az olasz kultúra akkor feltörekvő értelmiségieivel. Helyet kapott benne kifejezetten nem fasiszta művészek egész csoportja. Közülük is kiemelkedik a neves festő, Renato Guttuso. A lap fokozatosan elszakadt a fasiszta ideológiától.

¹³⁰ A komplex viszonyok érzékeltetésére lásd tanulmányomat: *Cesare Pavese és a Piemont-mítosz. Abbagnano, Bobbio és Pavese*, in: *Cesare Pavese és Elio Vittorini. Életpályák célkeresztben*, Szeged, 2011. Szegedi Tudományegyetem – Belvedere Meridionale, 108-119. old.

Döntő jelentőségű esemény volt az ellenállásban a CLN (Comitato di Liberazione Nazionale) 1943. szeptember 9-i létrejötte, amely főként a közép- és észak-olasz vidékeken tevékenykedett.¹³¹ Politikai szárnyában részt vett a független Ivanoe Bonomi, a kereszténydemokrata Alcide De Gasperi, a szocialista Pietro Nenni, a kommunista Mauro Scoccimarro és az akciópárti Ugo La Malfa. A CLN katonai szárnyában jelentős a szerepe Giuseppe Cordero, Lanza di **Montezemolo** ezredesnek¹³², aki a déli kormánnyal és a vezérkarral együttműködve Rómában néhány partizánalakulatot szervez és irányít. Ezek a fegyveres partizán alakulatok tevékenységüket a reguláris hadsereggel közvetlen kapcsolatban hajtják végre. Az ellenállási mozgalom Rómától keletre, az **Abruzzók** hegyvidékein is nagyon jelentős tevékenységet fejt ki. Firenzében és Bolognában is erős partizán egységek szerveződnek, amelyek komoly, nagy veszteségekkel járó harcokat folytatnak a megszálló német hadsereggel szemben.

A római katonai ellenállás egyik legjelentősebb akciója Montezemolo tábornok vezetésével 1944. március 23-án történt, amikor a városban, a Via Rasellán 33 német SS leli halálát egy teherautón, a partizánok egyik merénylete következtében. Megtorlásként a német megszállók 335 olasz civilt, ellenállót és találmányra összefogott embert (köztük Montezemolo tábornokot) gyilkolnak meg a **Fosse Ardeatinén**. Ma ez hely az olasz ellenállás egyik szimbóluma, amelyet június 2-án, a köztársaság napján, a hivatalban lévő államfő és kormányfő minden évben megkoszorúz.

¹³¹ A történész Giorgio Bocca, aki maga is részt vett a partizánharcokban, számos tanulmányt és összefoglaló könyvet írt a korszakról. Lásd: Giorgio Bocca: *Storia dell'Italia partigiana*, Bari, 1963. Laterza.

¹³² Giuseppe Cordero, Lanza di Montezemolo (1901-1944) tábornok piemonti arisztokrata családból (Cordero) származott. A családi tradíciót követve korán katonai pályára került, önkéntesként vett részt az I. világháborúban, majd az olasz hadseregben szolgált a fasizmus alatt. A II. világháború idején Badoglio titkárságát vezeti, majd átállt a partizánokhoz. A nácik elfogták, kegyetlenül megkínozták, és 334 társával együtt a Fosse Ardeatinén kivégezték. Fia magas egyházi tisztségeket tölt be ma is.

Az ellenállási mozgalom azonban **Észak-Olaszországban** még ennél is jelentősebb volt. Hogy érzékeltessük a nagyságrendjét, elegendő arra utalni, hogy 1944 októberében már nyolc német hadosztály küzdött az északi partizánegységek ellen, akik száztól háromszáz fős brigádokba szerveződtek. Több brigád alkotott egy divíziót, hadosztályt. Az egységek kezdetben csak elszórtan küzdöttek pártzászlók alatt, később azonban két **párt alá sorakoztak föl: a kommunista és az akciópárt** zászlaja alá. A kommunista partizánok alkották a Garibaldi-brigádokat (az összes 35-40 %-át), vezetőjük Luigi Longo volt, a szocialisták a Matteotti-brigádokat, vezetőjük a lombardiai Corrado Bonfantini (1909-1989) volt, az akciópártiak az Igazság és Szabadság-brigádokat (az összes 25 %-át), vezetőjük Ferruccio Parri volt. Később sok független brigád csatlakozott a szocialista, a kereszténydemokrata vagy a liberális párthoz. Ezen csoportok mellett működtek még „hazafias akciócsoportok” (Gruppi d’Azione Patriottica, GAP), és „hazafias akciós osztagok” (Squadre d’Azione Patriottica, SAP), amelyek merényleteket és szabotázsakciókat hajtottak végre a német megszállók ellen. Mindkettőt a kommunisták kezdeményezték. Ezek mellett számos úgynevezett „szabadcsapat” is működött.¹³³

Ezen partizán-csoportok és a nácik, valamint kollaboránsaik, a fasiszták közötti harc már nem reguláris keretek között folyt, hanem a gerilla-hadviselés szabályai szerint. Ahogyan a német csapatok, Albert von Kesserling tábornok¹³⁴ vezetésével fokozato-

¹³³ Sandro Pertini, a későbbi népszerű köztársasági elnök azt mondta az ellenállási mozgalomról, hogy az olyan „második Risorgimento, amelynek főszereplői a néptömegek voltak”.

¹³⁴ Albert von Kesserling tábornok (1881-1960) már az I. világháborúban is katonaként szolgált. A német légierő, a Luftwaffe kötelékében töltött be fontos tisztségeket. A II. világháborúban a Barbarossa-hadműveletben, Dunkerque-nél, Észak-Afrikában, majd a Mediterrán-térségben vezette a német légierő és hadsereg csapatait. Az olaszországi náci csapatok vezéréként számos parancsot adott olasz civilek kivégzésére. A háború után 1946-ban elfogták, 1947-ben egy brit katonai bíróság Velencében halálra ítéli, amit életfogytiglanra változtatnak. 1952-ben mégis kiszabadul, visszatér Németországba, ahol bajor neonáci szervezetekkel tart kapcsolatot.

san vonultak vissza, felrobbantva és lebombázva utakat, gyárakat (például Firenze összes hídját, kivéve a Ponte Vecchiót). A küzdelem egyre kiélezettebbé vált. A tömeges gyilkosságok (például az emiliai tartományban található **Marzabottónál**¹³⁵ 1830 fő, köztük öt pap), a kivégzések, a kínzások, az akasztások mindennaposak voltak, még az ártatlan civil lakosság körében is. A partizánok részéről a megtorlás sem maradt el. Az olaszországi német haderő 1945. május 1-én kapitulált a szövetséges csapatok előtt (a partizánharcoknak is köszönhetően), mielőtt a németországi háború befejeződött volna.

A Resistenzában az olasz társadalom szinte **minden rétege** részt vett: a munkások és parasztok mellett katonák kézműveseket, diákokat, hivatalnokokat és értelmiségieket találunk benne nagy számban. Így ez kollektív antifasiszta és náciellenes mozgalom volt a demokrácia reményében. Az önkéntes szabadságharc sokuknak megszabja majd későbbi életét, hovatartozását, és politikai attitűdjét is. A Resistenza figyelembe vétele nélkül nem érthető Olaszország XX. századi későbbi története.

A Resistenza sokfélesége természetesen járt együtt olykor **heves vitákkal**. A pártokhoz való csatlakozás kérdésében, vagy a jövőkép tekintetében is igen különböztek az egyes brigádok elképzelései, amelyek gyakran kifejezésre is jutottak. Voltak, akik a háború befejezésével teljesen új állami berendezkedést, és forradalmi változásokat szerettek volna az olasz társadalomban, voltak olyanok, akik a régi liberális államhoz való visszatérést szerették volna elérni, megint mások a monarchia fenntartása mellett érveltek. A problé-

¹³⁵ Marzabotto kis emiliai település, amelynek a neve a náci vérengzések szimbólumává vált. A szövetségesek elől menekülő német hadsereg Közép-Olaszországban különös kegyetlenséggel gyilkolta, minden indok nélkül, a civil lakosságot. Az 1836 áldozat között 300 ápolónő, 5 pap és 40 két évesnél fiatalabb gyermek is volt. Erre a parancsot Kesserling adta ki, a „feladatot” Walter Reder és emberei hajtották végre 1944-ben. Redert 1948-ban fogták el, kétezer hétszáz civil lemészárlásáért életfogytiglanra ítélték. 1985-ben kiszabadult, 1991-ben Bécsben halt meg. 2002-ben Johannes Rau, akkori német köztársasági elnök ellátogatott Marzabottóba és bocsánatot kért az elkövetett bűnökért.

mát, és az ellenállási mozgalom helyzetét nehezítette, hogy a szövetségesek szerették volna korlátok közé szorítani a Resistenzát, attól való félelmükben, hogy nem lesznek képesek a háború után uralni az olasz politikai helyzetet. Ezért 1944 decemberében kezdeményezték is, hogy partizán főparancsnokság jöjjön létre Északon, **Raffaele Cadorna tábornok**¹³⁶ vezetésével, aki a Szabadság Önkéntesei Hadseregének (Corpo dei Volontari della Libertà) főparancsnoka (az I. világháborús Cadorna tábornok fia). Ezzel gyakorlatilag korlátozták az északi partizánhadsereg tevékenységét. Azt is kikötik, hogy az „egyetlen törvényes hatalom” Olaszországban a római Bonomi-kormány. Ezek a feltételek nem mindenkinek nyerik meg a tetszését, de már mindenki a háború befejezését óhajtotta, és így együttműködtek a szövetségesekkel. Megosztotta az ellenállásban résztvevőket még olyan epizód is, mint a Fasiszta Akadémia elnökének, az egyébként tekintélyes filozófus, Giovanni Gentilének az értelmetlen meggyilkolása.

Összességében elmondható, hogy az antifasiszta és németellenes ellenálló mozgalomban és Olaszország nácizmus és faszizmus alóli felszabadulásában a statisztikák szerint 72 500 olasz vesztette életét (beleértve a polgári személyeket is), 40 ezren rokkantak meg. Az erre a célra fölállított bizottságok a háború után **232 ezer személyt** minősítettek **aktív partizánnak**, 125 ezret pedig „patriótának”, azaz a Resistenza állandó, aktív segítőjének. Az ellenállási mozgalom jelentős szerepet játszott a két háború közti időszakban megkopott **olasz identitás** újbóli **megerősödésében**. Hozzájárult a demokrácia eszméjének elfogadtatásához, amiért is a köztársaság tulajdonképpen éppen a Resistenzából születik meg, annak konzekvens folytatása.

¹³⁶ Raffaele Cadorna (1889-1973) a lovasságnál kezdte katonai pályafutását. A faszizmus idején bírálta Mussolini katonapolitikáját, ellenezte az Etióp háborút. A hazafias családi tradíció miatt is egyre inkább antifasiszta pozíciót foglalt el. A Corpo dei Volontari della Libertà egyik vezetője (Longo és Parri mellett). Majd a partizánhadsereg vezetője lesz. 1945-ben a Királyi Hadsereg főparancsnoka, majd 1948 és 1963 között a kereszténydemokrata párt (DC) szenátora.

A háborút követő párizsi békeszerződésekben (1947. február 10.)¹³⁷, Olaszország, bár **elveszítette a háborút**, a szövetségesek **mégis elismerték** az olasz ellenállási mozgalom „**aktív részvételét**” a német náciizmussal vívott harcban, amely jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Olaszország tulajdonképpen jól jött ki a II. világháborúból. Ez Alcide De Gasperi miniszterelnök szimpátiát keltő beszédeinek is volt köszönhető. A végeredmény az lett, hogy egyrészt Olaszország, Németországtól (és Magyarországtól) eltérően, **egységes (nem megcsonkított) állam maradt**. Bár elveszítette afrikai birodalmát és Albániát, Rhodoszt és a Dodekaneiszoszi szigeteket, de a földrajzilag hozzá közel álló területekből alig kellett valamit is átengednie. Fiume és Zára Jugoszláviának jutott, Trieszt pedig sokáig a nagyhatalmak felügyelete alatt maradt. Dél-Tirol (Alto Adige) viszont visszakerült Olaszországhoz, és ma is autonómiát élvez. Másrészt Olaszország részesült a nagyon jelentős pénzügyi segítséget jelentő amerikai **Mars-hall-tervből** (1947-1952), amely további fejlődésének legfontosabb záloga lett.

¹³⁷ A párizsi békeszerződésekről lásd Carlo Curti Gialdino: *Gli effetti della guerra sui trattati* (Milano, 1959. Giuffrè) című könyvét. Az egész időszakról lásd: Romsics Ignác: *A 20. század rövid története*, Budapest, 2007. Rubikon-Ház

VIII. AZ I. OLASZ KÖZTÁRSASÁG MEGTEREMTÉSE

A háborúból szerencsésen, de rengeteg szenvedés árán került ki Olaszország. Az ország fele, főleg a vidék, ahol a német hadsereg visszavonult, és ahol a harcok folytak, szinte teljesen romba dőlt. Általános volt az élelmiszerhiány, a tüzelőhiány, megindult a spekuláció, a fosztogatás, sok városban kijárási tilalom volt. A **szövetséges megszállás** egyelőre érvényben maradt, sőt, **katonai közigazgatás** (American Military Government, AMG) lépett életbe az újra egyesült ország egész területén.¹³⁸ A pártok, amelyek egyre inkább **tömegpárt**-jellegűt öltenek (kivéve az elit-jellegű Akciópártot), egyenlőknek tartják magukat, elfogadják a paritás elvét, de a baloldali pártok forradalmi lendülete 1945-re alábbhagy, a mérsékelt irányzatoké lesz a prioritás. Paritásos elv alapján osztoznak a **közigazgatási** posztokon, főleg Északon, ahonnan Pietro Nenni szerint „északi szél fúj”, azaz az ország szinte minden részében északi funkcionáriusok kerültek. Azaz, ahol a polgármester szocialista, ott a prefektus akciópárti, és így tovább.

Természetes volt, hogy az ellenállási mozgalomban részt vevő pártok alakítottak kormányt a háború befejezése, 1945. április 25-e után (ez ma a felszabadulás napja Olaszországban). Ezek mind **koalíciós kormányok** voltak, amelyek jogfolytonosságot vállaltak az 1944-es nemzeti egységkormányval. Az első ilyen koalíciós kormányt a felszabadulás után az akciópárti partizánparancsnok, **Ferruccio Parri**¹³⁹ alakította. Ebben részt vettek a szocialisták

¹³⁸ Az amerikai katonai kormányzás itáliai történetét írja meg George CS Benson és Maurice F. Neufeld: *American Experiences in Military Government in World War II.* című könyvének VI. fejezetében (Rinehart & Company, 1948. New York).

¹³⁹ Ferruccio Parri (1890-1981) az Akciópárt egyik fő képviselője, vezetője. Antifasisztaként megszervezte Turati elmenekülését Olaszországból, ami miatt 1926-ban bebörtönözik. A partizánharc egyik fő szervezője, miniszterelnök, majd 1963-tól örökös szenátor (senatore a vita). 1968-tól a független baloldali parlamenti csoport elnöke.

(Pietro Nenni), a liberálisok (Manlio Brosio a PLI főtitkára, majd a későbbi NATO főtitkár és Marcello Soleri), a katolikusok (Alcide De Gasperi), az akciópártiak (Ugo La Malfa) és a kommunisták (Palmiro Togliatti, Mauro Scoccimarro) is. A kormány áprilistól novemberig maradt hatalmon.

1945. december 10-én **Alcide De Gasperi** (1881–1954), az 1942 végén megalakult kereszténydemokrata párt titkára (egykor a Ferenc József-féle bécsi parlament dél-tiroli képviselője) alakított kormányt. Konzervatív politikus volt, „szürke eminenciás”, aki kedvelte a monarchiát, de megbarátkozott a köztársasággal is. Ez a kormány egészen 1947. május 31-ig volt hatalmon, amikor új kormányt alakított, a kommunisták és a szocialisták kizárásával, amit decemberben újból átalakított, és gyakorlatilag 1953-ig (hét kormány élén) irányította az olasz politikai életet.

Egy fontos kérdést már nem lehetett sokáig halogatni. Ez a monarchia sorsa volt. **1946. június 2-ára népszavazást** írtak ki. Először is arról a már korábban felmerült kérdéstről: köztársaság vagy monarchia legyen-e Olaszország államformája. A népszavazás másik témája: az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (Assemblea Costituente) megalakítása volt. Ekkor szavazhattak először nők is. A szavazás végeredménye döntő jelentőségű lett Olaszország alkotmányos berendezkedésére nézve. Az első kérdésre, az államformára vonatkozóan, a köztársaságpártiak (a republikánusok) 12.717.923-an (54,2 %), a királypártiak (a monarchisták) 10.719.284-en (45,8 %) adták le voksukat.¹⁴⁰ Az új király, II. Umberto di Savoia érdeme ez a jelentős monarchia iránti voks, hiszen végiglátogatta a legjelentősebb olasz nagyvárosokat, „megújuló alkotmányos monarchiát” helyezve kilátásba. Olaszország, ahogyan a szavazatokból is kitűnik, szinte „kettészakadt”, hiszen a népszavazáson a szavazóképes lakosság 89 %-a vett részt, és fejezte ki akaratát. A végeredmény, amely bonyolult számolás és számítás (és nem kevés polémia) után alakult ki, annyit jelentett, hogy Olaszországban megbukott a királyság, és **létrejött a**

¹⁴⁰ Az 1946-os választás egyik érdekessége, hogy a királyságra nem Piemontban szavaztak döntően, a Savoia-ház eredeti székhelyén, hanem Délen, például Nápolyban és Szicíliában.

köztársaság. Ez a nap, június 2-a, ma is az Olasz Köztársaság napja (bár hivatalosan csak június 18-án kiáltották ki a köztársaságot).

Előzőleg, már 1946. májusában **III. Viktor Emánuel** vonakodva bár, de elfogadta azt a tényt, hogy felelősség terheli a fasiszmus hatalomra jutásáért, s ezért **lemondott** az olasz trónról fia, **II. Umberto di Savoia** (1904-1983) javára, akit már előzőleg „helytartójának” tett meg (De Gasperi tőle kapta első megbízatását). Az új (és egyben utolsó olasz király) 1946. május 9-től június 2-ig (24 napig) töltötte be ezt a funkciót. A köztársaság kikiáltása után viszont, június 13-án elhagyta Olaszországot, Portugáliába, Lisszabonba utazott, ahonnan a Savoia-család, az új alkotmány értelmében, csak több mint 60 évvel később léphetett újra olasz földre.

Az 1946-os népszavazás másik kérdése, az 557 fős Nemzetgyűlést érintő, viszont a pártokra vonatkozott. Szavazati joggal az olasz lakosság 61,4 %-a rendelkezett, mert csak a 21. életévet betöltötték szavazhattak. Az arányos választási rendszerben a választási törvényben előírt 573 képviselő helyett csak 557 főt választhattak, mert Bolzano, Trieszt és Venezia-Giulia térségek akkor még nem tartoztak jogilag olasz fennhatóság alá. Ezen a választáson mindenütt a jobbközép, a tulajdonképpen mérsékelt politikát folytató **kereszténydemokraták** kerültek túlsúlyba, akik elnyerték a szavazatok 35,21 %-át, ami 207 mandátumot jelent (8,1 millió szavazat). A szocialista párt a szavazatok 20,7 %-át kapta, ami 115 mandátumot jelent (4,7 millió szavazat), a kommunisták a szavazatok 18,9 %-át, ami 104 mandátumot jelent (4,3 millió szavazat). Az akciópártiaknak csalódniuk kellett, mert csak a szavazatok 1,5 %-át kapták (334 ezer szavazat), ami 7 helyet jelentett számukra. A következő évben fel is bomlik a párt, tagjai vagy a szocialista pártba mennek át, vagy mint Ugo La Malfa¹⁴¹, a republikánusokhoz. A liberálisok, akik 1919 előtt uralták az olasz politikai életet, most Demokratikus Nemzeti Egység (Unione Democratica

¹⁴¹ Ugo La Malfa (1903-1979) az Akciópárt egyik alapítója (1942), később a Republikánus párt titkára (1965-75), majd elnöke. Több alkalommal volt különböző gazdasági tárcák minisztere. Fia, a jogász és gazdaságpolitikus Giorgio La Malfa (1939-) 1987-től szintén a republikánus párt titkára. A Berlusconi-kormány (III.) EU-ügyekért felelős minisztere.

Nazionale) címen az elnyert 1,5 millió szavazat után 41 mandátumot szereztek (köztük volt Croce, Bonomi, Nitti és Orlando). A népszavazáson részt vett még a főleg a politikából kiábrándult jobboldali kispolgárokat tömörítő populistá „**Egyszerű ember pártja**” (Fronte dell’Uomo Qualunque) elnevezésű mozgalom is, amelyet 1944-ben egy szándékában minden ideológiától és politikai eszmétől távol álló, de jobboldali újságíró, Guglielmo Giannini (1891-1960) alapított.¹⁴² Ők, főleg Délen, az „északi szél” ellen tiltakozó közép- és kispolgárság körében voltak népszerűek (sok exfasiszta csatlakozott hozzájuk), és gyűjtöttek össze 1,2 millió szavazatot, azaz 30 parlamenti helyet (igaz, hogy 1948 áprilisában ez a párt is megszűnik). Az újonnan megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlés (amelynek elnöke Giuseppe Saragat¹⁴³ volt) már szavazott is a köztársasági elnök személyére. Kompromisszum eredményeként a **köztársaság első (ideiglenes) elnöke** a nápolyi, monarchikus érzelmű jogász és politikus, **Enrico De Nicola** (1877-1959) lett. Az akkurátus hivatalnok 22 hónapig maradt ebben a székben.

Az első De Gasperi-kormány időszaka alatt jelentős **nemzetközi változások** zajlottak, amelyek kihatottak az olasz belpolitikai viszonyokra is, nélkülük az olasz fejlemények nem értelmezhetőek. Ne feledjük például Churchill 1946. március 5-én tartott **fultoni beszédét**, majd Harry Truman amerikai elnöknek¹⁴⁴ a Kongresszus előtt 1947.

¹⁴² Az úgynevezett „qualunquizmus” (az utca embere mozgalma) az 1944-ben alapított *L’uomo qualunque* nevű újság köré csoportosult emberek-ből állt, akik mindenféle ideológiától távol akartak maradni. Ma a kifejezés gyakran azt a leegyszerűsítő vagy opportunistá jellegű emberi, állampolgári magatartást jelenti, amely bizalmatlan mindenfajta politikával, vagy politikai nézetrendszerrel szemben.

¹⁴³ Giuseppe Saragat (1898-1988) a fasiszmus alatt külföldön élt, majd az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elnöke lett. 1947. januárjában a Szocialista pártból kiválva létrehozta az attól jobbra álló Partito Socialista dei Lavoratori Italiano-t, majd a Partito Socialdemocratico Italiano megalapítója (1952) lett. Támogatta a balközép koalíciót, külügyminiszter (1963-64), majd köztársasági elnök (1964-71) lett.

¹⁴⁴ Harry Spencer Truman (1884-1972) demokrata párti politikus, 1945-1953 között az Egyesült Államok elnöke volt. Nevéhez fűződik a hiro-

március 12-én elhangzott beszédét, a „kommunizmus feltartóztatásáról” (ez az úgynevezett „Truman-doktrína” vagy *containment*), amely megindította a blokkok közötti **hidegháborút**. Már a június 2-i választások idején is nyilvánvaló volt az olasz közvélemény előtt, hogy az olaszországi borzalmas pusztító háború után az ország nem tudja majd nélkülözni az Egyesült Államok gazdasági segítségét. A kereszténydemokraták állandóan konzultáltak is az amerikaiakkal erről és más olasz belpolitikai kérdékről. Igaz, hogy Olaszország kénytelen volt, mint vesztes fél, aláírni a párizsi békediktátumot (1947. február 10.), de már június 5-én elfogadták a Marshall-tervet, amely bizonyos európai országok háború utáni újjáépítését célozta, s amelyből – a nemzetközi erőviszonyok megőrzését célozva – Olaszország is részesült. Majd 1949. április 4-én Washingtonban Olaszország is aláírja az Atlanti, azaz a **NATO-szerződést**, amely katonai védelmet és támogatást nyújt tagjai számára. Ettől kezdve területén számos NATO-támaszpont (Aviano, Sigonella, Lampedusa stb.), NATO-főparancsnokság (Nápoly) létesül, a 6. amerikai flotta, nukleáris töltetű atomfegyver, elektronikus kém eszköz került és körülbelül 28 ezer NATO-katona állomásozott hosszú ideig.

Ugyanebbe a kérdéskörbe illik a Vatikán és a pápa álláspontja. **XII. Pius pápa** közismerten meggyőződéses **antikommunista** volt („Krisztussal vagy ellene” – mondta). Mint annak a szervezetnek a feje, amely egyedül volt képes túlélni nagyobb veszteség nélkül a II. világháborút, mindent megtett az Egyház és a Vatikán világi hatalmának és befolyásának érvényesítése illetve növelése érdekében. Tevélegesen is támogatta az olasz katolikus pártokat (bár De Gasperi mindig megőrizte Vatikántól való függetlenségét, autonómiáját), és fellépett a kommunisták ellen. Sőt, 1949 júliusában még arra is elszánta magát, hogy a kommunistákat **kiközösíti** az egyházból. Ezt a politikát (a folyamatosság jegyében) támogatja az **Actio Catholica** szervezete is, amely még az 1960-as évek elején is több mint 3,5 millió tagot számlált. Mindez jól illeszkedett a hidegháború általános légköréhez.

simai és nagaszaki atomtámadás elrendelése, a *containment* politikája, a Marshall-terv elindítása, és a koreai háború 1951-es megindítása.

Ráadásul 1947-ben, egy széleskörű amnesztia után megalakult az **Olasz Szociális Mozgalom** (Movimento Sociale Italiano, MSI), Mussolini utódpártja, amely a fasiszta eszméket viszi tovább a demokrácia és a hamarosan megszülető új alkotmány keretei között. Az is világos az olasz politikusok és a közvélemény számára, hogy nem akarnak a Szovjetunió érdekszférájához tartozni (ezt a nemzetközi megállapodások nem is tennék lehetővé), hanem az Egyesült Államokéhoz. Ez az általános hangulat is hozzájárult ahhoz, hogy De Gasperi fokozatosan **ki tudta szorítani kormányából a baloldali pártokat**, főleg a Moszkvával hagyományosan jó kapcsolatokat ápoló kommunistákat. De Gasperi 1947. januári egyesült államokbeli utazása szimbolikus és döntő jelentőségű volt e tekintetben. Ezután, most már az Egyesült Államok teljes támogatását bírva, csak a középpártokkal (a liberális és a köztársasági pártokkal) kívánt kormányozni mind a hét kormányában.

Mindehhez hozzájárul néhány párt válsága is. Az akciópárton és az „Egyszerű ember pártján” kívül a kormányzás szempontjából elsősorban a **szocialista párt szakadása** a problematikus. A párt már 1945. július végén Rómában két irányzatra szakadt. Az egyik irányzatot Pietro Nenni (és Lelio Basso) képviselte, aki szeretett volna együttműködni a kommunistákkal, a másikat a liberális eszmeiségű Giuseppe Saragat vezette, amely minden áron független szeretett volna maradni.¹⁴⁵ 1947 januárjában ez utóbbiak ki is váltak a szocialista pártból, és újat alapítottak, Olasz Dolgozók Szocialista Pártja néven (Partito Socialista dei Lavoratori Italiani). Később, 1952-ben ebből lesz az Olasz Szociáldemokrata Párt (Partito Socialista Democratico Italiano). Egy másik szocialista párti vezető, Ivan Matteo Lombardo 1948 januárjában lép ki a szocialista pártból és hozza létre a Szocialista Unió (Unione Socialista) nevű pártot, amely 8 %-ot ért el a következő választásokon. Majd 1949 decemberében Saragat pártjából válik ki egy csoport és létrehozza az Egyesített Szocialista Pártot. Ezek a szakadások végül is jelentősen visszavetették a pártot, és ez

¹⁴⁵ Az olasz szocialista és egyéb baloldali pártok történetéről lásd: Pankovits József: *Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig*, Budapest, 2010. L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány.

a következő erőpróbakon majd láttatni is fogja hatását, hiszen hozzájárult így a kereszténydemokraták hegemoniájának megőrzéséhez és kormányzásuk bebetonozásához.

1947-ben azonban már konkrétan is felmerül egy **új, demokratikus alkotmány** létrehozásának szükségessége Olaszországban. Az új alkotmány **1948. január 1-én lép életbe**, épp 100 évvel a *Statuto albertino* után, amit az olasz Nemzetgyűlés előzőleg megvitatott és el is fogadott.¹⁴⁶ Az alkotmány rögzíti, elismeri és garantálja a legalapvetőbb **demokratikus és emberi jogokat**. Mindenekelőtt a „politikai, gazdasági és társadalmi szolidaritás köteleességét”, a „polgárok szabadságát és egyenlőségét”, az „emberi személy teljes kifejlődéséhez való jogát”, „minden dolgozó tényleges részvételi lehetőségét az ország politikai, gazdasági és társadalmi szervezetében”. Az alkotmány részletesen szabályozza az I. Olasz Köztársaság működését, a **kétkamarás** (bicamerale) rendszert, a Parlament (tagja a *deputato*) és a Szenátus (tagja a *senatore*) jogkörét, amelynek tagjait a polgárok közvetlenül választják (kivéve az örökös szenátorokat, mint például Norberto Bobbio, Giovanni Spadolini vagy Gianni Agnelli). **Közvetlenül választják** a köztársasági elnököt is, aki kinevezi a miniszterelnököt. A parlamentet arányos rendszer szerint, proporciónálisan választják meg, ami gyakorlatilag kizárja, hogy egy párt szerezhesse meg a kizárólagos hatalmat. Rendelkezett az alkotmány bizonyos régiók (mint például Val d'Aosta) **autonómiájáról**, egy Legfelsőbb Bírói Tanács (Consiglio Superiore della Magistratura) létrehozásáról, a népszavazás (referendum) intézményéről. Szerepel benne sokat vitatott cikkely is, mint az 1929-es **Konkordátum** egyház és állam között. Erről a 7. cikkelyről nagy vita folyt (azért is, mert ez nemzetközi egyezmény), amit Togliatti és Nilde Iotti¹⁴⁷ döntött el azzal, hogy párt-

¹⁴⁶ Az olasz Alkotmány tizenkét Alapelve közül az első kimondja, hogy „Olaszország demokratikus köztársaság, amely a munkán alapul. A szuverenitás a néphez tartozik, amely azt az Alkotmánynak megfelelő formában és korlátok közt gyakorolja”.

¹⁴⁷ Nilde Iotti (1920-1999) Togliatti felesége, az Alkotmányozó nemzetgyűlés tagja (1946), a Parlament elnöke (1979-1992), a PDS képviselője két cikluson keresztül (1992, 1996). Az Európa Tanács parlamenti bizottságának olasz alelnöke (1996-1999).

juk nevében támogatták az állam és egyház különválását.¹⁴⁸ Sok vita folyt szociális kérdésekről, a munkához való jog általános érvényéről, a **nők jogainak** a korlátozásáról bizonyos területeken (a bírói munkában, a házastársi viszonyban, stb.), amely cikkelyeket a további viták után a következő évtizedekben időnként némileg módosítottak.

Mindenesetre az okmányt úgy fogalmazták meg, hogy lehetlenné tegye a fasizmus, vagy a monarchia visszaállítását valaha is. Ez kétség kívül **megszakítottságot jelent** az addigi folyamatokhoz képest. Az olasz társadalmi és politikai viszonyokra jellemző **folyamatosság** azonban sok területen, elsősorban a mindennapokban, megmaradt. A közigazgatás szakmai jellegének (a fasizmusban megszokott politika helyetti) visszaállítása azonban a régi munkakerők foglalkoztatását is jelenti, ami óhatatlanul szerephez juttatja az előző rendszer munkatársait is. Az is hozzájárult bizonyos folyamatosság fennmaradásához, hogy **érvényben maradt számos olyan törvény, rendelet**, amelyet a fasizmus idején hoztak a társadalmi élet szabályozására. Az új alkotmány tehát az akkori politikai erők által képviselt eszmék és érdekek kompromisszumaként jött létre.

Az olasz politikai élet a háború befejezése óta folyamatos mozgásban volt. Ennek egyik fontos állomása az **1948. április 18-i parlamenti választás** volt. Ekkor ért véget a koalíciós időszak, a „kényszerű társbérlet” (*coabitazione forzata*) a baloldallal. A hazai és a nemzetközi események olyan változásokat idéztek elő az olasz belpolitikában, hogy a parlamenti választásokon a **kereszténydemokrata párt abszolút többséget szerzett**, azaz az 574 mandátumból 306-ot

¹⁴⁸ Az olasz Alkotmány 7. cikkelye kimondja: „Lo Stato e la Chiesa cattolica sono, ciascuno nel proprio ordine, indipendenti e sovrani. I loro rapporti sono regolati dai Patti Lateranensi. Le modificazioni dei Patti accettate dalle due parti, non richiedono procedimento di revisione costituzionale.” Ez tehát kimondja az állam és a katolikus egyház szétválását, érvényesnek tartja a lateráni szerződést, amelynek esetleges módosításához nem igényli az alkotmány újbóli megváltoztatását. Erről a vitáról lásd: Piero Calamandrei: *Storia quasi segreta di una discussione e di un voto*, Il Ponte, 1947. 4. sz.

(a szavazatok 48,5 %-át, több mint 12,7 millió voks). A két baloldali párt, a kommunisták és a szocialisták (néhány kisebb baloldali párttal közösen indulva) Fronte Democratico Popolare néven is összesen csak 183 mandátumot, a szavazatok 31 %-át kapta (8,1 millió voks). A szocialista egység (Unità Socialista) a szavazatok 7,1 %-a 33 helyet kapott. A többi párt mind veszített szavazóinak számából. A monarchisták 2,7 %-a 14 helyet, a republikánusok a szavazatok 2,5 %-a csak 9-et, a liberálisok, az „egyszerűekkel” karöltve (Blocco Nazionale néven) csak összesen 18 mandátumot nyertek, a szavazatok 3,8 %-át. Ekkor vesz részt először a választásokon az újonnan jelentkező neofasiszta párt, az MSI (Movimento Sociale Italiano, azaz Olasz Szociális Mozgalom), amely a szavazatok 2,0 %-val kisebb meglepetésre, 3 mandátumot nyert a parlamentben.

A **szenátusi választásokon** is sikereket értek el a Kereszténydemokraták, de a sajátos olasz rendszer miatt ez nem lehetett abszolút többség. Igaz, hogy a 237 helyből megszereztek 131-et, a baloldali Front pedig csak 72-t. Ezen választható helyek mellett azonban ott van még a szenátusban az a különböző címeiken, hivatalosan kinevezett 107 további szenátor, amelyek közül 18 kereszténydemokrata, 11 szocialista és 31 kommunista szenátor. Az összes 344 szenatori székéből tehát a kereszténydemokratáknak 149, a baloldalnak pedig 114 jut. A DC sikeréhez egyrészt a kampány során a kommunizmus veszélyével való fenyegetés, másrészt pedig az járult hozzá, hogy röviddel a választások előtt, március 20-án az USA, Franciaország és Nagy-Britannia kötelezte magát, hogy visszaadja Olaszországnak **Triesztet** is.

A sok új, nyugtalanító jel egyike az a **merénylet** volt, amit egy újfasiszta fiatal egyetemista követett el a Montecitorio előtt¹⁴⁹ a kommunista párt főtitkára, Palmiro **Togliatti ellen** 1948. július 14-én. A merényletet hatalmas országos sztrájk követte,¹⁵⁰ amit a **szakszerve-**

¹⁴⁹ A Palazzo Montecitorio Rómában a neves barokk építész és szobrász, Gianlorenzo Bernini nagyszerű alkotása. Benne működik 1871 óta az olasz képviselőház, a Camera dei Deputati.

¹⁵⁰ Az országos sztrájk 16 halálos áldozatot és 200 sebesültet követelt Nápolyban, Genovában és más olasz nagyvárosban. Togliatti a mellén ért több lövés után kómába esett. Amikor felébredt, az egész politikai helyzetre kiható, azóta elhíresült kijelentést tett: „calma!”, azaz „nyuga-

zetek, elsősorban is a kommunista párthoz közel álló **CGIL** szervezett (Confederazione Generale Italiana del Lavoro).¹⁵¹ Ez a szakszervezet, amelynek elődjét már 1906-ban létrehozták CGL néven, az illegalitás éveit követően 1944-ben szerveződött újjá, ekkor határolódott el a kereszténydemokrata párthoz közel álló **CISL**-től (Confederazione Italiana Sindacati Lavoratori), és a szociáldemokrata és republikánus párthoz közel álló **UIL**-től (Unione Italiane del Lavoro). Ezeknek a különböző politikai irányultságú szakszervezeteknek kiemelkedően fontos szerepe lesz az I. Olasz Köztársaság politikai életében. Az eltérő ideológiai és politikai célokat félretéve, a munkavállalók érdekében számos esetben közösen léptek fel az egyenként is **több milliós tagságot** számláló szakszervezetek a munkavégzés terén tapasztalható visszaélések megszüntetéséért. Csak a nagyságrendek érzékeltetése kedvéért: a CGIL az 1940-es évek végén mintegy **ötmillió tagot** számlált.¹⁵²

Az 1948-as év Olaszország politikatörténetében is vízválasztónak bizonyult. A politikai választásokon kialakult **erőviszonyok** kisebb-nagyobb változással **fennmaradnak** szinte az egész I. Köztársaság ideje alatt. Ez viszont számos **anomáliához** vezetett.

VIII/1. GAZDASÁGI KONSZOLIDÁCIÓ ÉS DE GASPERI-KORMÁNYAI

Az új korszak, az újjáépítés, **Luigi Einaudi**, a nagy tekintélynek örvendő torinói közgazdász professzor 1948. május 11-i, **köztár-**

lom!”). Ezzel maga ment elébe egy országos, tiltakozást és felháborodást kifejező felkelésnek.

¹⁵¹ A CGIL-t 1906-ban, még a reformista szocialisták hozták létre Confederazione Generale del Lavoro néven. A fasizmus idején 1927-ben feloszlatták, külföldön tevékenykedett, majd 1944-ben CGIL néven újra szerveződött.

¹⁵² A CGIL első, nagy tekintélyű főtitkára a kommunista Giuseppe Di Vittorio (1892-1957) volt, aki a szakszervezeti világszövetség elnöke (1949-1957) lett. Híres szakszervezeti vezető volt még Luciano Lama (1970-1986), Bruno Trentin (1988-'94), és Sergio Cofferati (1994-2002), aki Bologna polgármestere volt.

szasági elnökké történő megválasztásával vette kezdetét. Einaudi¹⁵³ új politikát és gazdaságpolitikát képviselt (egykor Giolitti ellenfele volt). Köztársaság elnöki funkciójában 1955-ig, egy gazdasági szempontból fontos időszakban végig meg is maradt.

Szükség is volt rá, hiszen a háború során a nemzeti vagyon 20 %-a tönkrement, a mezőgazdaság teljes válságba került, az alapvetőnek számító élelmiszeripari alapanyag, a gabona termelése szinte leállt. A megmentett gabonáért rendkívül magas árat kellett fizetni, amely növelte a spekulációt. A szállítási út- és vasúthálózat **hatalmas károkat** szenvedett. Az első vasúti kocsikat hatalmas erőfeszítések árán csak 1945 őszén sikerült először Rómából északra juttatni. A németek elvitték a líra alapját képező összes aranyat a Banca d'Italia széfjéből.

Igaz viszont, hogy már 1946-ban vannak jelei az olasz gazdaságban és kereskedelemben annak, hogy kezd megmozdulni a lerombolt gazdaság. Hiszen (nem utolsó sorban a partizánok hősies és önfeláldozó magatartása következtében) megmaradt Észak-Olaszország gyárainak többsége (például a torinói FIAT), bár technikai szempontból leromlott, előregedett állapotban volt. A textilipar indult be legelőször, mert jelentős nyersanyag készleteket sikerült elrejtetni a német rekvirálások elől.

Ennek ellenére hatalmas volt az **infláció**. Ez azért is volt egyre magasabb, mert egyre több papírpénzt kellett kibocsátani a fogyasztási igények kielégítése érdekében, a takarékosság viszont a minimumra csökkent. Az infláció megfékezésére Luigi Einaudi, még 1947-ben, De Gasperi kormányának pénzügyminisztereként, korlátozta az iparnak és a kereskedelemnek nyújtandó bankhitel összegét, ezzel elérte, hogy a spekulációs céllal visszatartott raktári árukészleteket piacra dobták. Megélénkült a külkereskedelem is, egyre több importáru került piacra, amely szintén fékezte az árak

¹⁵³ Luigi Einaudi (1874-1961) torinói professzor a fasizmus végén Svájcba menekült. Visszatérte után, 1945-ben, a Banca d'Italia kormányzója lett. De Gasperi IV. kormányában töltött be miniszteri funkciót. Fontos elméleti műve az *Il buon governo* (1954). Fia, Giulio Einaudi alapította 1933-ban a hasonló nevű híres könyvkiadó vállalatot.

növekedését. A lakosság 1948 körül már újból elkezdett takarékoskodni. Ez a sikeres gazdaságpolitika időlegesen stabilizálta a lírát, az államháztartás mérlege fokozatosan javult, az infláció megállt. A mezőgazdaságban viszont, főleg Dél-Olaszországban, továbbra is nagy volt a visszaesés, a nyomor. Teljesen világossá vált, hogy agrárreformra van szükség az olasz Délen.

A **munkanélküliség**, a javuló tendenciák ellenére is gyötrő problémája a háború utáni olasz társadalomnak. A statisztikai adatok szerint ezekben az években mintegy kétmillió ember volt munka nélkül. (A munkanélküliek még 1953-ban is a népesség 11 %-át teszik ki.) Sokan szó szerint éheztek. Ez a helyzet persze összefügg egyrészt a gyáriparosok manőverező politikájával, amellyel befolyásolni tudták a szakszervezeteket, másrészt a népesedési arányszámokkal is. 1936 és 1946 között az olasz népesség 10 millió fővel gyarapodott és akkor elérte a 46 millió főt. Régebben sokan kivándoroltak (elsősorban Argentínába), a II. világháború után azonban számos országban megszigorították a bevándorlást. Mégis sokan új országok (Kanada, vagy Ausztrália) lakói lettek.

Itthon pedig elkezdődött egy teljesen új jelenség: a belső **elvándorlás**, azaz az *immigrazione*. Dél-Olaszországból, elsősorban Kalábriából, Bazilikátából és Pugliából egész családok vándoroltak munkát és megélhetést keresni az északi nagyvárosokba. Ez növelte a társadalmi feszültségeket, ahogyan azt a neorealizmus számos regénye és filmje ábrázolja (például Luchino Visconti: *Rocco és fivéréi*). Mindezt tetézte még a szicíliai **maffia**,¹⁵⁴ majd a **camorra** (Nápoly környékén), a „**ndrangheta**” (Bazilikátában) és újabban

¹⁵⁴ A maffia korai tevékenységéről, felépítéséről, módszereiről lásd: Norman Lewis: *A tiszteletre méltó társaság. A maffia bűnszövetkezete* (Budapest, 1966. Kossuth) című könyvét. Későbbi időszakáról lásd: Gellért Gábor: *Maffia* (Budapest, 1978. Kossuth) című könyvét. A könyvtámyi olasz irodalomból említsük meg az Alberto Samona által szerkesztett kötetet: *Mafia. Anatomia di un regime* (Róma, 1992. Librerie Associate), valamint Luciano Violante: *Un modello di risposta istituzionale alla mafia* (in: Stato dell'Italia, id. kiad. 355-360. old) című cikkét. Az 1990-es évek történeteit is bemutatja Paul Ginsborg könyvének (*L'Italia del tempo presente, 1980-1996*) *Corruzione e mafia* című fejezete (338-401. old.).

a **Sacra Corona Unita** (Pugliában) jelenléte és tevékenysége a déli területeken, amelyek messzire estek az ország hatalmi központjaitól, s így a nincstelen déliek számára a maffia-családhoz tartozás jelentett bizonyos védelmet és támaszt, sőt megélhetést is. Ennek a segítségnek, persze, nagy ára volt az emberek számára.

George Marshall tábornok, republikánus politikus 1947. június 5-én vetette fel a *European Recovery Program* tervét, amit az amerikai Kongresszus a következő év április 3-án fogadott el. A Marshall-terv 14 milliárd dollárt szánt 4 év alatt élelmiszer, nyersanyag és gépek vásárlására a nyugat-európai országok számára, visszafizetési kötelezettség nélkül.¹⁵⁵ Egyik feltétele viszont az volt Olaszország számára, hogy a baloldal választási győzelme vagy kormányzati szerepe esetén a Terv felfüggesztésre kerül.

Az olasz gazdaság fellendítéséhez nem csupán a külső segítség jártult hozzá, hanem a **belső erőforrások** feltárása is. Nagyon jelentős esemény volt, amikor a mindig is nyersanyaghiánnyal küzdő országban jelentős **földgáz-lelőhelyeket** találtak. Szicíliában és a Pó folyó völgyében (Pianura Padana) pedig **olajat** találtak. Ezek kiaknázásában jelentős szerepet játszott az állami kézben lévő **ENI-holding**¹⁵⁶, amely egész Olaszország energia-problémájának kezelője volt. Az olaj- és földgáztermelésen kívül a cég foglalkozott még vegyi anyagok, textíliák előállításával és gépgyártással. Napilapja, az *Il Giorno* a DC balszárnyának orgánuma lett. Az ENI 1975-ben Európa hetedik legnagyobb iparvállalata volt. A céget 1995-ben kezdték privatizálni. Kezdeti sikereinek kovácsa **Enrico Mattei**¹⁵⁷ neves

¹⁵⁵ Ebből az összegből Olaszország 1577 millió dollárt, az NSZK 1472 millió dollárt, Franciaország 3103 millió dollárt, Nagy-Britannia 3585 millió dollárt, Ausztria 726 millió dollárt kapott. A pénzek elosztásában az 1944-ben alapult Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az 1956-ban alakult Világbank játszott szerepet.

¹⁵⁶ Az ENI (Ente Nazionale Idrocarburi), a Kincstárügyi minisztérium felügyelete alá tartozó cég 1953-ban jött létre. Bonyolult és néha tragikus története során több más, hasonló ipárral foglalkozó céget integrált magába.

¹⁵⁷ Enrico Mattei (1906-1962) vállalkozó, kezdetben az AGIP (Azienda Generale Italiana Petroli) a Pó-síkságon, Cortemaggiornél talált olaj-

vállalkozó volt, aki kereste a kapcsolatot a szovjet és a közel-keleti olajpiacokkal is. Ezzel akarta megszüntetni Olaszország Egyesült Államoknak való egyoldalú kiszolgáltatottságát. 1962-ben máig sem tisztázott körülmények között repülőgép szerencsétlenségben hunyt el, ami nagy belpolitikai (és részben nemzetközi) vihart kavart. Hasonlóan fontos volt az ország számára a **vaskohászat** kiépítése. Ennek fejlesztése előfeltétele volt az **autógyártás** felfuttatásának. Ez teszi majd lehetővé az olasz „gazdasági csoda” szimbólumának tekintett **FIAT Seicento** (1955) és **Cinquecento** (1957) kibocsátását. Jelenős szerepe volt még az iparban az Olivetti cégnek,¹⁵⁸ amely sikerrel exportálta termékeit külföldre. A Piaggio gyár¹⁵⁹ üzemeiben pedig elkezdtek gyártani az **olasz design** egyik kitűnő termékét, a **Vespa** robogót. Száz meg száz kilométer autósztrádát építettek, többek között a híres *Autostrada del Sole*-t. Jelentős házépítési program folyt. Az egy főre jutó jövedelem szintje azonban, mindennek ellenére, csak 1951-re érte el a háború előtti, 1938-as nem túl magas szintet.

A gyári munka fejlesztése együtt járt a dolgozók érdekvédelmi szervezeteinek, elsősorban a szakszervezeteknek az aktivitásával. A munkaadók munkásokat megosztó taktikájával szemben és általános gazdasági helyzetük javítása érdekében sokszor folyamodtak a **sztrájk** eszközhöz, vagy **tüntetés**hez. Ezeknek számos áldo-

mezők kiaknázója volt. Az őt ért repülőgép-szerencsétlenségről azóta is sok tanulmány, könyv és film készült. Lásd: Fulvio Bellini – Alessandro Previdi: *L'assassinio di Enrico Mattei* című könyvét (Milano 1965. Selene editore), és Francesco Rosi: *Il caso Mattei* című filmjét.

¹⁵⁸ Az Olivetti céget 1908-ban alapította Camillo Olivetti. Kezdetben írógépekre és számológépekre szakosodott. Az 1950-es években kisebb elektronikus termékeket állított elő, de 1965-ben engednie kellett a General Electric nyomásának, és ezután különböző telekommunikációs eszközök gyártására állt át.

¹⁵⁹ A Piaggio üzem és részvénytársaság nevét Rinaldo Piaggiotól kapta, aki a céget 1884-ben hozta létre. Kezdetben faáruk termelésével, majd vasutak gyártásával foglalkozott. Később áttért a kis repülőgépek tervezésére és kivitelezésére. Fia, Enrico Piaggio 1945-től a kismotorgyártásra állt rá. A Vespából több mint 3 millió darabot gyártottak. 1987-ben a céget megvásárolta a FIAT.

zata is volt. 1950-ben egy modenai tüntetés alkalmából például a rendőrök hat embert öltek meg. A társadalmi **feszültség** egyre nőtt. A gyárakon belül működő úgynevezett „belső bizottságokban” tevékenykedő aktivistákat a **rendőrség** rendszeresen **megfigyelte**. A **hidegháború** légköre Olaszországban is érezte hatását. Néhányan „hidegháborús polgárháborúnak” nevezik ezt az időszakot, amelyben újból felvetődött az olasz identitás kérdése. A történész Renzo De Felice ekkor a Risorgimentóban létrejött „olasz nemzet válságáról” beszél.

Az embereket politikai nézeteik alapján valóban rendszeresen diszkriminálták. A belügy és a **titkosszolgálatok** rendszeresen feljegyzéseket készítettek a baloldali érzelmű polgárokról, dolgozókról. Csak 1990-ben derült ki, hogy ebben az időben szerveződött meg az a titkos társaság, a **Gladio**, amely a kommunisták hatalomra jutásának minden áron való megakadályozását tűzte ki céljául.¹⁶⁰ Az esetleges hatalomátvétel kiváltotta volna a Gladio tagjainak fegyveres ellenállását. A titkos társaságot a CIA is támogatta, és az Egyesült Államokból finanszírozták.

Az **olasz Dél**, a Mezzogiorno viszont egyre súlyosabb problémát jelentett az ország számára. A nemzeti jövedelem létrehozásához az

¹⁶⁰ A Gladio nevét a gladiátorok és a római hadsereg légiósai által használt kétélű bárdról kapta. A Gladio olyan szélsőjobboldali titkos szervezet volt, amelynek a létezéséről a közvélemény csak 1990-ben értesülhetett. Maga az olasz szervezet sokkal korábban, valószínűleg 1949-ben jött létre. A többi nyugat-európai országban is (Németországban, Franciaországban, Angliában, Belgiumban, sőt még Törökországban is) a NATO és a CIA alá volt rendelve, mégpedig az úgynevezett *Stay Behind* akció keretében. Célja az volt, hogy fegyveres ellenállást, szabotázs akciókat fejtsen ki, felkelést szítson egy esetleges szovjet invázió, vagy az olasz kommunista párt kormányra kerülése esetén. Sok elemző úgy véli, hogy a Gladio szervezetéhez köthető számos szélsőjobboldali terrorakció, gyilkosság vagy államcsíny-kísérlet. A Gladio jelentősen hozzájárult Olaszország destabilizálásához, annyira, hogy François Vitrani 1990-ben a *Le Monde diplomatique*-ban Olaszországot egyenesen „korlátozott szuverenitású államként” írta le. Számos olasz kémelhárító tiszt vallotta, hogy a terrorizmust Olaszországban a CIA és a Gladio kezdeményezte.

Észak 60,5 %-kal, Közép-Olaszország 17,8 %-kal, a Dél-Olaszország 14,4 %-kal, a szigetek (Szicília és Szardínia) 7,3 %-kal járultak hozzá. A szegény családok aránya még 1951-ben is Északon az egész lakosság 5,8 %-a, Délen 50,2 %-a. Az egymást követő kereszténydemokrata pártok, az akkor már parlamenten kívül politizáló baloldali pártok nyomására is, felismerték a helyzet komolyságát, és keresték a Dél elmaradottsága felszámolásának lehetőségeit. Egyik legfontosabb ténykedésük volt, hogy 1950-ben **pénzalapot** hoztak létre a Dél és a szigetek gazdasági-társadalmi fejlesztésének finanszírozására. Az alapítvány, a **Cassa per il Mezzogiorno**,¹⁶¹ ügyeinek kezelésére a kereszténydemokraták egyik legdinamikusabb személyiségét, a gazdaságtörténész **Amintore Fanfanit** kérték fel.¹⁶² A fiatal politikus 1951-től 1953-ig földművelésügyi miniszterként próbált segíteni a Dél és a szigetek, Szicília és Szardínia gazdasági elmaradottságán. Fő elgondolása az ipartelepítés és az infrastruktúra fejlesztése volt. Mindez javított az általános helyzeten, de csak kis mértékben volt képes mérsékelni a munkanélküliséget.

A Dél és általában a mezőgazdaság fellendítésére a második De Gasperi-kormány **agrárreformot** valósított meg. Ennek lényege az

¹⁶¹ A Cassa per il Mezzogiorno egészen 1964-ig maradt fenn. Ekkor, némileg módosított szerepkörrel létrehozták az Agenzia per lo sviluppo del Mezzogiorno-t, amit azután egy 1993-as referendum végleg megszüntetett.

¹⁶² Amintore Fanfani (1908-1999) az egyik legjelentősebb XX. századi olasz politikus volt. Kezdetben a milánói Università Cattolica gazdaságtörténeti professzora volt. Az 1930-as években cikkeket írt a Difesa della Razza nevű rasszista újságba és támogatta és aláírta a rasszista törvényeket. A Sztálingrádi csata hatására újra értékeli politikai szerepét. 1943-tól a katolikus baloldali antifasisztákhoz csatlakozott, de még ugyanabban az évben Svájcba távozott. 1945-től De Gasperi munkatársa lesz, 1946-tól kezdve már a Kereszténydemokrata párt vezetésében találjuk. Részt vett az Alkotmányozó Nemzetgyűlés munkájában. Ő fogalmazta meg az Alkotmány első, legfontosabb cikkelyét, amely kimondja, hogy az Olasz Köztársaság a munkán alapul. Számtalan esetben lesz miniszter, miniszterelnök, több alkalommal (1968-1973, 1976-1982) lesz a Szenátus elnöke. 1972-től örökös szenátor, a DC elnöke. A párt megszűnése után az 1990-es években a Mino Martinazzoli vezette Partito Popolare Italiano-hoz csatlakozott.

volt, hogy (ellenszolgáltatás után) kisajátították a nagy (igazából azonban megművelhetetlen) latifundiumokat, és kiosztották mintegy százezer gazdálkodó család között. Ez sem vezetett tökéletes megoldáshoz, mert általában ezek a földterületek nem voltak igazán jól művelhetőek, kis kiterjedésűek voltak és hiányzott a megművelésükhöz elengedhetetlenül szükséges gépállomány. Politikai értelemben az egyik legpozitívabb hozománya e földkisajátításoknak az volt, hogy (elsősorban Délen) megfosztotta privilégiumaitól azt az osztályt, a nagy földbirtokosokat, amelyek mindig is és főleg monarchia-pártiak voltak, és melegágyát adták a maffia tevékenységének. Ennek leírása található Giuseppe Tommasi di Lampedusa: *A párdúc* című nagyszerű, Nobel-díjjal jutalmazott regényében.

De Gasperi az 1948. április 18-i választások után a kommunisták és szocialisták heves tiltakozása ellenére egy rendkívül kiélezett képviselőházi vita után **beléptette az országot** az 1949 áprilisában alakult **NATO-szervezetébe**. Olaszország így végleg a „nyugati blokk” megkérdőjelezhetetlen tagjává vált és politikáját ennek megfelelően irányította.

Bizonyos értelemben De Gasperinek könnyű volt megvalósítania ezt a lépését, hiszen közben átalakította kormányát. Az 1948. május 8-án létrehozott kormánya jelenti a köztársasági Olaszország első törvényhozásának (**I. Legislatura**) kezdetét. A De Gasperi kormányokban ezután csak **jobb- vagy balközép** pártból választott (nem feltétlen az Egyházhoz közeli, hanem akár laikus) minisztereket, akik elfogadták a kereszténydemokraták most már kialakult és egyre jobban megszilárdult hegemoniáját. Bevette az 1953-ig hétszer átalakított kormányába a republikánusokat, a Saragat-féle szociáldemokratákat, hogy a parlamentben számíthasson támogató voksaikra. Sohasem vonta be a kormányzásba az MSI-be tömörült újfasisztaikat, akiket túlságosan szélsőségeseknek tartott. Alternatív megoldásként viszont olykor miniszteri feladattal bízott meg egy-egy, a jobbközépen álló liberális politikust. Egyértelmű nyugatbarát politikájával elérte (Carlo Sforza külügyminisztere segítségével), hogy Olaszországot nem tekintették többé háborút veszített országnak. Nemzetközi téren azonban csak 1955-ben vált Olaszország igazán

egyenjogúvá a többi nyugati nagyhatalommal, amikor is az országot **felvették az ENSZ-be**.

Alcide De Gasperi vitathatatlan érdeme az **európai integráció** szükségességének felismerése.¹⁶³ Olaszország így neki köszönheti, hogy az **Európai Unió alapító tagja** lett. Az akkori olasz miniszterelnök mindig is szimpatizált a keresztény alapokon nyugvó (nagy károlyi) Európai Egyesült Államok gondolatával. De Gasperi tulajdonképpen ezzel valamiképp kapcsolódott az olasz antifasiszta (a száműzetést is elszenvedő) **Altiero Spinelli**¹⁶⁴ „ventotenei nyilatkozatába”¹⁶⁵ foglalt föderatív európai eszméhez (1941), bár sokkal gyakorlatiasabb, funkcionális lépéseket is tett. Ehhez a Marshall-terv is hozzásegítette, hiszen annak is Európa (legalábbis 16 nyu-

¹⁶³ Alcide De Gasperi, Robert Schumannel és Konrad Adenauerrel együtt az Európai Unió alapító atyáinak tekinthetők. Az olasz kormányfő szerepéről hosszabban ír Sergio Romano: *Europa. Storia di un'idea* (Milánó, 2004. Longanesi & C.) című könyvében. Ebben a szerző azt állítja, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia idején a bécsi parlamentben, az 1910-es években (1911–1918) szerzett multietnikus tapasztalata sokban hozzájárult De Gasperi későbbi, európai elkötelezettségéhez.

¹⁶⁴ Altiero Spinelli (1907–1986) baloldali érzelmű újságíró, antifasiszta, majd kommunista politikus. 1927-ben letartóztatják, tíz évig volt fasiszta börtönökben, hat évig száműzetésben. Ventotene szigetén 1941-ben száműzetésben lévő más társaival (például a későbbi radikális párti politikussal, Ernesto Rossival) együtt fogalmazza meg azokat az elveket, amely később az európai föderalizmus alapelveivé lettek. 1976-ban euoparlamenter lett.

¹⁶⁵ A Ventotenei nyilatkozat teljes címe: *Per un'Europa libera e unita. Progetto di Manifesto*. A száműzöttek a szövegét cigarettapapírra fogalmazták meg és csak később, szabadulásuk után vetették papírra. Ennek alaphangja az volt, hogy Európában a hagyományos ideológiáknak és a nemzetállamoknak véget kell vetni, mert ezek voltak idáig minden háború okozói. Új társadalmi forradalom kell, amely megteremtené a demokratikus, békés és biztos új Európa alapjait. Csak a föderalizmus biztosíthatja ezen célkitűzések megvalósulását. A nyilatkozat szövegét magyarul lásd: Pintácsi Katalin (szerk.): *A szabad és egységes Európáért (a ventotenei kiáltvány, 1941)*, Szeged, 1999. Gradus ad Parnassum kiadó.

gat-európai ország) gazdasági egységesítése volt az egyik legfőbb célja.

Az európai egység-gondolat egyik közvetlen előzménye Churchill 1946 szeptemberében, a Zürichi Egyetemen tartott beszéde¹⁶⁶ volt, amely újból felelevenítette az Európai Egyesült Államok még Victor Hugo által felvetett gondolatát.¹⁶⁷ Még fontosabb gondolata volt ebben a beszédben a **francia-német közeledés** szükségessége. Felkarolták az elképzelést a franciák is. Jean Monnet (1888-1979) francia diplomata javasolta, hogy európai nemzetek feletti szervezet ellenőrizze a szén- és acéltermelést. A francia külügyminiszter, Robert Schuman¹⁶⁸ ez irányú tervzetét Párizsban 1950. május 9-én

¹⁶⁶ Ebben a beszédben Churchill ezt mondta: 'It is to re-create the European Family, or as much of it as we can, and to provide it with a stucture under which it can dwell in peace, in safety and in freedom. We must build a kind of United States of Europe.'

¹⁶⁷ Victor Hugo Párizsban egy nemzetközi konferencián elnökölve 1849-ben ezt mondta: „Eljön a nap, amikor a Párizs és London, Pétervár és Berlin, Bécs és Turin közötti háború ugyanolyan abszurdnak és lehetetlennek tűnik, mint ahogy már manapság abszurd és lehetetlen a Rouen és Amiens, Boston és Philadelphia közötti háború. Eljön a nap, amikor ti, franciák, ti, németek a kontinens nemzetait egy magasabb egységbe olvasztjátok, anélkül, hogy fel kellene adnotok sajátosságaitokat és dicsőséges egyéniségeketek... Eljön a nap, amikor a két nagy ország csoport, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Egyesült Államok szemtől szemben kezdet nyújt egymásnak a tengereken keresztül, s áruikat, kereskedelmüket, iparukat, művészetüket és zsenialitásukat kicserélik, a földet termővé tesszik, hogy a vadont gyarmatosítva, az alkotást az alkotó felügyelete alatt nemesítve a két végtelen erő kombinációja – az emberek testvérisége és Isten mindenhatósága – mindenki számára boldogulást jelentsen!” Lásd: Németh István: *Európa-tervek 1300-1945: visszapillantás a jövőbe.*, Bp., 2001. Eötvös József Könyvkiadó, 138–139. old.

¹⁶⁸ Robert Schuman (1886-1963) Luxemburgban született lotaringiai családból. Berlinben végez jogot, majd 1912-ben Metz-ben ügyvéd lett. 1918-ban Elzász-Lotaringia visszakerült Franciaországhoz, így természetes módon francia lett. A Vichy-kormány idején a Gestapo letartóztatja, majd megszökik. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1947-1948-ban francia miniszterelnök, 1958-1960 között ő az Európai Parlament első elnöke.

a Quai d'Orsay tükörtermében ismertette, amely az Európai Szén- és Acélközösség (Comunità Europea di Carbone e di Acciaio, CECA) szerződésének (1951. április 18.) alapját képezte. Olaszország és a Benelux Államok rögtön csatlakozott az elképzeléshez. A tárgyalássorozat döntő személyiségei Robert Schuman, Konrad Adenauer és Alcide De Gasperi voltak. Az együttműködés Németországgal, Franciaországgal és a Benelux Államokkal a liberális **vámunió** megteremtésében döntő lépés volt az Európai Gazdasági Közösség (Róma, 1957. március 25. *Comunità Economica*), majd az Európai Unió megteremtésében.

De Gasperi 1950 és 1952 között **új választási törvényjavaslat** megvitatását kezdeményezte a parlamentben. Célja a baloldal még erőteljesebb kizárása a döntéshozatali pozíciókból. Ennek értelmében az a párt, vagy pártszövetség, amely az összes szavazatok 50 %-át plusz egy szavazatot kap, megszerezné a parlamenti mandátumok 65 %-át. Ez az eddigi arányos választási rendszer (sistema proporzionale) **többségivé** (sistema maggioritario) alakítása volt. Így a kereszténydemokraták, a liberális, szociáldemokrata és republikánus szavazatokkal a legutóbbi választásokkor elért 48,5 %-át jóval megnövelte volna. A következő választásokon tehát ezt az ellenzék által „csaló törvénynek” nevezett rendszert alkalmazták. Az **1953. júniusi választásokon**¹⁶⁹ azonban a kereszténydemokraták 0,2 % szavazati aránnyal elmaradtak az 50 %-tól, ezért nem tudták igazán kihasználni az új választási rendszer számukra előnyös oldalait. De Gasperi július 16-án beterjeszti javaslatát az

¹⁶⁹ Az 1953-as választásokon a következő eredmények születtek. A parlamenti szavazáson a 30 millió szavazóból 28,4 millió ment el az urnákhoz. Az érvényes szavazatok száma: 27 millió volt. Ebből a DC 10,8 millió szavazatot kapott, ami 40,1 %-nak felel meg, ami 263 helyet biztosított számára, a PCI 6,1 millió szavazatot kapott (22,6 %, 143 hely), a PSI 3,4 milliót kapott (12,7 %, 75 hely), a PN M(onarchico) 1,8 milliót (6,8 %, 40 hely), MSI 1,5 milliót kapott (5,8 %, 29 hely), PSDI 1,2 milliót kapott (4,5 %, 19 hely), PLI 810 ezret (3 %, 13 hely), a PRI 437 ezret (1 %, 5 hely). A Szenátusra történt szavazatok hasonló megoszlást mutattak. A helyek megoszlása a Szenátusban: DC: 113 hely, PCI: 51, PSI: 26, PNM: 14, MSI: 9, PSDI: 4, PLI: 3 hely.

új, kereszténydemokrata kormányra, de **nem kapott bizalmat**. Ráadásul egy évre rá De Gasperi meg is halt.

Egy átmeneti időszak után 1954. január 18-án megalakult az első, rövid életű **Fanfani-kormány**, kereszténydemokrata politikusokból. Elindul az a **pártitokrácia**¹⁷⁰, párturalom, amely sokáig az olasz politikai élet egyik legjellemzőbb vonása volt.

VIII/2. A „GAZDASÁGI CSODA” IDŐSZAKA

Az ország háború utáni **újjáépítése** 1953-1954-re **befejeződik**. Egy új korszak veszi kezdetét, a gazdasági fellendülés időszaka. A kormányok 1953 és 1958 között, a II. törvényhozási időszakban¹⁷¹ vagy tiszta kereszténydemokrata vagy általuk vezetett, kissé színtelen centrista, jobbközép kabinetek voltak. Fontos **sajátossága az olasz politikai rendszernek**, hogy a **gazdaság és a politika** nincs mindig szinkronban egymással, azaz akkor is lehet jelentős bizonyos gazdasági fejlődés, amikor kormányok követik egymást, és politikai krízis van, és viszont.

¹⁷⁰ A *partitocrazia* olyan szóösszetétel, amely a II. világháború, de különösen az 1960-as 1970-es évektől kezdődően a többségi pártok mindenható uralmára utal, amely segítségével képesek ellenőrizni a kormányt. Gianfranco Pasquino szerint ez olyan hatalom, amely „szinte már monopóliumot jelent a politikai cselekvésben” a többségi pártok számára. Így a pártok dominanciája „pártkormányokat” (governi di partiti) eredményez. Erről lásd: Gianfranco Pasquino: *Partitocrazia*, in: Dizionario di Politica, (szerk.: Norberto Bobbio, Nicola Matteucci, Gianfranco Pasquino), Torino, 1987. UTET, 801-804. old., valamint: Donatella della Porta: *Il governo di partito*, in: Donatella della Porta: *I partiti politici*, Bologna, 2001. II. Mulino, 153-174. old.

¹⁷¹ A II. Legislazione 1953. június 25-től 1958. június 11-éig tart, és benne hat kormány volt hatalmon. Ebben az időben miniszterelnök volt De Gasperin és Fanfanin kívül Giuseppe Pella (aki később az Európai Szén- és Acélközösség, a CECA elnöke lesz) és az antifasiszta és antikommunista Mario Scelba is.

Már 1953 decemberében a **gazdasági növekedés** a központi statisztikai hivatal szerint 7,5 %-os volt, ami rendkívül jelentős eredménynek számított. A kifejezett „**gazdasági csoda**” Olaszországban azonban még csak ez után, igazából **1955 és 1963 között** ment végbe. Miközben az évi gazdasági növekedés 1900 és 1954 között átlagosan 2-2,5 % volt, addig az 1955-1963 közötti időszakban ez általában 6-8 %-ra ugrott fel, amire akkor csak az NSZK és Japán volt képes. Ebben az időszakban az olaszok több gazdagságot halmoztak fel maguk és az ország számára, mint a XIX. században együttvéve. Ennek köszönhetően indult el az a fogyasztási trend, amely később az olasz társadalomra ma is oly jellemző „fogyasztói társadalomba”, a *consumismoba* torkollott. Nagyon jelentős volt ekkor az ipari fejlődés, különösen a Milánó – Torino – Genova térségben (*triangolo*). A beruházások aránya 1951 és 1958 között 77,5 %-kal nőtt, ugyanakkor a fogyasztás csak 35,7 %-kal. Elsősorban az alacsonyan tartott bérek tették ezt a fejlődést lehetővé. Jelentős mértékben sikerült megnövelni az exportot, ami az európai vámkorlátok megszűnésével is összefüggésben álltak.

Az északi ipar igényeinek kielégítésére a gyáriparosok egyre több **déli munkaerőt** alkalmaztak. Az 1951-1961-es időszakban majdnem kétmillió ember (többségük mezőgazdasági alkalmi munkás, napszámos) hagyta el a Mezzogiornót és költözött Északra. Ekkor Milánó lakossága 24 %-kal, Torino lakossága pedig 43 %-kal nőtt meg. Ez jelentős **társadalmi mobilitást** eredményezett, hiszen nemcsak átköltöztek (gyakran kétezer kilométerre otthonuktól), hanem földművesből átváltak ipari munkássá vagy a tercier szektorban, a kereskedelembe, szállításban dolgozókká. Életvitelük és életmódjuk (különösen az 1954 januárjában meginduló televíziózással és a filmipar fellendülésével) jelentősen megváltozott.¹⁷² Az elvándorlás egyik negatív következménye az volt, hogy a föl-

¹⁷² Az olaszok életvitelét egyre jobban a jólét iránti igény határozta meg. A gazdasági csoda, az egyéni választások és életstratégiák következtében azonban ezek radikális változásokat is okoztak az osztályok összetételében. Az olasz népességnek példa nélküli átstrukturálódása ekkor megy végbe, amely még jobban kielezi az Észak és Dél között meglévő feszültségeket.

deket, különösen Délen, nem művelték tovább, és azok elvadultak. Az Észak viszont nem rendelkezett olyan infrastruktúrával (óvodákkal, iskolákkal, kórházakkal, lakásokkal), amely az odaözönlő tömeg igényeit kielégíthette volna.

Az egész olasz **termelési szerkezet megváltozott**, modernizálódott. Az 1951-1971-es időszak alatt a mezőgazdaságban dolgozók létszáma 42,2 %-ról 17,3 %-ra esett vissza (8 millió főről 5 millióra, majd 1995-ben csak 1,5 millióra), az iparban dolgozó munkások száma pedig 32,1 %-ról 44,4 %-ra emelkedett, míg a szolgáltatási szférában dolgozók számaránya 25,7 %-ról 33,8 %-ra növekedett. Ezek a számadatok egyértelműen mutatják, hogy Olaszország rohamosan elindult egy gazdaságilag felfelé ívelő, **modernizációs** pályán, amely együtt járt a **jólét**, az életszínvonal jelentős emelkedésével. A „jóléti társadalom”, a „jóléti állam” (Welfare State, Stato di benessere) kialakulásával Olaszország már igen korán a **tömegfogyasztás** fázisába lépett, azért is, mert a bérek folyamatosan növekedtek, és így Olaszország egyre inkább felzárkózott a legfejlettebb európai országok sorába. Jelentős volt az urbanizációs folyamatok fellendülése és az idegenforgalom intenzív növekedése.

A társadalmi mobilitásnak volt még egy haszna, nevezetesen jelentős mértékben hozzájárult az olasz **társadalom egységesedéséhez**. Ezt a folyamatot segítette az iskoláztatás tömegessé és általánossá válása, a televíziózás elterjedése, ami a vidéken élőket is bevonta az országos eseményekbe. Először történt meg az egyesített Olaszország történetében, hogy a sokféle és sokak számára teljesen érthetetlen dialektusokat felváltotta az **olasz nyelv** általános használata a mindennapokban. 1970-ben már az olasz lakosság 70 %-a tudta magát olaszul is kifejezni. Az olasz identitásnak ez fontos tényezője lett. Az olasz társadalom levetkőzte még a háború után is érzékelhető vidékies jellegét, egyre inkább **polgárosult**, és bár nem hagyta el a család iránt érzett mély elkötelezettségét (amelynek politikai vonatkozásai ma sem elhanyagolhatóak), vagy az egyes régiókhoz való szoros kötődést, mégis egyre modernebb felfogás jellemezte az olaszokat. 1961-től folyamatosan vezették be a „rövid munkahetet”, az autópályák fejlesztésével és a személyautók számának roha-

mos emelkedésével beindult a **belföldi turizmus**, amely a hotelek, a kempingek számának jelentős növekedéséhez vezetett. Mindezt a változást jól tükrözi a **film** (Federico Fellini: *La dolce vita*, Dino Risi: *Il sorpasso*, Pier Paolo Pasolini: *Una vita violenta*), amely miliókat csalogat moziba, a **sztárok** világába (mint Gina Lollobrigida, Sophia Loren, Vittorio De Sica, Marcello Mastroianni). A fesztiválok, mint például a Velencei Biennálé vagy a sanremói (Domenico Modugnoval és Adriano Celentanóval) megmozgatják az olasz társadalmi élet új főszereplőit, a **fiatalokat**. Az olasz könnyűzene, de az *American way of life* is egyre erőteljesebben formálta a fiatalok mentalitását. Ennek ellenére sem váltak konformistává, mert ők azok, akik aktívan kiveszik részüket a szakszervezeti mozgalomban, a tüntetéseken, a politikai vitákban.

Ebben annak is része volt, hogy egyre több olasz érezte kényelmetlennek a XII. Pius pápa által erőltetett **egyház- és vallásmodell**t. Már-már veszélyeztette a „gazdasági csoda” eredményeinek élvezetét. Az egyház és a hívők életében **igazi fordulópontot** hozott az **1958-as év**, amikor XII. Pius pápa halála után az új egyházfő Angelo Giuseppe Roncalli lett, **XXIII. János** (1881-1963) néven. Az egykori parasztfiú gyorsan hatalmas népszerűsége tett szert. A pápa ugyanis közismert volt társadalmi érzékenységről, és a munkások jogai iránti érzékenységről. Megértette a világban zajló laicizálódási folyamatot, és ennek ellensúlyozására ökumenikus Zsinat összehívását határozza el. Ez a **II. Vatikáni Zsinat** 1962 októberében kezdődött és 1965-ben, már az új pápa, VI. Pál pápasága¹⁷³ alatt fejeződött be. A Zsinat alapvető módosításokat vezetett be a katolikus egyház életébe.¹⁷⁴ Egész légkörét az az **enciklika**

¹⁷³ Giovanni Battista Montini (1897-1978) 1963-tól haláláig volt pápa VI. Pál néven. Igazi ökumenikus pápa volt, aki igyekezett közvetíteni az Egyházon belül a konzervatív és a progresszív irányzatú egyházi vezetők között. Számos enciklikája közül említsük meg a *Humanae vitae*-t.

¹⁷⁴ A II. Vatikáni Zsinatot XXIII. János (Giovanni XXIII) pápa 1959. január 25-én hirdette meg. Ezt három év előkészítő munka követte, amely alatt meghatározták a tárgyalásra szánt kérdések körét. A Zsinatot hivatalosan 1962. október 11-én nyitotta meg Rómában, a Szent Péter Bazilikában. A munkát kilenc szekcióban végezték, négy különböző időszakban. A

fejezi ki legjobban, amit halála előtt két hónappal, 1963-ban adott ki XXIII. János pápa, *Pacem in terris* címmel. Ebben világnézeti meggyőződés nélkül „minden jóakarátú emberhez” fordul a hívő és nem hívő emberek közötti **dialógus** és az általános **béke** érdekében. Dicsérte az ENSZ szerepét a világban, és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát (1948. december 10.), de elődjétől eltérően nem ítélte el a kommunizmust, mint eszmét. Az új társadalmi jelenségek iránt nagy fogékonyságot mutatott. Kijelentette, hogy a bűn forrása nem egyedül a nemiség. Azon igyekezett, hogy megszüntesse azt az elkülönülést, ami a Tridenti zsinat (ma: Trento) óta megvolt Egyház és civil társadalom között.

A másik jelentős esemény a váratlan „gazdasági csoda” idején az 1956-os magyar forradalom volt, amely közvetlen hatást gyakorolt az olasz politikai életre. Ezt már megelőzte a szovjet kommunista párt XX. kongresszusa, amelyen az akkori főtitkár, Nyikita Szergejevics **Hruscsov** felvetette a „békés egymás mellett élés” kérdését kapitalizmus és szocializmus között, miközben „titkos beszámolójában” bírálta a sztálini politikát.¹⁷⁵ Már ez is jelentős hatással volt az olasz

Zsinat 1965. december 7-én fejeződött be. Ezalatt világossá vált, hogy a katolikus egyház világméretűvé vált, hiszen az égtáj minden részéből (Európán kívül különösen Latin-Amerikából és Afrikából) érkeztek oda egyházi vezetők, mind összesen kétezer ötszázan. A munkát végig a tradicionalista és az újító szellemiségű egyházi vezetők vitája jellemezte. A tradicionalisták vezetője az 1988-ban kiközösített francia Monsignor Marcel Lefebvre (1905-1991) volt. XXIII. János halála után VI. Pál (Paolo VI) követte elődje újító szándékait. Ennek értelmében a *Lumen Gentium* nevű enciklikában újrafogalmazták és megerősítették a katolikus laikus testvérek szerepét. A *Gaudium et spes* nevű enciklikában szükségesnek ítélték az Egyház nyitását a kultúrára és a világra, a béke, az igazságosság, az alapvető jogok, a tudomány eredményeinek elismeretetésére. Határozatot hoztak az egyház belső életének megújítására, például a misék anyanyelvi celebrálására.

¹⁷⁵ Az 1955 márciusában a szovjet pártszervezetekben felolvasott „titkos beszámoló” teljes neve: „Sztálin személyi kultuszáról és annak következményeiről”. Magyarul kissé másként jelent meg. Lásd: Nyikita Hruscsov: *A személyi kultuszról és következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén, 1956. február 25.*, (ford.: Zalai

kommunisták gondolkodására és politikai attitűdjére, hiszen sok mítosz és illúzió veszett el, de a magyar helyzet egyenesen krízist okozott Olaszországban. Úgy látszott ugyanis, hogy Európa szovjet érdekszférájában jelentős demokratizálódási folyamat várható. Az **1956. októberi magyar forradalom** elleni katonai fellépés azonban ezt az illúziót is szétrombolta. Az olasz kommunisták Magyarország lerohanását kezdetben elfogadták, de sok értelmiségi kilépett a pártból.¹⁷⁶ A szocialista párt (igaz, kissé későn) teljes egészében elhatárolódott a szovjet politikától, Pietro Nenni visszaadta Sztálin-díját, eltávolodott az olasz kommunista párttól, és egyre jobban közeledett a szociáldemokrata párthoz.

A „gazdasági csoda” kimenetelét és az olasz politikai életet pozitívan befolyásolta a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változás **John F. Kennedy** 1960-as amerikai elnökké választása után. A katolikus és demokrata Kennedyyvel ugyanis új Amerika-kép jelenik meg otthon és a világban. Az „enyhülés” (a *détente*) politikája került a nemzetközi kapcsolatok előterébe. Kennedy támogatta a feketék jogait, és társadalmi reformprogramot vezet be. Olaszországot fontos európai partnereként tartotta számon, amely (a titói Jugoszlávia szomszédjaként, amellyel Trieszt ügyében vitája van) közvetle-

Edvin), Budapest, 1988. Kossuth kiadó. Minderről részletesebben lásd még: François Furet: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*, Budapest, 2000. Európa Könyvkiadó.

¹⁷⁶ Az olasz kommunisták reagálását az 1956-os magyar forradalomra a változékonyság jellemezte. Október 25-én a párt lapja, a *L'Unità*, a Szovjetunióval való szolidaritás jegyében azt írja, hogy „mi a barikádnak ugyanazon az oldalán vagyunk” és ezért fel kell lépni a „reakciós Magyarországgal szemben”. Az események alaposabb tanulmányozása után október 29-én 101 kommunista értelmiségi (köztük Paolo Spiano, Renzo De Felice, Lucio Colletti, Alberto Asor Rosa, Natalino Sapegno) levelet intéz a Központi Bizottsághoz, amelyben bírálják a Szovjetunió erőszakos beavatkozását a magyar ügyekbe. Rá egy nappal a *L'Unità*-ban Togliatti elítéli a véres budapesti eseményeket. A szocialista párt november 1-én fejezi ki szolidaritását a magyar néppel. A magyar események hatására már 1956 decemberében Togliatti erőteljesebben kezdi felvetni az „olasz út a szocializmushoz” kérdéskörét, amely elszakadást jelent a szovjet politikától.

nül is érintkezik a szovjet blokkal, és mint ilyen, Kennedy szerint külön figyelmet érdemel.¹⁷⁷

Ettől függetlenül viszont, Olaszországban nem volt biztos a kereszténydemokrata kormányok sikere. Ráadásul korábban, 1953-ban, megbukott a többségi szavazás rendszere, amely biztosíthatta volna a DC hatalmon maradását. A „gazdasági csoda” haladt előre, a **politika pedig leszakadni látszott**, mert nem volt a kereszténydemokratáknak olyan biztos nagypárti, jelentős szavazóbázissal rendelkező pártszövetsége, akivel bizton, **stabil kormányt** lehetett volna alakítani. Ez a kényszer nyomta egymás felé a jobbközép DC-t és a közép felé húzódó PSI-t.

A kereszténydemokrata párt főtitkára 1954 és 1959 között Amintore **Fanfani** volt, aki igen jelentős **módosításokat** vezetett be a párt életébe. Addig a papi parókián szerveződött a párt, ami bizonyos függőséget jelentett számára. Fanfani viszont egy egész komplex bürokratikus struktúrát építtetett ki, amely egyrészt politikai és ideológiai **autonómiát** biztosított a párt számára, másrészt így állandó kapcsolatot tudott tartani a szavazótáborral. Ezzel látványos eredményt ért el elsősorban Délen, ahol a hagyományos monarchista erőktől átcsábította a szavazókat a kereszténydemokratákhoz. Nem volt a korábbi, sok spontán elemet tartalmazó Einaudi-féle liberista (nem liberális) gazdaságpolitika híve. Elfogadta az **állami beavatkozás**, a racionalizáció elvét a gazdaságba, ami óhatatlanul is közéletet pártját a szocialistákhoz, akik mindig is az állam szerepének növelését hirdették. Fanfani vezette be (újra) a **kedvezmények** odaítélésének gyakorlatát bizonyos szívességekért (akár szavazatokért), ami később viszont az I. Olasz Köztársaság bukását eredményezte.

A kezdeti párton belüli ellenállás után **Fanfani** (különösen pártja balszárnyán) egyre népszerűbb lett pártjában. Az új köztársasági

¹⁷⁷ Egy olasz-jugoszláv összeütközéssel fenyegető konfliktus után Nagy-Britannia, az USA, Olaszország és Jugoszlávia 1954. október 10-én megállapodást kötöttek. Megszüntették a trieszti zónák katonai megszállását; az olasz lakosságú A-zónát Olaszországhoz, a délszláv lakosságú B-zónát Jugoszláviához csatolták.

elnök, Giovanni Gronchi,¹⁷⁸ éppen ezért kerülhetett ki a katolikus baloldaltól. Annyira elnyerte tetszését a közvéleménynek is, hogy a következő **választásokon, 1958. május 25-én**, a DC 12 millió szavazatot kapott, ez az összes szavazatok 42,4 %-a, amely 273 hely megszerzésére volt elegendő. Ennek alapján a párt főtitkára újra kormányt alakíthatott.¹⁷⁹ A kormány azonban, bizonyos belső problémák miatt, rövid életűnek bizonyult, Fanfani 1959. január 26-án lemondott. Egyre inkább a szociális kérdések felé orientálódott és kereste a kapcsolatot a szocialista párttal. Ekkor egyik, párton belüli ellenfele Aldo Moro volt, aki túl korainak érezte ezt a közeledést.

Érzékelve bizonyos változásokat és társadalmi igényeket, a szocialista párt vezetője, **Pietro Nenni** már az 1955. márciusi kongresszusukon **dialogust** kezdeményezett a katolikusokkal, és nem zárkózott el a **kereszténydemokratákkal** való együttműködéstől sem. Talán az egyik legfontosabb változás, hogy 1957-ben felmondta a kommunistákkal korábban kötött „cselekvési és konzultációs egységet”, ami számukra tulajdonképpen alávett helyzetet jelentett, helyette a cselekvés és a kezdeményezés teljes szabadságát hirdette meg. Ez határozza majd meg a következő időszak olasz politikájának a jellegét. Nenni úgy fogalmazott, hogy be akarnak jutni „az állam parancsnoki termébe”, hogy hozzáférjenek az „irányító gombokhoz és kapcsolókhoz”.

Ugyanakkor egyre erőteljesebben jelentek meg az olasz politikai palettán az **újfasiszta**k (MSI). Kormányválságot idézett elő, hogy

¹⁷⁸ Giovanni Gronchi (1887-1978) a pisai Scuola Normale filozófia szakának elvégzése után tanár, majd 1919-ben a néppárt alapítói között van. A fasiszmus alatt visszavonul a politizálástól és ipari pályára lép. 1943-ban a DC egyik alapítója és azon belül a balszárny egyik képviselője. 1948-1955-ig a parlament elnöke, 1955-től 1962-ig köztársasági elnök. Ebben a funkciójában a fokozatos balra nyitás politikáját támogatja.

¹⁷⁹ Az 1958-as választásokon a többi párt a következő eredményeket érte el: PCI 6,7 millió szavazatot kapott (22,7 %, 150 hely), PSI 4,2 millió szavazatot (14,2 %, 84 hely), MSI 1,4 millió szavazatot (4,8 %, 24 hely), PSDI 1,3 millió szavazatot (4,5 %, 22 hely) és a PLI 1,04 millió szavazatot (3,5 %, 17 hely). A Szenátusban is döntő többséget ért el a DC (273 hely), míg a PCI csak 59 helyet, a PSI 35 helyet, a PSDI 5 helyet, az MSI 8 helyet kapott.

1960-ban az ellenállási mozgalom egyik volt székhelyén¹⁸⁰, Genovában szerettek volna kongresszust tartani. Halottakat is követelő hatalmas tüntetést, országos sztrájkot váltott ki az egyszínű kereszténydemokrata kormányt vezető Fernando Tambroni (1901-1963) miniszterelnöknek a kongresszust engedélyező döntése, ami miatt le is kellett mondania. Így Tambroni csak négy hónapig maradhadt kormányon. Ezután újból **Fanfani alakított kormányt**. Ez volt Fanfani harmadik kormánya, melyet azonban a szocialisták nem támogattak, igaz, nem is vonták meg tőle a bizalmat. Ekkor vezette be a kormány a **középiskolák** egységesítésének és kötelezővé tételének az olasz identitás szempontjából is fontos **reformját**. Ugyanakkor a Vatikán és a DC nyomására éppen ekkor hoztak rendeletet az akkor már világhírű **olasz film** (köztük olyan rendezők, mint Michelangelo Antonioni, Luchino Visconti vagy Federico Fellini) cenzúrázásáról, amennyiben az sértené a „jó ízlést”. 1962 áprilisában alakult meg a parlamentben az első maffia-ellenes bizottság.

Ez a helyzet, azaz a DC és a PSI közeledése az **1961-es helyhatósági választásokon** következett be. Ekkor Milánóban, Genovában és Firenzében balközép városi vezetés (*giunta amministrativa*) jött létre. Az 1962. év eleji kormányválság¹⁸¹ után újra Fanfani alakíthatott kormányt. Ezt már kívülről támogatták a szocialisták, ami már előrevetítette a balközép koalíciók ezután következő egész sorát. A villamos energiát termelő vállalatokat ez a kormány kezdte állami tulajdonba venni azzal a céllal, hogy olcsóbb energiát vigyenek Délre. Ez az (azóta már újra privatizált) **ENEL** (Ente Nazionale per l'Energia Elettrica)¹⁸² születésének időpontja. Amint várható volt,

¹⁸⁰ Azoknak a városoknak (például Genovának), amelyeknek a Resistenza idején kiemelkedő szerepük volt a német hadsereg elleni harcban, a felszabadulás után aranyérmet (Città medaglia d'oro della Resistenza) adományoztak.

¹⁸¹ Az 1962-es kormányválság február 2-án tört ki, és Fanfani a IV. kormányát 1962. február 21-én alakította meg. Ez a kormány, amit kívülről támogattak a szocialisták, 1963. május 16-ig volt hivatalban. A kormányban részt vett a PSDI és a PRI is.

¹⁸² Az ENEL, mint állami cég tehát 1962-ben jött létre, mégpedig ezerkét-száznál is több kisebb vállalat fúziójából. Ez a cég termeli, exportál

egyedül a liberális párt ellenezte az állami tulajdonba vételt. Még ez a kormány lépteti életbe az iskolareformot, az egységes középiskolát, és a 14 éves korig kötelező oktatást. Mindezen kormányok és kezdeményezések mögött már Aldo Moro, a kereszténydemokrata párt főtitkárának a tevékenysége áll.

VIII/3. A „BALRA NYITÁS” POLITIKÁJA

Az újabb kormányalakítást megelőzi az 1963. április 28-i parlamenti választás. Ezen a DC 38,3 %-ot, a PCI 25,3 %-ot, a PSI 13,8 %-ot, a PLI 7%-ot, a PSDI 6,1 %-ot, az MSI 5,1 %-ot ért el.¹⁸³ Az erőviszonyok szinte semmit sem változtak, csak a kormány összetételére vonatkozó elképzelések. Ekkor, egy rövid időre, Giovanni Leone¹⁸⁴ lett a miniszterelnök. Tipikus „strand-kormány” volt az övé, amely csak a nyári szezonra állt össze. Főbb munkatársai ennek ellenére jelentős politikusok: Attilio Piccioni, Giulio Andreotti és Mariano Rumor kereszténydemokrata politikusok voltak.

ja, importálja és osztja szét az energia 85%-át. 1992-ben alakították át részvénytársasággá, amit a kincstárügyi minisztérium felügyel. Jelenleg 2,3 millió részvényessel rendelkezik. Terjeszkedik Spanyolországban, Romániában, Bulgáriában és Szlovákiában is.

¹⁸³ Ami az 1963-as politikai választások végeredményét illeti: a DC 260 helyet, a PCI 166 helyet, a PSI 87 helyet, a PLI 39 helyet, a PSDI 33 helyet, az MSI 27 helyet, a PRI 6 helyet szerzett. A Szenátusi szavazáson pedig a következő eredmények születtek: a DC 129 helyet, a PCI 84 helyet, a PSI 44 helyet, a PLI 18 helyet, a PSDI 14 helyet, az MSI szintén 14 helyet, a monarchikus párt 2 helyet szerzett. Minden választáson indultak a regionális dél-tiroli és szardíniai pártok is, amelyek kisebb eredményeket értek el.

¹⁸⁴ Giovanni Leone (1908-2001) nápolyi születésű büntetőjogász professzor, aki 1944-től kezdve a DC egyik meghatározó politikusa volt. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja, az alkotmány egyik kidolgozója, majd képviselő és több ciklusban az olasz parlament elnöke. 1963. június 21-től 1963. december 3-ig miniszterelnök, majd 1968. június 21-től 1968. december 11-én újból miniszterelnök. Örökös szenátor, majd 1971-től 1978-ig köztársasági elnök.

A centrista kabinetek sikertelensége, és a két párt egymáshoz való közeledése miatt ténylegesen sor került az első közös kormány megalkotására. A „centrosinistra”, a **balközép koalíció** első kormánya **1963. december 4-én** jött létre. A miniszterelnök a kereszténydemokrata **Aldo Moro**,¹⁸⁵ miniszterelnök-helyettes a 72 éves szocialista **Pietro Nenni**. A kormányban még öt másik szocialista miniszter foglalt helyet. Történelminek szánt szövetség ez a két párt között. Azok a képviselők viszont, huszonöt képviselő és tizenhárom szenátor, akik nem értettek egyet a megállapodással, elhagyták a Szocialista pártot. Ez végül, 1964 elején, a PSIUP (Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria) megalakításához vezet, amely közelebb van a hagyományos baloldali értékekhez és politikához.

E tiltakozás ellenére az I. Moro kormány bizalmat kapott és megalkult. Moro, hogy az ügyeket teljes odaadással vigye, lemondott a DC pártelnöki funkciójáról, helyette Mariano Rumort választották meg. Moro pénzügyi reformot vezetett be, növelte a fizetéseket, a benzin árát, az autó után fizetendő adókat, új urbanisztikus tervet indított el.

Ezt a nyitást támogatta a katolikus egyház is, hiszen XXIII. János enciklikájában elítélte a szabadpiac nem kívánatos következményeit és mindig is a szociális igazságosság mellett volt. Előzőleg a bal-

¹⁸⁵ Aldo Moro (1916-1978), Togliatti elnevezésével („a kis pugliai professzor”) szemben a XX. századi olasz politikatörténet egyik legkiemelkedőbb alakja. Intelligens közvetítő, végtelenül türelmes, finom és ügyes politikus. Meggyőződéses híve volt a balközép koalíciónak, amely életébe került. A bari egyetem jogi fakultásán végzett, később ott lett rendes tanár. Kezdetben az Actio Catholicában tevékenykedett és folyóirat szerkesztő volt. A Federazione Universitaria Cattolici Italiani tagja volt, majd csatlakozott a DC-hez, amelynek elnök-helyettese, majd sokáig elnöke volt. Közreműködött a köztársasági alkotmány kidolgozásában. 1948-tól képviselő volt. Több kormányban töltött be miniszteri tisztséget. 1963-tól a római egyetem politikatudományi karán tanított. Öt kormányt alakított, mint miniszterelnök. A legtekintélyesebb kereszténydemokrataként, a „nemzeti szolidaritás” jegyében támogatta a Berlinguer-féle *compromesso storico*-t. A szélsőbaloldali Vörös Brigádok egyik kommandója elrabolta, majd 55 nap fogság után megölte.

ra nyitás (*apertura alla sinistra*) tervét tulajdonképpen jóváhagyta az amerikai elnök, **Kennedy** is, aki meglátogatta Olaszországot, azzal, hogy a helyszínen tájékozódjon az eseményekről. Szerinte a „progresszív katolikusok és a demokratikus szocialisták szövetsége” egész Európa számára **modell-értékű** lehet azzal, hogy a kommunisták végleges kiszorítását és egyúttal a nyugat-európai félteke politikai stabilizálódását eredményezné.

A nyitás ellen voltak viszont saját pártjából sokan. **Ellene szavaz** a párt balszárnya, Riccardo Lombardi és Lelio Basso. A kormány pedig csak hat hónapig marad fenn, 1964. június 26-án Aldo Moro lemondott tisztségéről. Az októberi szocialista pártkongresszus viszont, a bizonyos mértékű kiválások után, megszavazza a DC-vel való újbóli kormányalakítást. Erre a felkérés nemsokára meg is érkezett **Aldo Morótól**.

Moro második, szintén **koalíciós balközép** kormánya 1964. július 22-én alakult meg és 1966. január 21-ig tartott. Ez további ellentéteket szított mind a DC-n, mind a PSI-n belül.

Nem nézte jó szemmel a balközép kormányokat az akkori köztársasági elnök sem. A konzervatív kereszténydemokrata **Antonio Segni**,¹⁸⁶ aki már előzőleg volt miniszter és miniszterelnök is, minden kormányváltás alkalmával reménykedett valami más megoldásban, de **tartott** a kommunista párttól is. S félelme nem volt alaptalan, mert jelentős tömegek akarták, hogy kormányra kerüljön a PCI (ha már a másik baloldali párt, a szocialista, kormányon lehet). Ezért a különböző követelések helyett újból a mérséklet (más szóval a gyenge kormányzat) nyert a politikában. A balra nyitáshoz (és ellenzőinek leszereléséhez) azonban olykor igénybe kellett venni a

¹⁸⁶ Antonio Segni (1891–1972) szardíniai születésű jogász és jobboldali politikus, aki 1955 és 1960 között két rövid életű kormánynak is a miniszterelnöke volt. 1962 és 1964 között köztársasági elnök volt. Betegsége miatt lemondott, majd mint volt köztársasági elnök, örökös szenátor lett. Fia, Mario Segni (1939-) szintén jogász, kereszténydemokrata képviselő 1976-tól, majd 1991-ben és 1993-ban ő vezette a választási reformmozgalmat. 1993-ban létrehozta a *Patto per la rinascita dell'Italia* elnevezésű párttömörülést, az úgynevezett Patto Segni-t, amely azután több alkalommal is indult a választásokon.

katonai és polgári **titkosszolgálatokat** is, mint a republikánus párti Randolfo Pacciardi¹⁸⁷ esetében, aki minden eszközt jónak vélt a balközép megakadályozására.

A helyzet rövid ideig, 1964-ben, még komolyabbra fordult, amikor a szélsőjobboldali Giovanni De Lorenzo tábornok,¹⁸⁸ a fegyveres erők titkosszolgálatának egykori vezetője, megakadályozandó a balközép kormány tevékenységét, **katonai államcsínyt** helyezett kilátásba. Később, 1972-ben, az MSI parlamenti képviselője lett. Felhatalmazását máig homály fedi, igaz, szoros szálak kötötték a CIA-hoz. Ekkor a szocialista párti Nenni, hogy megakadályozza ezt, bizonyos szociális reformok bevezetéséről lemondott, s így a puccs elmaradt. Ezzel viszont a társadalmi elégedetlenség növekedett azok részéről, akik a balközép kormánytól többet vártak a reformok terén. Ez pedig a választásokon (például 1968-ban¹⁸⁹) sok szavazatot hozott a radikálisabb kommunista pártoknak.

¹⁸⁷ Randolfo Pacciardi (1899-1991) kezdetben antifasiszta volt, aki csatlakozott a Giustizia e Libertà mozgalomhoz. Harcolt a spanyol polgárháborúban Franco ellen. A De Gasperi-kormányban, mint a republikánus párt főtitkárhelyettese, hadügyminiszter volt. Az 1960-as évek elején egyre inkább antikommunistává vált. 1964-ben a köztársasági elnöktől kérte a Parlament felosztatását a balközép koalíció megakadályozása érdekében. Ezzel végleg kikerült az olasz politikai életből.

¹⁸⁸ Giovanni De Lorenzo 1955 és 1962 között a SIFAR, a *Servizio Informazioni Forze Armate*, azaz a fegyveres erők titkosszolgálatának a vezetője volt. Mint a csendőrség, a Carabinieri-k tábornoka jó kapcsolatban állt más titkosszolgálati vezetőkkel is. A *centrosinistra* idején kidolgozott egy tervet, a *Piano Solo*-t, amely fegyveres puccsot készített elő, ha a politikai helyzet még inkább balra tolódik. Ez a terv kilátásba helyezte a prefektúrák, a RAİ, az ellenzéki sajtó elfoglalását, ellenzékiek letartóztatását és deportálását. Találkozott is Antonio Segni-vel, az akkori, konzervatív köztársasági elnökkel. A terv, a Moro-kormány újbóli átalakulása miatt csak terv maradt, amely összeesküvésre 1969-be derült fény.

¹⁸⁹ Az 1968-as választásokon a DC 12,4 millió szavazatot kapott (39 %, 266 hely), a PCI 8,5 millió szavazatot kapott (26,9 %, 177 hely), PSI a a PSDI-vel együtt indult és 4,6 millió szavazatot kapott (14,5 %, 91 hely); PLI 31 helyet, az MSI 24 helyet, a PSIUP 23 helyet, a PRI 9 helyet szerzett a parlamentben.

Viszont éppen a balközép kormányok idején alakult újra tulajdonképpen a **kliensi rendszer**¹⁹⁰ negatív tendenciája a pártok körül, ami a politikai rendszer párturalmi deformációja. A nagy remények, a jövő ígéretei csábították erre a politikusokat, amely majd az 1990-es évek elején a csúszópénz-botrányhoz fog vezetni. Mivel a szocialisták nem tudták elérni a *centrosinistra*-kormányokon belül az általuk hön óhajtott szociális reformokat, ezért arra törekedtek, hogy kisajátítsanak maguknak bizonyos állami szférákat, közhivatalokat, felosztva így a közszférát a két párt között. Szövetségeseik ebben a kereszténydemokraták, akik, hogy megtartsák szavazói bázisukat, gyakran emelték a nyugdíjakat, vagy támogatták, szubvencionálták bizonyos áruk piacra kerülését. Sok és nagy mennyiségű **közkölcsönt** helyeztek ki cégek adósságtörlesztéséhez. Azt hitték, hogy az államháztartási hiány növeli majd a jólét elterjedését. S valóban, a személyes fogyasztás rohamléptekkel nőtt, már-már feltartóztathatatlanra vált. Hiába érvelt ellene például a republikánus **Ugo La Malfa**, aki szigorúbb költségvetési politikát sürgetett, amely a termelésből származó bevételekkel lett volna arányos. Az állam viszont így módon fokozatosan **óriási hiányt** kezdett felhalmozni. A kialakult helyzethez valamennyire az újabb és újabb **szakszervezeti követelések** is hozzájárultak, amelyek esetleg jogosak is lehettek. Az állásból való elbocsátáshoz ugyanis például akkor nem kellett külön indok. A három nagy szakszervezet ekkor főszerepet játszott az olasz politikai életben.

A balközép kormányok első ciklusa, amelyek célja az alsó-közép társadalmi osztályok felemelése volt, kisebb megszakításokkal **1962 februárjától 1976 júliusáig tartott**. Benne **számos kormány** váltogatta egymást: öt Moro-kormány, egy Leone-kormány, négy Rumor-kormány, egy Andreotti-kormány és egy Colombo-kormány. Ezek próbálták stabilizálni az olasz gazdaság és társadalom helyzetét, de a krízis és a bizonytalanság egyre fokozódott. A balközép

¹⁹⁰ A kliensi rendszer, a *clientelismo* a XX. században nem újkeletű jelenség, hiszen már Giolitti kormányában is elterjedt volt. Ami változott, az a kliensi rendszer elterjedtsége az 1960-as évek tömegpártok uralta rendszerben.

kormányok fennmaradását viszont az elősegítette, hogy közben változás történt a **köztársasági elnöki** székben. Segnit 1964-ben ugyanis, a kommunista párt támogatásával a jobboldali szociáldemokrata **Giuseppe Saragat** váltotta fel.

A balközép kormányok **főszereplője** kétség kívül mégis **Aldo Moro**, a „dialógus embere”¹⁹¹ volt. 1962-ben Nápolyban egy hatóság, retorikailag kiválóan felépített beszédben érvelt az új összetételű kormányzat mellett. Arról beszélt, hogy a jelen helyzetben meg kell próbálni a baloldallal való együttműködést, egy „új politika” felépítését. Olyan pragmatikus politikus volt tehát, aki tudott az új helyzethez igazodni, mindig jól átgondolt, hosszú távú programokkal állt elő, amit kitűnően tudott kommunikálni. Abszolút precizitással fejezte ki magát, de gondolatai távolról sem voltak leegyszerűsítőek, hiszen tudta, hogy a helyzet maga komplex. Amikor pedig csalódott a szocialistákban, akkor a kommunisták felé tett egy lépést. Ez azonban életébe került.

A **kommunista párt** ugyanis gyakorlatilag 1948 óta ellenzékben politizált. A párt egységes maradt tulajdonképpen még 1956 után is, bár **Togliatti**, a XX. kongresszus után egyre inkább kezd eltávolodni a moszkvai vonaltól és önálló baloldali politikát folytat. Ennek alapjait dolgozza ki már 1956-ban, majd 1964-ben Jaltában bekövetkezett váratlan halálakor, az úgynevezett „Jaltai emlékeztető”-ben.¹⁹²

¹⁹¹ Franco Cagini könyvében (*Storia della prima Repubblica*, Róma, 1994. Newton, 45. és 57. old.) szuperlatívuszokban beszél Moróról. „Érvei összehasonlíthatatlan finomságáról”, „felfoghatatlanul jó szónokról” beszél, aki ugyanakkor olyan pragmatikus politikus volt, aki a helyzet változásával „muta d’accento e di pensiero”, azaz váltogatta véleményét. aki a „szóvirágokat gondosan megválaszolva érvelt”, aki késleltetni volt képes az „elkerülhetetlen bukást”.

¹⁹² A „Promemoria di Yalta” olyan töredékes szöveg, amelynek kidolgozásán éppen dolgozott, amikor agyvérzést kapott és meghalt. Ebben többek között azt írja, hogy a nemzetközi helyzet igen kedvező a párt számára, ami szükségessé teszi, hogy a dogmatikus gondolkodást félretéve, új utakon induljon el a párt. Az új helyzetben új politikai módszerek megteremtésére van szükség. Nyitni kell a katolikus tömegek, a kultúra világa felé, ahol jelentős a kommunisták fogadó készsége. Észre kell azonban venni, hogy az egyes országok között a fejlettség és az adott

Az „olasz út a szocializmushoz” elnevezésű koncepciója, akkor is, amikor **Luigi Longo** lett a párt főtitkára, továbbra is megszabta az olasz kommunisták politikai irányvonalát. A „nyitás balra” tehát most sem rájuk vonatkozott, hiába volt hatalmas tagságuk, biztos szavazótáboruk, a kereszténydemokraták után a legnagyobb.

A párt közben kialakította saját és sajátos szubkultúráját, sőt, ünnepeit, amelyet napilapjuk szervezett és koordinált minden évben (**Festa dell'Unità**). Mégis engedményekre kényszerült. A NATO-tagság után **el kellett fogadnia Olaszország közös piaci tagságát**, ami a dolgozók érdekeit is szolgálta.¹⁹³ A pragmatikus politizálás tehát ezt a pártot is elérte 1964 után. Az 1970-es évek végéig azonban nincs közeledés a két antagonisztikus párt, a DC és a PCI között. Az 1968-as csehszlovákiai katonai támadást a Varsói Szerződés katonai erői részéről azonban a PCI, mint a demokrácia alapértékeit tiszteletben tartó párt, a polgári pártokkal közösen ítélte el.¹⁹⁴

Éppen a balközép pártok kormányzása idejére esett az Egyesült Államokból és Franciaországból induló **1968-1969-es diáklázadási hullám**.¹⁹⁵ Sőt, Olaszországban már 1967 őszén elkezdődik a „hatvan-

helyzet miatt „igen nagyok a különbségek”, ezért „minden pártnak tudni kell autonóm módon mozogni”, tevékenykedni. Lásd: Palmiro Togliatti: *A demokrácia és a szocializmus problémái, Válogatott írások és beszédek*, (Vál. Szántó György), Budapest, 1965. Kossuth.

¹⁹³ A Közös Piaci Egyezmény, amit a hat ország (Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia, Belgium, Luxemburg, Németország és Olaszország) kötött egymással, 1958. január elsején lépett érvénybe. Olaszország szerepéről az európai integrációs folyamatban lásd: Bino Olivi: *L'Europa difficile. Storia politica della comunità europea*, Bologna, 1993. Il Mulino.

¹⁹⁴ Az *Unità*-ban, a párt hivatalos orgánumban már 1968. augusztus 23-án „igazolhatatlannak” nevezték a Varsói Szerződés tagállamai hadseregének beavatkozását a csehszlovákiai eseményekbe. Kifejezték „súlyos nézeteltérésüket” (*grave dissenso*) a szovjet vezetéssel szemben. Ugyanakkor kifejezték szolidaritásukat a cseh vezetők megújulási tevékenységével kapcsolatban. A CIGL, a baloldali szakszervezet „elfogadhatatlannak” nevezte a beavatkozást.

¹⁹⁵ Az 1968-as diákmozgalmakat (*movimento studentesco*) az egykori résztvevők (mint e sorok írója) és a későbbi és mai elemzők a legkülönbé-

nyolc”. A trentói egyetem szociológia szakos diákjai **elfoglalják** az egyetemet, novemberben a pisain, majd a milánói katolikus egyetemen, a torinói, a nápolyi és bari egyetemen a sor. A hatvanas években ugyanis, az iskolareformnak köszönhetően a hallgatók létszáma megduplázódott, kevés volt a tanár, azok viszont „báróként” viselkedtek a vizsgákon, eltűntek a szemináriumok, és csak a hallgatók fele jutott el a diplomáig. Új típusú interperszonális kapcsolatokat követelt a diákság. Sok hallgató, hogy eltartsa magát, dolgozni kényszerült, ami helyzetüket még inkább rontotta. A diploma viszont jóformán semmit sem ért, mert nem volt adekvát munkakör a végzősök számára.

A diákok viszont úgy látták, hogy nem elég megreformálni az egyetemeket, hanem azokat az **értékeket kezdték bírálni**, amelyen a társadalmi és politikai rendszer nyugodott. A nemzetközi imperia-
lizmus-ellenes mozgalmak: a nagy rombolással járó kínai „kulturális forradalom”, a kubai-bolíviai gerillavezér Che Guevara¹⁹⁶ eszméi,

lébb módon mutatják be és elemzik. Lásd: Marco Boato: *Il Sessantotto è morto, viva il Sessantotto*, Verona, 1978. Bertani, Guido Viale: *Il sessantotto tra rivoluzione e restaurazione*, Milánó, 1978. Mazzotta, Marcello Veneziani: *68 pensieri sul 68*, Firenze, 1998. Loggia dei Lanzi, Achille Occhetto: *A dieci anni dal '68*, Róma, 1978. Riuniti. A korabeli magyar értékelésekből, lásd: *Diákmozgalmak Nyugaton* (szerk.: Fencsik László), Budapest, 1969. Kossuth, valamint *Reform vagy forradalom? Diákság, egyetem, társadalom Nyugat-Európában*, (szerk.: Köpeczi Béla), Budapest, 1970. Kozmosz könyvek, és Tóth Tamás: *Útkeresés és útvesztés. Diákmozgalmak a mai kapitalista társadalomban*, Budapest, 1973. Kossuth. Fontos volt, hogy ebben az időben jelent meg könyv Marcuséről, lásd: József Borgosz: *Herbert Marcuse és a harmadik erő filozófiája*, Budapest, 1974. Kossuth. Robert Merle: *Az üvegfal mögött* című regényének is ez a témája. Nagy vitát váltott ki Bernardo Bertolucci *Dreamers* (Álmodozók) című 2003-as filmje ugyanerről.

¹⁹⁶ A fiatalok között oly népszerű, romantikus hős, Ernesto „Che” Guevara de la Serna (1928-1967) Fidel Castróval együtt harcolt Kuba felszabadításáért. A forradalom után fontos hivatalokat töltött be a kubai kormányban. A harmadik világ Amerika alóli felszabadításának teoretikusa és a bolíviai fegyveres gerilla-csapat vezetője. A bolíviai hegyekben végezték ki. Naplói és írásai minden nyelven ma is nagy számban jelennek meg. Szimbóluma lett az Amerika-ellenes és antiimperialista harcnak.

vagy Herbert Marcuse *One dimensional Man* című, a kapitalizmus irracionalitását és elnyomó, represszív jellegét bíráló könyve hirtelen népszerűek lettek a diákok között, akik egyúttal elítélték az Egyesült Államok vietnami háborúját.¹⁹⁷ Mindennek ellenére Aldo Moro nagy rokonszenvvel viseltetett a forradalmi diákmozgalmak iránt, többször járt a diákok között. Szintén a diákok mellé állt Luigi Longo is, támogatva antikapitalista törekvéseiket.

A diákmozgalmak 1968 februárjától kezd rendkívül **erőszakos formát** ölteni. Gyakoriak a rendőrök és a diákok közti összetűzések, különösen a fővárosban. Amikor a diáklázadások kezdtek lecsengeni, elsősorban a torinói FIAT gyár munkásai, saját követeléseiknek megfelelően (emberhez méltó munkalehetőségeket követelve) kapcsolódtak hozzájuk, és **radikalizáltak** bizonyos diákcsoportokat. Akkor már bírálták a pszichiátriai klinikák és a börtönök módszereit, a luxuscikkeket használókat, stb. Ebből a diák – munkás politikai jellegű összekapcsolódásból, amelyben négy és félmillióan vettek részt, számos „újbaloldali”¹⁹⁸ irányzat, például az „ellenkul-

Lásd: Jean-Jacques Nattiez: *Che Guevara. La vita, il pensiero, i testi esemplari*, Milánó, 1971. Sansoni, és Vámos Imre: *„Che” Guevara legendája*, Budapest, 1968. Gondolat, valamint Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Peron – Che Guevara*. Budapest, 2000. Pannonica.

¹⁹⁷ A vietnami háború az Egyesült Államok és szövetségesei, valamint a hazafias forradalmi erők (a Viet-Kong) között folyt 1964 és 1975 között. A háború vietnami szimbolikus alakja Ho Si-Minh volt. A háború Dél-Vietnám területén Kambodzsa és Laosz határvidékén, Észak-Vietnamban szörnyű (többek között napalm) bombázások formájában folyt. Észak-Vietnámot a Szovjetunió és Kína is fegyveresen támogatták. A háború tulajdonképpen az Egyesült Államok és szövetségesei vereségével végződött.

¹⁹⁸ Az „újbaloldal” kifejezést a legkülönbözőbb értelmiségi és politikai csoportosulások különféleképpen értelmezték. Ebben a vonatkozásban érdekes Jean-Paul Sartre és Daniel Cohn-Bendit tevékenysége. Lásd erről: Köpeczi Béla: *Az „új baloldal” ideológiája*, Budapest, 1974. Kossuth. Az életmódváltás, az elidegenedett létforma meghaladása radikalizálta az értelmiség elitjét, akik a hivatalossal szemben „ellenkultúrát” hoztak létre. Ennek kifejeződése volt a Beatles, a Rolling Stones zenéje, Allen Ginsberg szövegei, Alain Robbe-Grillet, Jack Kerouack, Norman

túra” mozgalma, valamint tevékeny **forradalmi csoport** született. Ez utóbbiaknak, mint a *Lotta continua* („A harc folytatódik”),¹⁹⁹ a *Prima linea* („Első vonal”) ²⁰⁰, az *Autonomia operaia* („Munkás autonómia”) ²⁰¹ vagy a *Potere operaio* („Munkáshatalom”) ²⁰² még bizonyos, nem is elhanyagolható negatív szerepük lesz később, kü-

Mailer regényei, a Hair, a Jézus Krisztus Szupersztár musicalek, a pop-art művészeti irányzat, a Protest-song, Andy Warhol festészete, Jean-Luc Goddard filmjei, az 1969-es *Easy Riders* című Dennis Hopper-film, Antonioni *Zabriskie Point* és *Blow up* című alkotása.

¹⁹⁹ A *Lotta continua* szélsőbaloldali politikai mozgalom, amely 1969-ben Torinóban alakult, 1977-ig működött. Tagjai ölték meg például 1972-ben Luigi Calabresi rendőrfelügyelőt. Mialatt a milánói Piazza Fontanán történt robbanást vizsgálta ki, egy gyanúsított anarchista kiesett a rendőrség ablakából. A szélsőbal a rendőrfelügyelőt gyilkossággal vádolta meg és ezért megölte.

²⁰⁰ A *Prima Linea* szélsőbaloldali, fegyveres terrorszervezet tagjai az 1970-es 1980-as években számos gyilkosságot követnek el rendőrök, bírák, titkos ügynökök, állami és gazdasági vezetők, újságírók (Walter Tobagi), egyetemi tanárok ellen. A rendőrséggel folytatott tűzharcban sok terrorista is meghalt. Tagjai között volt az egyik ismert kereszténydemokrata politikus fia, Marco Donat Cattin.

²⁰¹ Az *Autonomia operaia* olyan szélsőbaloldali terrorszervezet volt, amelynek vezetői között sok „hatvannyolcas” aktivista volt. Ezek közül is a legismertebb Toni Negri (1933-), a Padovai egyetem filozófia- és politológia-professzora. Mint az államtudományi tanszék rendes tanára sok elméleti könyvet írt (például *Stato e diritto nel giovane Hegel*, vagy *Cartesio, proletari e Stato*) de a hallgatói között, a későbbi vádak szerint, államellenes hangulatot szított elméleti nézeteivel. Létrehozta a *Potere operaio*-t, csatlakozott a terrorista *Autonomia operaia* szervezetéhez. Emiatt, valamint a Moro-gyilkosságban vállalt feltételezett szerepe miatt letartóztatják. Közben a Radikális párt színeiben parlamenti képviselővé választják, kiszabadul a börtönből, és Franciaországba távozik. 1997-ben visszatért Olaszországba, ahol büntetését 17 évre csökkentették. A börtönből 2003-ban szabadult. Jelenleg is professzor, többek között Franciaországban tanít politika- és államelméletet. Legújabb könyvében (*Impero*) no-global pozíciót foglal el.

²⁰² A „Potop” nevű szélsőbaloldali szervezet 1966-ban Pisában jött létre, és 1973-ban szüntette meg tevékenységét.

lönösen az 1970-es években. A követelések egy részének (béremelés, nyugdíjmelés, új munkahelyek az adminisztrációban, stb.) az egymást követő Rumor-kormány²⁰³ kelletlenül, de mégis eleget tett. Ez növelte az állam eladósodását, az inflációt. Egyúttal az **engedékenység**²⁰⁴ (*permissivismo*) látszatát keltette az emberekben. Ekkor vezették be a népszavazás intézményét is.

A diákmozgalmaknak egyéb következményei is voltak. Ekkor indult be az underground és beat kultúra, a szexuális forradalom („Make love not war!”), a feminizmus, az ökológiai gondolkodás és egyéb, a társadalmi szokásokat (öltözködés, viselkedés) átformáló **változás**. A „jóléti állam”, a sok nehézség ellenére, egyre inkább áthatotta a társadalom szinte minden szféráját. Általánossá vált a **szabadabb erkölcs** iránti igény is. A hétköznapi Olaszország a régi, bevett dogmák helyett egyre felszabadultabb **életvitelt** valósít meg, ami a mindennapokat igazán élhetővé tették számukra. Ez pedig sok vonatkozásban modellértékű volt más népek számára.

Ugyanakkor a politikai életben a diák- és munkástüntetéseknek köszönhetően erőteljes **jobbratolódás** volt megfigyelhető. A középső országrészben, Délen és Szicíliában az újfasiszta **MSI**-re leadott voksok száma 1971-ben megsokszorozódott.²⁰⁵ A párt új főtitkára, **Giorgio**

²⁰³ Mariano Rumor (1915-1990) kereszténydemokrata politikus, aki 1968. december 12-től 1969. július 5-ig volt először kormányfő (külügyminisztere ekkor Nenni volt). Második, egyszínű kereszténydemokrata kormányát 1969. augusztus 5-én alakította és 1970. február 7-én mondott le. Harmadik, négy párti kormányát 1970. március 27-én alakította, amely csak július 6-ig tartott. Mindkét kormányban külügyminisztere Aldo Moro volt.

²⁰⁴ A *permissivismo* olyan társadalomtudományi fogalom, amely egyaránt használatos mind a politikaelméletben, mind a pedagógiában. Az engedékenység olyan, emberek közötti viszony, amely a hatalom, a tekintély birtokosai részéről kerüli az erőszakot, a tiltást a többi ember felé. Engedékeny az a társadalom, amelyben az egyensúlyt a benne szereplő komponensek szabad játéka biztosítja.

²⁰⁵ Az 1971-es regionális választásokon az MSI megelőzte a PSI-t. A 7,3 millió leadott szavazatnak a DC 33,3 %-át, a PCI-PSIUP 22,4 %-át, az MSI 16, 3 %-át, a PSI 11,4 %-át, a PSDI 5,7 %-át, a PRI 4,6 %-át és a PLI 3,7 %-át nyerte el.

Almirante²⁰⁶ mérsékeltebb, de nem kevésbé radikális mederbe terelte pártját, és a proteszt-szavazatokra biztatott a továbbiakban. Saragat elnöki mandátumának lejártá után pedig a nyíltan antikommunista **Giovanni Leone** lesz a köztársasági elnök, nem utolsósorban az MSI szavazataival. Mindent beleszámítva, az 1968-as diáklázadásoknak hosszú távú hatása volt az olasz politikai és mindennapi életre.

Ezzel a felbolydult légkörrel függ össze az a szörnyű **bombamerénylet**, amelyet szélsőjobboldali újfasiszták 1969. december 12-én (valószínűleg a titkosszolgálatok segítségével) követtek el hét kiló trotil segítségével **Milánóban**, a piazza Fontanán levő Mezőgazdasági Bankfiókban. Tizenhat ember halt meg az értelmetlen és céltalan terrortámadásban, több mint hetvenen megsebesültek. A szövevényes történetnek sok vádlottja, de egyetlen elítéltje sincs a mai napig.²⁰⁷ Ugyanezen a napon Rómában másik két bomba robbant az Altare della Patriánál, áldozatok nélkül.

Ez a kezdete a „**feszültség stratégiája**” (la strategia della tensione) nevű időszaknak²⁰⁸, amelynek célja az ország, a politikai intézmények

²⁰⁶ Giorgio Almirante erről is ír *La Destra avanza* című könyvében (Milánó, 1972), valamint önéletrajzában: *Autobiografia di un fucilatore* (1973). Életelve ez volt: „Vivi come se tu dovessi morire subito. Pensa come se tu non dovessi morire mai”. Az MSI történetéről lásd: Piero Ignazi: *Il polo escluso. Profilo del Movimento Sociale Italiano*, Bologna, 1989. Il Mulino.

²⁰⁷ A merényletet szélsőjobboldali aktivisták követték el. A feltételezett gyanúsított jelenleg Japánban él. A bombamerénylettel az olasz és amerikai titkosszolgálatoknak feltehetően az volt a céljuk, hogy az 1968 utáni időszakban egyre jobban megerősödő kommunista pártot lehetetlenné tegyék azzal, hogy szélsőbaloldali anarchistákra terelik a gyanút. A per, a bűnös(ök) felkutatása nélkül úgy ért véget 2005-ben, hogy a perköltséget az áldozatok hozzátartozóinak kellett megfizetniük.

²⁰⁸ A „feszültség stratégiája” elnevezés 1969 óta volt forgalomban Olaszországban. Ez idő alatt rengeteg szélsőbalos és szélsőjobbos, újfasiszta merényletet követtek el. Az egyik nevezetes az 1974. augusztus 4-én az Italicus nevű expresszvonat elleni bombamerénylet, amelyben 12-en haltak meg és 105-en sebesültek meg. Ennek az időszaknak volt a következménye, hogy 1977-ben átalakították és részekre bontották az olasz titkosszolgálatot, a SID-et (Servizio Informazioni Difesa).

destabilizálása lett volna. A „feszültség stratégiája” az események olyan egymást követő láncolata lett végül is, amely az olasz politikai élet befolyásolása nyomán a DC-kormányok fennmaradásához vezettek. Ebben a folyamatban, spontán módon, vagy a titkosszolgálatok által befolyásoltan, szervezeten részt vettek egymással szembenálló, rivalizáló szélsőséges (olykor fegyveres) csoportok, mozgalmak. Ilyen volt például az 1962-ben Carlo Fumagalli és Gaetano Orlando által létrehozott neofasiszta és antikommunista MAR²⁰⁹, vagy a szintén szélsőjobboldali SAM²¹⁰. Részt vett benne olyan kiemelkedő (és gazdag) szélsőbaloldali értelmiségi is, mint **Giorgio Napolitano**, a milánói Feltrinelli Intézet és a nevét viselő könyvesboltlánc alapítója, aki egy merényletkísérlet előkészítése közben lelte halálát.²¹¹

Nem meglepő viszont, hogy 1970. december 1-én a parlament mégis véglegesen elfogadja azt a sokat vitatott törvényt, amely lehetővé tette a **válást**, bizonyos feltételek (a materiális és érzelmi együttlét megszűnése, három év különélés) megléte esetén. Ez az új törvény alapjaiban érinti az Itáliában évszázadok óta kialakult tradicionális családmoddal. A kihívást a tradícióval szemben egy új po-

²⁰⁹ A *Movimento Armato Rivoluzionario* (MAR) főként Lombardiában, Valtellina környékén 1970 és 1974 között tevékenykedett. A szélsőjobboldali szervezetnek, amely hatalmas fegyverezéssel és bombakészlettel rendelkezett és több merényletet követett el, jó kapcsolatai voltak a csendőrséggel. A nevét később *Movimento d’Azione Rivoluzionaria*-ra változtatta.

²¹⁰ Az olasz szélsőjobbról lásd: Gerhard Feldbauer: *Von Mussolini bis Fini. Die extreme Rechte in Italia*, Berlin, 2001. Espresso Verlag. Lásd még cikkemet: *Szélsőjobboldali pártok Olaszországban*, Politikatudományi Szemle, 2006. 1. sz., 141-166. old.

²¹¹ Giangiacomo Feltrinelli (1926-1972) fiatalon, 19 évesen csatlakozott az olasz kommunista párthoz. Az egyik leggazdagabb olasz család leszármazottja volt. 1947-től kezdte gyűjteni a munkásmozgalomra vonatkozó anyagot (kéziratoktól a könyvekig), amely ma is a milánói Istituto Giangiacomo Feltrinelli-ben található. Ugyancsak ő alapította 1954-ben Olaszország egyik legjelentősebb könyvkiadóját, a nevét viselő Feltrinelli-t. A Piazza Fontana-i merénylet után illegalitásba vonult. Járt Kubában és Latin-Amerikában is.

litikai erő, az 1956-ban alakult **Radikális Párt**²¹² és annak vezetője, **Marco Pannella**²¹³ kezdeményezte. Annyira központi kérdés volt ez a polgárok alapvető jogait érintő probléma, hogy **1974-ben népszavazással**, a közvetlen demokráciának ezzel az eszközével kellett megerősíteni (a szavazáson a szavazattal bírók 85 %-a vett részt és ezek 60 %-a elutasította a törvény felülvizsgálatát, megsemmisítését). A válásra 19 millióan, ellene 13 millióan szavaztak.

Hasonló éles vitát eredményezett Olaszországban, **1978-ban az abortusz bizonyos feltételek melletti engedélyezése, legalizálása**²¹⁴.

²¹² A Radikális Párt (Partito Radicale, PR), ebben a mai formájában 1955-ben jött létre Marco Pannella, Leo Valiani és Eugenio Scalfaro kezdeményezésére. Ezt az *Amici del Mondo* nevű értelmiségi csoportosulás készítette elő. A PR olyan elitpárt, amely az emberi jogok érvényesítéséért, a gazdasági spekuláció ellen, a kábítószer szabad használatáért, a feminizmus mellett, a klerikalizmus ellen erőszakmentesen lép fel. Képviselői székhez juttatta Toni Negrit, Leonardo Sciasciát, Domenico Modugnót és Ciccioletti. A PR 1955-től 1989-ig működött, majd átalakult Partito Radicale Transnazionale-vé. Saját Rádióval rendelkeznek, amely egyenes adásban közvetíti a parlamenti üléseket. Legjelentősebb képviselői ma Marco Pannella és Emma Bonino. Ez utóbbi (1948-) külön listát hozott létre (*Lista Emma Bonino*), amelyen 2004-ben Marco Pannellával együtt bejutott az Európai Parlamentbe.

²¹³ Marco Pannella (1930-) az olasz politikai élet egyik legszínesebb alakja. Jogászként végzett, kezdetben a PLI pártnak volt a tagja, majd egyre inkább radikális pozíciót foglalt el. Erősen antiklerikális, (olykor) antikommunista, (olykor) baloldali, olykor jobboldali. Körülbelül 90 népszavazást kezdeményezett. Ő alakította 1965-ben a Lega Italiana Divorzio-t, amellyel végigharcolta pártja más tagjaival együtt a válás engedélyezésének törvényét. Már 1979 és 1985 között is európai parlamenti képviselő volt, 2004-től ismét az. 1976 és 1994 között országgyűlési képviselő. Ilyen minőségében is számos éhségstrájkot tartott szándékai érvényesítése érdekében.

²¹⁴ Az abortuszt az olasz törvények a fogamzástól számított 90 napon belül teszik lehetővé, ha a feltételek megvannak. Ezután már csak az anya súlyos életveszélyes állapota miatt lehet megszakítani a terhességet. Ezzel az abortusz-törvénnyel csökkent az illegális és veszélyes (hozzá nem értő) abortuszok száma. A törvény ellen a *Movimento per la Vita* nevű mozgalom jött létre, amely vallási és etikai okokra hivatkozva ellenzi az abortuszt.

Ezt 1981-ben két népszavazással kellett megerősíteni. A kereszténydemokrata párt (az MSI-vel együtt) mindkét törvényjavaslat ellen szavazott és vesztett. Ezzel bebizonyosodott egyrészt, hogy a 98 %-ban megkeresztelkedett olaszok is másként gondolkodnak, másrészt pedig, hogy olyan komoly **szekularizáció** indult be, amely a DC hagyományos politikáját válaszául elé állítja: vagy megújul, vagy bevon laikus (evilági) pártokat a kormányzásba. A centrosinistra kormányok ennek tudomásulvételét is jelentették.

A balközép kormányok tevékenységének egyik sikeres területe a **regionális politika** volt. Az 1948-ban hatályba lépett alkotmány ugyan elvben biztosította az ötévenkénti **regionális tanácsok** és a végrehajtó testület, a **giunta** megalakításának lehetőségét, de a kereszténydemokrata kormányok, félve a kommunisták regionális tanácsokban való megjelenésétől, halogatták ennek a konkretizálását. 1968 és 1970 között azonban a balközép kormányok csak kidolgozták a terveket **15 regionális kormányzat** felállítására. Nem csupán az ország periferiáin (Szicíliában, Szardíniában, Alto Adigében, Friuli-Venezia-Giuliában és Valle d'Aostában) léptek ezek életbe, hanem az ország északi és középső területein (Piemont, Liguria, Lazio, Emilia-Romagna, Toscana és Umbria tartományokban) is. 1980-ban a régiók már az összes nemzeti költségvetés 18 %-a felett diszponáltak. Ezeknek a regionális tanácsoknak igen széles jogkörük volt, különösen a **népjólét** és a közoktatás terén.

Az emberek a helyi viszonyok között, a mindennapokban **jól éltek**: kirándultak, esténként éttermekbe jártak, szórakoztak, hét végén csoportokba verődve kerékpároztak, vagy társaságban vitorláztak, múzeumokban és a számtalan antik rom megtekintésével művelődtek vagy éppen meccsre jártak szurkolni. Egyszóval kialakult és megerősödött bennük a „**kellemes együttlét**”²¹⁵ érzése, amikor elfeledkezve a politikáról, csak együtt voltak. Az összetartozás,

²¹⁵ A „kellemes együttlét” az olasz pozitív egzisztencializmus fő képviselőjének, Nicola Abbagnanónak a kifejezése. Lásd: Szabó Tibor: *A derű modern filozófusa: Abbagnano*, in: Szabó Tibor: *Életutak és életelvek Dantétól Derridáig*, Budapest, 2005. Eötvös József Könyvkiadó, 207-218. old.

a család, a közvetlen környezet, a **civil társadalom** legkülönbébb formái (a körök, az esti egyetemek, a zenei és színházi előadások stb.) befolyásolták mindennapi életüket és gondolkodásukat.

Nehéz megvonni a balközép kormányok tevékenységének **mérlegét**. A sok pozitívum mellett főként azért, mert ettől veszi kezdetét a pártok és az intézmények **erkölcsi** (és politikai) **hanyatlása**, ami egyre súlyosabb teherré válik. Annak ellenére történt ez, hogy (kevés sikerrel bár, de) próbálták visszaszorítani a maffia tevékenységét. Mindemellett ez a koalíció elérte a polgárok szabadságának és állampolgári jogainak kiterjesztését, a bérek jelentős növelését, ami a polgárok jólétének egyik biztosítója volt. Az értelmiségieknek is nagyobb szabadság állt rendelkezésükre véleményük nyilvánítására. Tulajdonképpen a szocialista értelmiségiek (az *Il Mondo* hetilap hasábjain²¹⁶) járultak hozzá jelentős mértékben a balközép kormányprogramok, a gazdaság racionalizálása kidolgozásához. 1970-ben elérték a „munkások statútumának” kidolgozását és életbe léptetését, amely jelentősen megkönnyítette helyzetüket a gyárakban.²¹⁷ Hiba volt viszont az, hogy lebecsülték mindebben az állam koordináló szerepének fontosságát, és a kormányok is gyengének mutatkoztak. Ugyanakkor nem tudták megakadályozni a „**fekete gazdaság**” egyre erőteljesebb kialakulását. Ez nagy tömegű olcsó, de illegális (egyelőre főleg olasz) munkás foglalkoztatását jelentette. A „fehér” gazdaságban dolgozók viszont egyre több jogot harcoltak ki maguknak az erős szakszervezetek segítségével. Munkaidejük a többi nyugat-európai országhoz viszonyítva rövid volt, korábban

²¹⁶ Az *Il Mondo* nevű hetilapot 1949-ben alapították azzal a céllal, hogy benne a politikai információkat független, autonóm szellemiségben tárgyalják. 1976-ban a lapot gazdasági hetilappá alakították át, majd 1999-ben megújították. A lap ma is megjelenik.

²¹⁷ A *Statuto dei Lavoratori* kimondja: „1. cikkely: Véleményszabadság. A dolgozóknak, politikai és szakszervezeti véleményükre, vallási meggyőződésükre tekintet nélkül joguk van, ahol munkájukat végzik, szabadon megnyilvánítani saját gondolataikat az alkotmány és jelen törvény elveinek tiszteletben tartása mellett”. A munkások méltóságát és szakszervezeti szabadságát mindenkor tiszteletben kell tartani. A törvény 41 cikkelyből áll, amelynek szellemiségét az első fejezi ki legjobban.

mehtek nyugdíjba, nehéz volt őket jól kereső állásukból elbocsátani.

A „centrosinistra” második időszaka **1972. február 28-ig** tart, amikor Leone köztársasági elnök idő előtt felosztatja a kormányt és új választásokat ír ki. Ezen azonban az addigi jobbratolódás ellenére sem érződött az MSI további erősödése, viszont a DC jelentős mennyiségű szavazatot kapott. A szocialisták veszítettek, így a továbbiakban már nem szerepelhettek a kormányban a kereszténydemokraták partnereként.²¹⁸ Ezután a választás után olyan **„közép” kormány** alakult **Giulio Andreotti** vezetésével, amely megszakította, és egyelőre lehetetlenné tette a balközép kormányok alakítását.²¹⁹ Egy ideig a szocialisták, ha be is kerülnek a kormányokba, nem játszanak bennük döntő szerepet.

VIII/4. A DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA

Az 1970-es évek elejére egyre világosabb lesz az olasz politikai rendszer elbizonytalanodása. Ezt az is mutatja, hogy három alkalommal is, 1972-ben, 1976-ban és 1979-ben az előrehozott választások eszközével kellett élni a köztársasági elnöknek, hogy valamennyire is biztos többséget legyen lehetőség létrehozni a parlamentben. Ekkor már világossá vált az olasz politikai rendszernek az I. Olasz

²¹⁸ Az 1972-es választások eredménye a következő. A parlamentben a DC 12, 9 millió szavazattal 38 %-ot és 266 helyet szerzett, a PCI 9 millió szavazattal 27, 1 %-ot, 179 helyet, a PSI 3,2 millió szavazattal 9,6 %-ot, 61 helyet, az MSI-DN 2,9 millió szavazattal 8,6 %-ot és 56 helyet, a PSDI 1,7 millió szavazattal 5,1 %-ot és 29 helyet, a PLI 1,2 millió szavazattal 3,9 %-ot 20 helyet, a PRI 950 ezer szavazattal 2,8 %-ot és 15 helyet szerzett. A Szenátusban az arány: DC 135 hely, PCI-PSIUP 94 hely, PSI 33 hely, MSI-DN 26 hely, PSDI 11 hely.

²¹⁹ Giulio Andreottinak ez a II. kormánya. Az első 1972. február 17-én alakította, amelyben a külügyminiszter Moro volt, a belügyminiszter pedig Rumor. Ez a kormány 1972. június 26-ig volt hivatalban. A második kormányát 1972. július 26-án alakította és 1973. június 12-én mondott le. Ezután Rumor, majd Moro alakított kormányokat.

Köztársaság hátralévő idejére jellemző **két alapvető sajátossága**: az egyik a **kormányok instabilitása**, a másik a **kommunisták kizárása** a kormányból (ez az úgynevezett *conventio ad escludendum*), ami nem szolgálhatta igazán az ország érdekeit. E kettő sajátosság kiegészíti egymást és feltételezi is egyik a másikat, de mindenesetre **torzítja** az olasz politikai rendszert. Ez lesz az úgynevezett „**olasz anomália**” két legfontosabb pillére, ami (az elhatalmasodó korrupción túl) végül is az I. Olasz Köztársaság felbomlásához vezetett az 1990-es évek elején.

Az országban a hetvenes évek elejétől már egyre jobban eluralkodott a rossz közérzet és az elbizonytalanodás. 1973-tól, az olaj világpiacon árának jelentős növekedése és az arab-izraeli háború után, a **recesszió** jelei evidensen megmutatkoznak Olaszországban. Nő az infláció (az 1972-es 5 %-os szintről 1980-ra 21 %-os lesz), a munkanélküliség. Közben, 1974-ben először (azután már folyamatosan), napvilágot látnak olyan illegális pénzügyi műveletek, amelyek során bizonyos olajtársaságok pénzügyileg finanszíroztak pártokat, bizonyos előnyökért cserében. Nagy **botrányt** kavart 1976-ban, amikor kiderült, hogy az amerikai repülőgépgyártó cég, a Lockheed, a többségi olasz párt politikusainak nagy összegű juttatást adott a Hercules C 130-es repülőgépek megvásárlása esetén. A kirobbant botrány és a hosszan elhúzódó viták erről a kérdésről jelentősen ártottak a pártoknak, elsősorban a DC-nek. Fokozatosan nőtt tehát a korrupció. Mindez tovább gyengítette a kormányon lévő pártok és a politikusok pozícióját a közvélemény előtt. Sőt, elérte a **köztársasági elnököt** is. Giovanni **Leone** különböző ingatlan-spekulációs és illegális pénzügyi tranzakciói miatt 1978. június 15-én **lemondásra kényszerült**. Helyette a partizánmúlttal rendelkező, vitán felül álló moralitással rendelkező szocialista **Sandro Pertini** (1896-1990) lett a köztársasági elnök.²²⁰

Nem érte el a korrupció a kormányból kiszorított kommunista pártot. Sőt, szinte megújult, amikor 1972-ben Luigi Longót a fiatal és dinamikus **Enrico Berlinguer** (1922 Sassari – 1984 Padova)

²²⁰ A népszerű Alessandro Pertini 1978 és 1985 között töltötte be a köztársasági elnöki pozíciót.

váltotta fel a párt élén.²²¹ Követve sok mindent (különösen a demokratikus intézmények védelmét a rendszer destabilizálási kísérleteivel szemben), de megújítva elődjei politikáját, meghirdette az „eurokommunizmus” elvét, amellyel a sajátos nyugat-európai helyzetet status quo-ként fogadta el.²²² 1975-ben a spanyol és a francia kommunisták (Santiago Carillo és Georges Marchais főtitkárok vezetésével) is csatlakoztak ehhez a brezsnyevi Szovjetuniótól egyre inkább eltávolodó, autonóm, **független politikai irányvonalhoz**. Berlinguer kinyilvánította, hogy tiszteletben tartja a politikai pluralizmust, a sajtó- és vallásszabadságot, az eszmék szabad áramlását, a pluralizmust és más liberális elvet és értéket. Berlinguer ezért igazán **népszerű** volt, nemcsak saját pártja köreiben, de érték emiatt jelentős támadások is az ellenzők részéről.

Belpolitikai jellegű újítása volt a kommunista párt főtitkárának az a gondolat, hogy a PCI nem maradhat állandóan ellenzékben, közeledni kell a kormányzó pártokhoz. Ennek érdekében 1973-ban a *Rinascita* című folyóiratban meghirdette a „**történelmi kompromisszum**” elvét és politikáját, ami igen nagy vitát váltott ki az

²²¹ Enrico Berlinguer egy Szardíniába költözött katalán nemesi család sarja volt, aki lapalapító nagyapja és liberális parlamenti képviselő apja nyomdokain gyorsan politikai karrierre lépett. Elismert vezetője lett a FGCI-nek, a kommunista ifjúsági szövetségnek, majd integráló és mediációs habitusának köszönhetően hamarosan a párt főtitkára lett, Luigi Longo javaslatára. Ismert volt kiváló politikai szónoklatairól. 1977-ben a neves olasz filmrendező, Giuseppe Bertolucci *Berlinguer ti voglio bene* (Berlinguer szeretlek) címmel filmet rendezett a kiváló színész, Roberto Benigni főszereplésével.

²²² Az eurokommunizmus – értelmezésünk szerint – olyan taktikai és stratégiai program, javaslat volt, amely külpolitikai folytatása lett volna Berlinguer részéről annak a fajta belpolitikai elképzelésnek, amely a szélesebb társadalmi-politikai összefogás szükségességét hangsúlyozta. A történelmi körülmények miatt – elsősorban Franco halálával Spanyolországban bekövetkező úgynevezett „tranzíció” után – lehetőség nyílt egy Nyugat-Európában alkalmazható demokratikus szocializmus elveinek kidolgozására, illetve alkalmazására. Erre azonban számos ok (Moszkva megosztó politikája, az USA ellenkezése, a szocialisták vonakodása stb.) miatt nem kerülhetett sor.

országban, és végül is 1989-ig nem valósulhatott meg.²²³ Ő is demokratikus „harmadik utat” keresett, távol a szovjet modelltől és a szociáldemokráciától. Ennek a politikának széles bázist akart adni. Ekkor nyitott a párt ennek érdekében az addigiakhoz képest is erőteljesebben a katolikusok irányába. Ennek ellenére a PCI a hetvenes évektől kezdve előbb tartózkodást mutatott, majd kívülről támogatta az általában a DC vagy a PSI által vezetett kormányokat, miközben ébren tartotta a „morális kérdést”, a korrupció elítélését. A Berlinguer-féle politika igen **sikeres** volt az 1970-es években. Az 1975. június 15-i helyhatósági választásokon 33,4 %-ot, ért el, csak 2 %-kal maradt el a kereszténydemokrata párttól (35,3 %). Az olasz tartományok többsége baloldali vezetésű lett. 1976. június 20-i országos politikai választásokon a szavazatok 34,4 %-át sikerült pártjának megszereznie.²²⁴ A DC ekkor 38,7 %-ot kapott, a PSI pedig csak 9,7 %-ot. Fanfani el is veszti elnöki pozícióját a DC élén, őt a pártot megújítani akaró Benigno Zaccagnini váltja fel.

Mindenesetre a DC és a PCI közötti közeledést (Nixon elnök 1974-es lemondása után) külföldön is – igaz: óvatosan – de támogatták. Az új amerikai elnök, Jimmy Carter már nem ellenezte ezt a közeledést, ami még Morót is meglepte. Sőt, a FIAT elnöke, Gianni Agnelli sem volt ellene. Egyedül a német kancellár, Helmut Schmidt nem támogatta az elképzelést.

A „történelmi kompromisszum” **árnyoldala** az volt, hogy szám-talan szoros háttér megállapodást kötött a PCI a kormányon lévő legkülönbözőbb pártokkal (az MSI-t kivéve) azért, hogy bizonyos érdekeket előnybe részesítsenek, másrészt hogy a közben megerősödő terrorizmussal szembeállítsák a demokrácia erőit. Ez volt az „**összeszövetkezés**”, a „társulás” (consociativismo) politikája.²²⁵

²²³ A „történelmi kompromisszum” hármas célja Olaszország megújítása, válságból való kivezetése és a demokrácia megszilárdítása lett volna, széles társadalmi összefogás alapján.

²²⁴ A PCI 1975-ös politikai választásokon elért csúcs eredményét a szakirodalom szinte egyöntetűen a Berlinguer-féle politikának tulajdonítja.

²²⁵ A „consociativismo” egy Arendt Lijphart által bevezetett fogalom olasz viszonyokra alkalmazott terminus. Ez olyan politikai jelenség, amely során olyan társulás jönne létre a DC és a PCI között, amely bizto-

Igaz, hogy ez bizonyos időszakokban és mértékben korábban is létezett, de ekkor öltött jelentős méreteket. Fontos következménye az lett, hogy a hagyományos demokráciákban meglévő ellentét tulajdonképpen megszűnt, elolvadt többség és kisebbség között az ádáz szembenállás a kormányváltás (*alternance*) érdekében. Ennek az „összeszövetkezésnek”, vagy más néven a „**nemzeti szolidaritás politikájának**” nagy volt a **negatív hatása** a PCI-re is, hiszen sok esetben hiteltelenné tette verbális kritikáját a jobbközép pártjaival szemben, miközben a háttérben már megegyeztek vele. Ráadásul számos, korábban kialakult, klasszikus baloldali értéke kezdett háttérbe szorulni.

Talán ennek is köze volt ahhoz, hogy három évvel később, más tényezőknek is köszönhetően, a PCI előretörése megállt, sőt a párt sok szavazót veszített. Amióta kikerült a De Gasperi-kormányból, azóta 1979-ben veszített először 4-5 %-ot szavazói táborából (körülbelül másfél millió szavazatot). Ez a csökkenő tendencia a továbbiakban is folytatódott. Eközben a **kereszténydemokraták** 38 % körül maradtak, s így továbbra is **megőrizték hegemoniájukat** az olasz politikai pártrendszerben.

Az sem segített már a baloldali pártokon, hogy a **gazdasági krízis** (energiaválság, az ipari termelés 10 %-os csökkenése) negatív következményeivel szemben az 1970-es évek végén is még a hagyományos módon (sztrájkokkal, tüntetésekkel) akartak tiltakozni. Nem volt mit tenni. A nemzeti jövedelem csökkenésével párhuzamosan **megszorításokat** kénytelenek voltak bevezetni a kormányok. Az infláció 1974-ben már elérte a 20 %-ot. Mindezekért a negatív jelenségekért a munkásokat és követeléseiket tartották felelősnek.

E tényezőktől függetlenül az 1976-os kereszténydemokrata kormány, amelyet az ügyes közvetítő jellegű politikus, **Giulio Andreotti** (1919-) vezetett, sok kérdésben kikérte véleményét a kommunistáknak. A legfontosabb politikai döntések meghozatalát azonban

síthatná Olaszországban a széleskörű nemzeti összefogáson alapuló demokráciát és egyúttal ellene menne az egyre jobban kiszélesedő pártitokráciának. Lásd még: Gianfranco Pasquino: *Consociativismo*, in: U. ö.: *La transizione a parole*, Bologna, 2000. Il Mulino, 41–45. old.

magának tartotta fent. Egyre inkább kiderül az olasz politikai rendszernek, a most már párturalommá vált Köztársaságnak a következő sajátossága: igazából nem a választási eredmények alapján dől el a kormány összetétele, hanem a **pártok egymás közötti alkujában** a választások után. Ráadásul hiába szavaznak oly sokan a most már teljes mértékben európai és demokratikus jellegű kommunista párt-ra, az mindig kimarad a kormányból.

Csak utóbb derült ki, hogy 1970-es 1980-as évektől működött Olaszországban a „**P2-es páholy**”.²²⁶ Olyan **szabadkőműves titkos társaság** volt ez, amelynek magas rangú és igen befolyásos tagjai az engedékeny állam ellen szervezkedtek arra az esetre, ha a baloldaliak vennék át a hatalmat Olaszországban. Pontos terveket dolgoztak ki Olaszország destabilizálására és egy **jobboldali hatalomátvételre**. A P2-es páholy vezetője **Licio Gelli**²²⁷ volt, akinek a villájában 1981. március 17-én megtalálták a tagok névsorát is. Köztük volt sok politikus a DC, a PSDI, a PSI és az MSI soraiból, a hadsereg felső vezetéséből és a titkosszolgálatokból. Kiderült az is, hogy egy svájci bankon keresztül Bettino Craxi pártjának az egyik P2-es páholy tag hétmillió dollárt juttatott. A titkos szervezetet vizsgáló parlamenti bizottság munkáját csak 1986-ban fejezte be. Ekkor azonnal **megbukott** a kereszténydemokrata **Arnaldo Forlani** **kormány**a, Sandro Pertini köztársasági elnök pedig a republikánus **Giovanni Spadolini**²²⁸ bízta meg az új kormány alakításával.

²²⁶ A majdnem ezer főt számláló titkos társaság történetéről lásd Faragó Jenő: *A P-2 páholy titkai*, Budapest, 1985. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.

²²⁷ Licio Gellio (1919-) a fasiszta korszak egyik prominens, de enigmatikus alakja volt, aki – mint a fasiszta párt inspektora – hozatta Olaszországba a jugoszláv király, II. Péter kincseit, többek között 60 tonna aranyrudat. Amikor a II. világháború után ezt vissza kellett szolgáltatni, 20 tonna aranyrúd hiányzott belőle. Ekkor már a CIA egyik megbízottja volt, aki fokozatosan kiépítette az olasz szabadkőműves páholyt, a Propaganda Due-t (P 2). Többször csalás és egyéb bűncselekmények miatt elítélték, most is házi őrizetben van.

²²⁸ Giovanni Spadolini (1925-1994) a Partito Repubblicano Italiano vezetője volt, többszörös miniszter, szenátor, majd örökös szenátor. Képzettségére

VIII/4.1. Az „ólom évek” időszaka: a terrorizmus

A botrányok és kormányváltások közben a merényletek teljesen kiszámíthatatlan ütemben és formában folytatódnak. Ezeket az éveket 1974-től 1982-ig „anni di piombo”-nak, azaz „ólom éveknek” szokták nevezni az olasz politikatörténetírásban a gyakori fegyveres merényletek és gyilkosságok után. A „vörös” és a „fekete” terror egyaránt támadt. Az **újfasiszta**k követtek el merényletet 1974-ben Brescia főterén, ahol bomba robban egy szakszervezeti felvonuláson, nyolcan haltak meg. Az Italicus nevű vonat elleni újfasiszta merényletben 12-en haltak meg. A háború utáni legtöbb veszteséget okozó bombát a **bolognai pályaudvaron** is ők robbantották fel 1980. augusztus 2-án, amely 85 halottat és több mint kétszáz sebesültet követelt.²²⁹ 1960 és 1975 között a merényletek 70-80 %-át **újfasiszta**k, a NAR tagjai (**Nuclei Armati Rivoluzionari**) követték el. Ebben az időszakban a „vörös” terror, a **Brigate Rosse** szinte csak demonstratív akciókra („fegyveres propagandára”) vállalkozik.

A **Vörös Brigádok** (Brigate Rosse, BR) olyan szélsőbaloldali fegyveres terrorszervezet, amely 1969-től kezdve alakult ki. A fanatikusok (mint például Renato Curcio, Mario Moretti, Giovanni Senzani vagy Alberto Franceschini) célja az „elnyomó állam szívét”, azaz a liberális demokrácia vezetőit támadni egy **politikai cél**, egy forradalmi és totális állam megteremtése reményében.²³⁰ Körülbelül

nézve történész volt, aki elsősorban a XIX-XX. századi olasz történelem kérdéseivel foglalkozott. Nagy erudícióval rendelkező értelmiségiként alapította a ma is működő folyóiratot, a Nuova Antologia-t. 1981. június 28. és 1982. december 1. között – elsőként az Olasz Köztársaság történetében – nem kereszténydemokrataként volt miniszterelnök.

²²⁹ Ez a szélsőjobb oldali merénylet megrázta az olasz közvéleményt. Rögön letartóztattak 28 „fekete terroristát”, de perük sokáig elhúzódott, még a palesztin aktivisták, Carlos és Licio Gelli neve is többször előkeült a húsz évig tartó perben.

²³⁰ A Vörös Brigádokról ma már könyvtárnyi irodalom van. Főleg azért is, mert tagjai – az időnkénti letartóztatások ellenére – olykor újból és újból megjelennek az olasz politikai életben. Lásd például: *Il terrorismo di sinistra*, (szerk.: Donatella Della Porta), Bologna, 1990. Il Mulino.

ötszázan lehettek összesen, bár számuk folyamatosan ingadozott. Kezdetben különböző személyeket raboltak el és zsarolták velük az olasz közvéleményt. Az elraboltak, fogva tartottak és megcsónkítottak vagy megöltek között volt (sok esetben demokratikus és haladó gondolkodású) magas rangú köztisztviselő, bíró, csendőrtiszt, rendőrtiszt, újságíró és gyáriparos.²³¹

Leghírhedtebb akciójuk **Moro elrablása és meggyilkolása** volt. A talán legnépszerűbb olasz politikust, Aldo Morót 1978. március 16-án fegyveres „brigatisták” rabolták el Rómában, a Via Fanin, a nyílt utcán megölve őt testőrét.²³² Az eset éppen akkor történt, amikor Moro már szinte megegyezett a kommunista párt vezetőjével, Enrico Berlinguerrel, egy esetleges közös kormányzásról a „történelmi kompromisszum” jegyében. Morót **1978. május 9-én**, 55 nap fogva tartás után (miután kiszabadítása érdekében drámai hangú levelekkel bombázta a DC vezetőit) gyilkolták meg. Holttestét egy autó csomagtartójában szimbolikus módon Róma belvárosában, a Via Caetanin, egyenlő távolságra a DC (Piazza del Gesù) és a PCI (Botteghe Oscure) székházától találták meg. Az eset rendkívül nagy félelmet és egyúttal felháborodást keltett az olasz közvéleményben. Máiig sem tudni, hogy az olasz (vagy az amerikai) titkos szervezetek és titkos szolgálatok milyen szerepet játszottak az ügyben. Olyan „mély seb” volt ez (Guido Crainz véleménye szerint), amit sokáig nem tudott kiheverni az olasz társadalom többsége. A tényleges gyilkosokat azóta azonosították, hosszúra nyúló perekben elítélték, ma már szabadlábon élnek, miután letöltötték büntetésüket. Ez a pillanat adott alkalmat a „nemzeti szolidaritás kormányának” megalakulására (1978. április – 1980. február), melyet a kommunisták kívülről támogattak.

A terrorizmus másik formája, céljait tekintve, tulajdonképpen közvetlenül nem politikai jellegű, hanem a **szervezett bűnözéssel**

²³¹ A terrorizmus általános és konkrét vonatkozásairól lásd Jonathan Baker: *A terrorizmus*, Budapest, 2003. HVG Könyvek.

²³² A Moro-gyilkosságnak valóban könyvtáryi irodalma van, nem számítva az 55 nap alatt és közvetlen utána megjelenő olasz és nemzetközi sajtót. Lásd például: Andrea Colombo: *Un affare di Stato. Il delitto Moro e la fine della Prima Repubblica*, Milánó, 2008. Cairo Editore.

áll kapcsolatban. Ez a maffia-gyilkosságokkal összefüggő terror is rendkívül sok áldozatot követelt. A megbánók (*i pentiti*) pedig további düh- és terrorhullámot váltottak ki e bűnöző szervezeteken belül. A maffiaellenes harc egyre fontosabbá kezdett válni már az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején, amikor már-már négy déli tartományban vette át a hatalmat az államtól a maffia és más szervezett bűnözői alakulat. Szinte „láthatatlan hatalmat” jelentettek ezeken a vidékeken. Különösen jelentős bevételük volt a heroin és más **kábítószer**ek előállításából és terjesztéséből.

A maffiaellenes fellépést egyelőre hátráltatta a **politikusok hallgatása**, az *omertà*. Nem lehetett igazán felmérni, a politika és a szervezett bűnözés össze van-e fonódva már vagy ha igen, milyen mértékű ez az összekapcsolódás. A **három maffiahálózathoz** (a szicíliai *mafia*, a Nápoly környéki *camorra* és a kalábriai *'ndrangheta*) egy **negyedik** is kapcsolódott a szintén déli Puglia tartományban, a *Sacra Corona Unita* (Egységes Szent Korona). Az 1980-as évek elején készült becslések szerint a négy szervezett bűnözői csoportnak éves bevétele több volt, mint a legnagyobb olasz gyárkonzernnek, a torinói FIAT műveknek. Nem nehéz belátni, hogy ezért a hatalmas illegális jövedelem elosztásáért hatalmas harc folyt. Nem csak az egyes maffiacsoportok között, hanem az őket leleplezni akaró vizsgálóbírók, ügyészek és egyéb állami hivatalnokok ellen.

A maffia, miután számos, vizsgálatot folytató hivatalnokot, csendőrtisztet megölt 1979-1980-ban, rá két évvel sort kerített a kommunista parlamenti képviselőre, **Pio La Torrérére**, aki átfogó **maffiaellenes törvénytervezetet** dolgozott ki és terjesztett a parlament elé.²³³ A törvény végül is 1983-ban, már a képviselő halála után lépett életbe.

Tulajdonképpen 1982-ig tartanak az „ólom évek”, a terrorizmus szervezett és intenzív időszaka. Ezt azonban egy újabb gyilkosság követte a szervezett bűnözés részéről. 1983-ban a **maffia** Carlo Alberto **Dalla Chiesa csendőr tábornokot**, Palermo város prefek-

²³³ A maffia által meggyilkolt Pio La Torre életéről és munkásságáról lásd: Claudio Camarca – Giuseppe Bascietto: *Pio La Torre. Una storia italiana*, Roma, 2008. Aliberti Editore.

tusát ölte meg.²³⁴ S ezzel még távolról sem lett vége az öldöklésnek. A palermói vizsgálóbírók elérték, hogy 1986-1987-ben egy óriáskerben (*maxi processo*) elítélték a legfőbb maffiavezéreket. Erre az ítéletek végleges jóváhagyása után megérkezett a maffia válasza is. 1992. május 23-án, Palermo mellett Capaciban (*il delitto di Capaci*) ötszáz kiló robbanóanyaggal megölték a népszerű **Giovanni Falcone** főügyészt, feleségét és háromtagú kíséretét.²³⁵ Rá nem sokkal, 1992. július 19-én egy másik nagy erejű bomba megölte **Paolo Borsellino** vizsgálóbírót és öt testőreit.²³⁶ A bírók és ügyészek folytatták megölt társaik munkáját. Ennek köszönhetően sorra tartóztatták le a maffiafőnököket (például a hírhedt Totò Riinát). Bizonyos árnyék politikusokra is vetült. Ennek keretében folytattak hosszú vizsgálatot a volt miniszterelnök, Giulio Andreotti ellen, ami végül is – hosszú idő után – felmentéssel végződött.

²³⁴ Carlo Alberto Dalla Chiesa csendőr tábornok (1920-1982) számos funkciót töltött be; nevéhez fűződik a terrorizmus ellenes belügyi akciók sora, a „megbánók” (*i pentiti*) intézményének bevezetése, a szicíliai maffia ellenes vizsgálódások kiterjesztése. Egy BMW-ből leadott gépfegyversorozat végzett vele és feleségével.

²³⁵ Giovanni Falcone (1939-1992) szicíliai bíró volt, aki nyomára jutott a Cosa Nostra maffia-szervezetnek. Falcone és felesége 1992. május 23-án érkeztek egy kormánygéppel Palermóba. Valószínűleg tudtak érkezésükről. A palermói reptéren 3 rendőrautó és 7 testőr várta őket. Amikor a konvoj elérte a Palermo melletti kisvárost, Capaci, a maffia tagjai távirányítóval robbantották fel az út alá rejtett több száz kilónyi plasztik bombát. A pusztítás leírhatatlan volt, egy több méter mély kráter maradt a robbanás helyszínén. Az elöl haladó autóban lévő 3 rendőr azonnal meghalt. Falcone és felesége súlyosan megsérültek, majd aznap mindketten életüket veszítették. Ez volt az egyik (de nem az egyetlen) legmeggrázóbb maffia-gyilkosság az 1990-es évek elején.

²³⁶ Paolo Borsellino (1940-1992) alig két hónappal Falcone halála után lett a maffia áldozata. A palermói születésű vizsgálóbíró számos olyan dokumentummal rendelkezett, melyek terhelőek voltak a Cosa Nostra vezetőire nézve. Autóba rejtett bomba végzett vele. A maffia két áldozatáról lásd: Giammaria Monti, *Falcone e Borsellino: la calunnia, il tradimento, la tragedia*, Roma, 1996. Editori Riuniti. A palermói reptőlér azóta viseli Falcone és Borsellino nevét.

A politikai terror időlegesen alábbhagyott. A BR egyik elágazása volt az 1980-as években az *Unione dei Comunisti Combattenti* (Harcoló Kommunisták Szövetsége). Tagjai folytatták elődjek tevékenységét, de hatása már távolról sem volt olyan, mint a „történelmi terrorizmus” képviselőié. A terrorizmus expanzióját azonban az az 1980-as **törvényjavaslat** állítja meg egy időre, amit el is fogadnak, hogy „díjazzák” a „bűnbánó” (*pentito*) terroristát. S ez nem csupán a politikai okból és célból az állam kiszolgálói ellen támadó „**megbánó**” gyilkost mentesíti, hanem a maffiaellenes perekben is sikerre vezetett. Nem egy „maffia-családhoz” tartozó maffiózó adta fel társait a szabadulás valós reményéért cserébe. Mindehhez az is hozzájárult, hogy a PCI mozgósította tagjait, hogy a gyárakban izolálják az *Autonomia operaia* vagy a *Potere operaio* terrorizmussal szimpatizáló csoportjait.

A PCI 1979-ben, az eredménytelensége miatt felhagyott az „összszeszervekezés” politikájával és újból ellenzékbe vonult. Ettől kezdve viszont (a DC-vel való összekapcsolódása miatt) fokozatosan egyre több szimpatizánst és választót veszített, ami egészen 1989-ig, a párt átalakulásáig tartott. Ezzel párhuzamosan viszont megerősödtek a szocialisták, különösen miután 1976-ban Bettino Craxi lett a szocialista párt új főtitkára. Craxi a pártnak kifejezetten antikommunista jelleget adott, és elszánta magát arra, hogy ha kormányfő lesz, az országnak a modern nyugati demokráciákhoz hasonló jelleget kölcsönöz. A szocialista párt új irányvonalát jó szemmel nézte a kereszténydemokrata párt néhány vezetője, mint Giulio Andreotti és Arnaldo Forlani.

VIII/4.2. A tranzíció évei: Craxi kormányai

Az I. Olasz Köztársaság néhány kezdeti koalíciós kormányát leszámítva 1948-tól fogva csak és kizárólag kereszténydemokraták alakíthattak kormányt (még ha a balközép kormányokba be is vontak baloldali, vagy középbal pártokat), egészen 1981-ig. Ekkor (a P2-es páholy botránya és az „ólom évek” után, ahogy említettük) rövid

ideig a köztisztviselői állásbéli történész, **Giovanni Spadolini**, az Olasz Republikánus Párt vezetője lett a miniszterelnök (1981-1982). Majd egy pár hónapos kormányválság után (a republikánusok kizárásával) újból kereszténydemokrata kormány alakult, újból Fanfani vezetésével, amely a következő év augusztusáig volt hivatalban.

Ekkor viszont fordulat következett be az olasz politikai életben, mert **1983. augusztus 4-én** a szocialista párti **Bettino Craxi** alakíthatta meg első kormányát.²³⁷ Ez annak is volt köszönhető, hogy egyrészt a köztársasági elnök, a 82 éves szocialista Pertini legyőzve ellenszenvét, felkérte a kormányalakításra, másrészt a DC népszerűsége csökkent és szavazóinak táborára 1983-ra 32,9 %-ra apadt az 1979-es 38,2 %-ról. Craxi második kormánya **1987** márciusáig tartott, tehát több ideig tudott kormányon maradni, mint összes addigi elődje De Gasperi óta. Mi volt ennek a (látni fogjuk: felemás) sikernek a titka? Elsősorban az, hogy Craxi kormányát támogatták a tőkés társaságok és körök. Elsősorban is a FIAT elnöke, örökös szenátor, **Gianni Agnelli** (1921-2002). Talán azért is, mert Craxi keményen fellépett a munkások és a szakszervezetek újabb és újabb követeléseivel szemben. Másik támogatója a háttérből a konzervatív republikánus **Ronald Reagan** volt, az Egyesült Államok akkori, konzervatív elnöke.

Ekkor kezdődik az úgynevezett „**pentapartito**” (azaz az ötpártiság) korszaka, amikor a hatalmon öt, egymáshoz egyre jobban hasonlító párt (a kereszténydemokrata DC, a szocialista PSI, a szociáldemokrata PSDI, a republikánus PRI és a liberális PLI) osztozik.²³⁸ A pentapartito időszakában, főleg kezdetben voltak viták e

²³⁷ Bettino Craxi (1934 Milánó – 2000 Hammamet, Tunézia) talán az egyik legvitatottabb olasz politikus az I. Olasz Köztársaság történetében. Igen tehetséges és nagy munkabírási politikusként a már-már visszaeső Olasz Szocialista Pártból hamarosan 14 %-os, jelentős pártot épített. Ezzel lehetősége volt arra, hogy a háború utáni időszakban elsőként (ritka kivételként) két ciklusban is miniszterelnök lehetett. Pályáját beárnyékolta az ellene pártfinanszírozás és korrupció ellen indított eljárás, amelynek következtében börtönbüntetésre ítélték. Ez elől pedig Tunéziába menekült és Hammametben halt meg, ott is van eltemetve.

²³⁸ A *pentapartito* időszakáról lásd Giorgio Galli: *I partiti politici italiani* (1943-2004), Milánó, 2004. BUR.

pártok között, de a gazdasági helyzet kedvező fordulata, és az együtt kormányzás akarata e vitákat lecsillapította.

A nemzetközi **pénzügyi helyzet javulása**, sőt fellendülése erőteljesen érezte hatását Craxi kormánya idején. Gazdasági téren egyre inkább **sikereket** könyvelhetett el magának. Amikor első kormányát megalakította, az infláció igen magas, 15%-os volt, neki sikerült a második kormányzása végére 10,6 %-ra leszorítania. Az ízléses külsejű és design-os olasz áruk exportja, különösen a tengerentúlra, csaknem ötven százalékkal nőtt, a gazdasági növekedés üteme is felülmúlta az addigiakat, Craxi kormányzása végén már 2,8%-os volt. A **fogyasztói társadalom** éppen ekkor teljesedik ki. Ennek ellenére nem tudott mit kezdeni a választásra és a segélyezésekre szánt hatalmas **közkidadásokkal**, ami még inkább növelte az államháztartás deficitjét. Még a kereszténydemokratákon is túltett a pult alatti **pénz osztogatásával**, „fű alatti” megegyezésekkel bizonytalan eredetű pénzügyi és vállalkozói rétegekkel. Egyik támogatója, majd támogatója Silvio Berlusconi volt.

Craxi kormányzása idején a pentapartito pártjai között, főleg az együttműködésük elején szinte már kezdett eltűnni az öt párt közötti különbség, amikor felosztották egymás között az érdekszférákat (**lottizzazione**).²³⁹ A nagyvállalatok élére például saját, hozzájuk lojális emberek, általában politikusok kerültek és csak 4 %-ban voltak az üzemek élén szakértők. Ennek a Craxi-kormány végére az lett az egyik eredménye, hogy a növekvő, a hozzáértés hiányával magyarázható deficit elkerülésére egyre több vállalatot kezdtek el **privatizálni**. Ez viszont újabb és újabb **konfliktusokat** okozott az öt párt együttműködésében.

1984-ben, az európai parlamenti választások kampánya idején Padovában egy nagygyűlésen tartott beszéde közben meghalt Enrico Berlinguer. Ez olyan együttérzési hullámot váltott ki az emberekben,

²³⁹ A mezőgazdasági földterületek felosztása mintájára a politikában használt „megosztás” kifejezés annyit jelentett, hogy a vezető politikai osztály elosztja vagy felosztja a közfunkciókat és közhivatalokat, a vezetői megbízatásokat azok között, akiket egy politikai párt közvetlenül felügyelete alatt tart. Mindezt abból a célból, hogy azoknak juttassanak pénzügyi forrásokat, azokat preferálják, akik őket támogatják.

hogy a választások idején minimális előnyre tett szert a PCI (33,3 %) a DC-vel (33 %) szemben. Igaz, hogy 1976-hoz képest most is egymillióval kevesebben szavaztak a baloldali pártra. Berlinguert a PCI élén a Resistenza egyik központi alakja, Alessandro Natta követte egy négyéves (1984-1988) időszakra.

Craxi vitathatatlan sikerei közé tartozik például az, hogy elérte a Vatikánnal 1929-ben kötött **Konkordátum** bizonyos elemeinek a **felülvizsgálatát** (1984). A katolikus egyház ekkor lemondott arról a privilégiumáról, hogy az állam hivatalos vallása legyen, és hogy kötelező legyen az állami iskolákban a vallásoktatás. Egy másik jelentős sikere az *Achille Lauro luxushajó* arab terroristák általi elrablása után mutatott, a nemzeti érdekek szem előtt tartott politikájával függött össze. A terroristákat szállító repülőgépet Szicíliában leszállásra kényszerítették, és az amerikaiak, akiknek támaszpontjuk volt a szigeten, igyekeztek intézkedni az ügyben, mert a terroristák megöltek egy amerikai állampolgárt. Ez az úgynevezett „sigonellai incidens”. Craxi elutasította a terroristák kiszolgáltatását az amerikaiaknak, ami jelentős feszültséget okozott a két ország viszonyában.²⁴⁰ Craxinak azonban az olasz-amerikai viszony kényes egyensúlyát hamarosan sikerült újra helyreállítania. Ez önbizalommal töltötte el az olaszokat.

Craxi vezetési stílusa igen erőteljes volt. Ezt hívják „határozott döntésképeségnek” (*decisionismo*)²⁴¹. Úgy viselkedett, mintha ő lett volna a köztársasági elnök, olyan hévvel kívánta megreformálni az olasz intézményeket is. Viszont veszélyes pályát választott, amikor a politika és a gazdasági élet szereplőinek szoros szövetségét

²⁴⁰ Craxi igen jó, személyes kapcsolatokat ápolt a palesztin politikussal, Jasszer Arafattal. A „sigonellai-ügy” megoldásában ez is szerepet játszott. Ráadásul Craxi nem engedte, hogy az amerikaiak oldják meg a kérdést, mert – ahogyan mondta – olasz felségterületen csak az olasz hatóságok járhatnak el. Ez tovább növelte addigi tekintélyét az olasz közvélemény előtt.

²⁴¹ A *decisionismo* fogalma eredetileg a jogfilozófiában használatos terminus volt. Ennek elméletét Carl Schmitt (1888-1985) dolgozta ki, ami alapját képezte a diktatórikus vezetési stílusnak például Németországban.

szorgalmazta. Később ennek tisztázása érdekében adtak ki ellene az ügyészek elfogató parancsot. Tény, hogy éppen ebben az időszakban jelent meg tulajdonosként az olasz médiapiacra Silvio Berlusconi. Cégén keresztül – Craxi hathatós támogatásával – érdekeltséget szerzett az állami televíziós csatornáknál és az egész országra kiterjedő műsorszórásra. Az olasz kollektív identitás megteremtésének vált fő eszközévé a **média**, különösen a színes televíziózás elterjedése (1977) után. Ezt a helyzetet jól tudja majd kiaknázni az új TV-tulajdonos, a többszörös milliárdos vállalkozó.

Mindenesetre a hagyományos demokratikus együttműködés utolsó fázisának főszereplője Craxi lett. Kiváló politikai érzékkel rendelkező ügyes, ambiciózus és taktikus politikus, aki nem riad vissza végletes, olykor vakmerő megoldásoktól sem. Legalább három fronton teljesedik ki politikai tevékenysége: egyrészt saját pártján belül, amit teljesen saját ellenőrzése alá von, másrészt a hatalmi pozíciók megszerzéséért a kereszténydemokratákkal, ami oda vezet harmadszor, hogy lassan megfordultak az erőviszonyok Olaszországban úgy, hogy a PCI ennek következtében kénytelen elismerni a szocialista párt hegemon, vezető szerepét a baloldalon.

IX. A RENDSZER FELBOMLÁSA (1987-1992)

1987-ben a **new yorki tőzsde összeomlott**, a gazdasági fellendülés időszakának hirtelen vége lett. A Szovjetunióban azonban már teljesen más események zajlottak, Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése (1985) óta. Beindul a peresztrojka, megindul a nukleáris fegyverek leszerelésének folyamata, a „létező szocializmus” válsága. Ez tulajdonképpen még kedvező is lehetett volna Craxi számára, de közben elindult néhány vizsgálat pártja finanszírozásával kapcsolatban. S ez mindent megváltoztatott.

Rossz jel volt az is, hogy az 1987-es helyhatósági és politikai választásokon nagy volt a távolmaradók száma, ami Olaszországban, ahol „minden politika” (Benedetto Croce), szinte elképzelhetetlen volt a köztársaság idején. Az eredmények a következőképpen alakultak: a DC 34,3 %-ot, a PCI 26,6 %-ot, a PSI 14,3 %-ot, az MSI 5,9 %-ot, a PRI 3,7 %-ot, a PSDI 3 %-ot, a radikális párt (PR) pedig 2,6 %-ot ért el.²⁴² A rendszer instabilitása tekintetében és a változás felé mutató szimptomatikus jel volt, hogy 1987-ben beválasztották a parlamentbe a regionális jellegű Lombard Liga egy képviselőjét. A helyi, lombard identitású párt, valamint a Lega veneta már 1983-tól jelentkeztek a regionális választásokon. A jelenség még nagyobb meglepetést keltett 1990-ben, amikor a Lega Lombardiában 19%-ot nyert, 6 %-ot Liguriában és Venetóban, 5 %-ot Piemontban. A parlamenti politikai választásokon 1992-ben a Lega 23 %-ot kapott Lombardiában, 18 %-ot Venetóban, 15 %-ot Piemontban, Liguriában és Friuliban, és 10 %-ot a hagyományosan baloldali Emiliában. Ekkor még (utoljára) a Lega Nord volt az egyetlen alternatív erő a hagyományos pártalakulatokkal szemben. Szemben álltak a partitokráciával, bírálták a

²⁴² Az 1987-es választások egyik sajátossága, hogy ekkor kerül be a parlamentbe és a szenátusba is egyrészt a zöld párt (*Liste verdi*), másrészt az északi szavazókra számító *Lega Lombarda*. Ezt a szakaszt Olaszország politikatörténetében azonban Simona Colarizi a „pártrendszer hanyatlása” felé mutató iránynak nevezte monográfiájában. Lásd Simona Colarizi: *Storia del Novecento italiano*, Milánó, 2000. BUR, 468-485. old. Lásd még Giorgio Galli: *Le elezioni e i referendum del 1987*, in: Giorgio Galli: *I partiti politici italiani (1943-2004)*, id. kiad. 301-317. old.

központi kormányt („*Roma ladrona*”, azaz „tolvaj Róma”, amely az északi bevételeket kisajátítja), mindenféle állami centralizmus elutasítását (például az adófizetés megtagadását) akarták, föderalizmust, az ország három részre szakítását (*secessione*) tűzték ki célul.²⁴³

Közben a **jobboldali ellenzéken belül** kiéleződött a küzdelem az MSI vezetéséért Pino Rauti és Gianfranco Fini között, és Riminiben 1990. január 11-én a szélsőjobboldali Rautit választották meg az MSI főtitkárának.²⁴⁴ Ez is befolyásolta a későbbi események menetét. Igaz, hogy a fiatal jobboldali politikus, Fini, hamarosan (1991. július 6-án) átvette a párt vezetését. Ekkor még folytatta tovább az MSI hagyományos politikáját, sőt még 1992-ben is Mussolinit nevezi „a XX. század legnagyobb politikusának” („il più grande statista del Novecento”), ami visszatetszést keltett az olasz közvéleményben. A Marcia su Roma 70. éves évfordulóját Fini és pártja nagy ceremóniával ünnepelte meg. Lassan azonban átalakította pártja ideológiáját, elismerte a Resistenza érdemeit, elment Izraelbe és jobbközépre húzódott pártjával együtt a pártpalettán.

A baloldalon 1988-ban **Achille Occhetto** lett a kommunista párt főtitkára, aki 1990. márciusában bel- és külpolitikai okok (elsősorban a berlini fal leomlása, 1989. november 9.) következtében megváltoztatta a PCI nevét és részben irányvonalát, és megalapította a **Baloldal Demokratikus Pártját** (Partito Democratico della Sinistra, PDS). Az 1991. január 31-i kongresszus jóváhagyta a változásokat, és a sarló és kalapács helyett szimbólumuk a tölgyfa lett. Ugyanakkor (1989. december 12-én) kiváltak a pártból azok, akik nem kívánták feladni radikális baloldaliságukat, és létrehozzák a **Rifondazione Comunista** nevű pártot, amelynek vezetője Armando Cossutta lett (1993-tól pedig Fausto Bertinotti). Mindketten hirtelen abban a helyzetben találták magukat, hogy újra kellett definiálni sa-

²⁴³ A „szakítás” (*secessione*) gondolata és ideológiája Olaszországban Gianfranco Miglio (1918–2001) jogász-politikus nevéhez kötődik. A fél-szigetet három részre osztott föderatív államként gondolta el.

²⁴⁴ Pino Rauti (1926-) a neofasiszta „baloldal” képviselője, Julius Evola szélsőjobboldali csoportjához tartozott, majd az MSI főtitkára és az Ordine Nuovo nevű szélsőjobboldali párt politikusa. Lásd erről Marco Revelli: *La destra nazionale*, Milánó, 1996. Il Saggiatore.

ját identitásukat. A szimpatizánsok és a régi párttagok számára drámai helyzet teremődött, a hagyományos pártmodell ugyanis nem lehetett már vonzó az új hazai és nemzetközi helyzetben.²⁴⁵

1985 és 1992 között **Francesco Cossiga** a köztársasági elnök.²⁴⁶ Éppen ebben az időszakban válik egyre élesebbé az a válság a Szovjetunióban, amit Gorbacsov kezdeményezett és a szovjet rendszer teljes lebontásához vezetett el. Ez a nemzetközi téren lezajló esemény alapvetően befolyásolta az olasz demokrácia és pártrendszer átalakulását.²⁴⁷ Elsősorban azért, mert felkészületlenül érte az olasz politikusokat. Megindul egy „földrengés” Olaszországban. Nyugat-Európa legerősebb kommunista pártjának meggyengülése majd szétesése a DC kohézióját is gyengítette, megfosztva őt saját 40 éves ellenségképétől.

A kereszténydemokraták 1987, azaz a Spadolini – Craxi „zárojel” után újból magukhoz ragadták a hatalmat. Először újból, immár hatodszor, Fanfani próbálkozott, aki egyszínű, szakértői kormányt alakít. Majd 1987-től újból a pentapartitóval igyekeztek eredményt elérni a kereszténydemokraták. Előbb Giovanni Gorla, majd a DC akkori főtitkára **Ciriaco De Mita**²⁴⁸, s végül 1989-ben hatodszor

²⁴⁵ Az olasz baloldal transzformációjáról lásd Paolo Bellucci – Marco Maraffi – Paolo Segatti: *PCI, PDS, DS. La trasformazione dell'identità politica della sinistra di governo*, Roma, 2000. Donzelli Editore.

²⁴⁶ Francesco Cossiga (1928-2010) szardíniai születésű, jogász végzettségű kereszténydemokrata politikus volt, többszörös belügyminiszter (Moro elrablása és meggyilkolása idején is), örökös szenátor. Több magas rangú funkciót töltött be ezen kívül is: volt miniszterelnök (1979-1980), a Szenátus elnöke (1983-1985) majd köztársasági elnök (1985-1992). 1998-ban megalakította az Unione Democratica per la Repubblica nevű pártot (UDR). A kommunista párti Enrico Berlinguer unokaöccse volt.

²⁴⁷ A demokrácia elméleti kérdéseiről lásd Giovanni Sartori: *La democrazia in trenta lezioni* (Milánó, 2009. Oscar Mondadori) című kiváló könyvét.

²⁴⁸ Ciriaco De Mita (1928-) jogász végzettségű kereszténydemokrata politikusként kezdte pályáját, volt miniszterelnök, majd az 1992-es politikai „földrengés” után a Partito Popolare Italiano egyik vezetője lett. Pályája ezután különböző kacsaringókat vett. Előbb, 1996-ban csatlakozott a balközép Ulivo koalícióhoz, majd 2002-ben hozzájárult ahhoz, hogy a Néppárt csatlakozzon a Margherita nevű középpárti koalícióhoz.

Andreotti, majd hetedszer 1991-ben ugyanő lesz a kormányfő. A kereszténydemokraták újból szövetségest keresnek. Úgy látszik, hogy a PCI mindenképpen szavazatokat veszít majd, ezért a DC figyelme újból Craxi felé fordul. Milánóban egy lakókocsiban megállapodik **Craxi, Andreotti és Forlani** az új hatalmi felállásról. Ezt a politikai felállást nevezi az olasz politikatudomány röviden CAF-nak a politikusok neveinek kezdőbetűje után.

Több mint egy évig a „**triumvirek**” tartják ellenőrzésük alatt az olasz politikai életet. Ez azért sikerülhetett egy ideig, mert mind a baloldali, mind a jobboldali ellenzék saját programja, pártja és identitása öndefiníciójával volt elfoglalva. A triumvirek gyengesége a hatalom megosztása körüli vitában keresendő. Két poszt volt kiadó: a köztársaság elnöki és a miniszterelnöki pozíció. Jelölt pedig, a dolgok természeténél fogva, három. Hatalmas **versengés** indult meg. Andreotti a Quirinalét (a köztársasági elnöki posztot) célozta meg úgy, hogy előbb miniszterelnök lesz. A szintén kereszténydemokrata Forlani viszont esélyes volt elnyerni azonnal a köztársasági elnöki pozíciót. Craxi pedig újból a Palazzo Chigibe (a miniszterelnökségbe) szeretett volna jutni. 1990 nyarán az akkori köztársasági elnök, Francesco Cossiga, felhagyva a szürke eminenciás szerepkörével, maga is beszáll a játékba, s a központi szereplők száma így négyre emelkedett.

1990 októberében tör ki a nevezetes **Gladio-ügy**.²⁴⁹ A NATO titkos olaszországi katonai szervezetének dossziéját Andreotti miniszterelnök megküldi az ügyet vizsgáló parlamenti bizottságnak. Cossiga rögtön érzi, megtámadták, hiszen a hidegháború időszaká-

Szimpatizált, majd belépett a baloldali Partito Democratico-ba, ahonnan néhány év után 2008-ban távozott és csatlakozott az Unione di Centro szövetséghez. Pályája jól mutatja sok más politikus identitás-keresését az 1992 utáni időszakban.

²⁴⁹ A Gladio a már említett titkos, fegyveres szervezet, amelyet a II. világháború után hoztak létre a NATO-tagországokban az esetleges szovjet expanzió feltartóztatására. Célja az volt – s ez különösen Olaszországra volt érvényes – hogy mindenképpen megakadályozzák a kommunisták hatalomra kerülését. Ennek érdekében egyes források szerint támogatták a jobboldali terrorizmust és titkos fegyverraktárakat tartottak fent.

ban ő volt a CIA által is működtetett Gladio szervezetének egyik atyja. Rögtön szembekerül tehát Andreottival (a miniszterelnökkel) és a PDS (a volt PCI utódpártja) főtitkárával, Occhettoval. Az utóbbi felségárulással vádolta meg a köztársasági elnököt, de az túlélte a vádakat, mert egyrészt a társadalomban tovább éltek bizonyos nyugtalanságok, bizalmatlanságok a baloldallal szemben, másrészt Cossiga népszerűsége az utóbbi években annyira növekedett, hogy – problematikussága ellenére – az olasz közvélemény orientációs pontjává vált.

1991 áprilisában Olaszország egy fontos momentumhoz érkezett. **Andreotti** készült hetedik kormányát megalakítani. A republikánusok megtagadták vele az együttműködést, mert nem értettek egyet a miniszteri posztok elosztásával. Ekkor felmerül az **előrehozott választások** ötlete is. A kormánypártoknak egy ideig tetszett az elképzelés, mert ezzel az ellenzéket kiszorították volna újból a hatalomból. Ráadásul a költségvetés nehéz helyzetben volt a közpénzek könnyelmű elherdálása miatt. Az 1990-es évet 147 ezermilliárd líra **veszteséggel** zárták, a kiadások 6 ezermilliárddal meghaladták a GDP-t, és a pénzügyi hiány addig sosem látott nagyságú, 1 millió 318 ezermilliárd volt. Problémaként jelentkezett az is, hogy Olaszországnak is alá kellett írnia a Maastrichti-szerződést az Unió monetáris politikájáról, amely előírta, hogy az Európai Közösség tizenkét államában a hiány a GDP 60 %-át érheti csak el. Az előrehozott választások kiírását Cossiga sem ellenezte, Forlani és Craxi is mellette volt egy ideig. De kiderült, hogy a DC vezetői, saját egyéni karrierjük építése miatt, nem akartak előrehozott választásokat. Ekkor Craxi is elállt a terv mellől, abban reménykedve, hogy újból ő lesz Andreotti után a következő miniszterelnök. Az előrehozott választások azonban megmutatták volna, hogy milyen változásokat kíván a közvélemény. Mivel ezzel nem éltek, nem észlelték a közelgő társadalmi-politikai változások fenyegető viharát sem.

Nem vették észre azt sem, milyen változásokat hozhat a kereszténydemokrata **Mario Segni** által kezdeményezett **referendum** az arányos választási rendszer egyik, igaz másodlagos, kérdésével

kapcsolatosan. A radikális párt vezetőjével, Marco Pannellával²⁵⁰ közösen megfogalmazott kérdés az volt, hogy a szavazó a listán való szavazáskor több személyt is megjelölhet-e vagy sem. A szándék mögött egyértelműen az állt, hogy a lakosság **politikai pártok hatalmi rendszeréről**, és annak bázisáról, az **arányos választási rendszerről** mondjon véleményt. Az 1991. június 9-én tartott népszavazás eredménye meglepő volt. Craxi meggyőződésével szemben, aki azt hitte, hogy a szavazók távol maradnak az urnáktól, a választók 62,4 %-a ment el szavazni és a leadott szavazatok 95,6 %-a az egyetlen jelölt (*preferenza unica*) mellett állt ki. Segni ekkor az egész **választási törvény megváltoztatását** kezdeményezte, a többségi elv érvényesítése érdekében.

A politikai szavazás hagyományos rendszerének megváltoztatását, a választók és a pártok új típusú kapcsolatát az is siettetette, hogy új politikai tényező, a Lega Nord egyre hangsúlyosabb szerepet kívánt játszani Olaszországban. Ennek ellenére az **1992. április 5-i választások** még nem mutatták egy végzetes földrengés jeleit. A DC 29,6 %-ot, a PDS 16,1 %-ot, a PSI 13,6 %-ot, a Lega Nord 8,7 %-ot, az MSI 5,4 %-ot, a RC 5,6 %-ot, a PRI 4,4 %-ot, a PLI 2,8 %-ot, a PDSI 2,7 %-ot, a Zöldek 2,8 %-ot, a Rete (baloldali katolikusok és ex-kommunisták Délen) 1,9 %-ot kapott. Tehát a pártok közötti erőviszonyok lényegében nem változtak. A másik jelentős tényező, a változások alapvető oka, a Tangentopoli kezdete sem érezte hatását még ekkor.

A „**csúszópénz**”-**botrány**, a Tangentopoli („tangente = csúszópénz) 1992. február 17-én kezdődik, amikor Milánóban az addig ismeretlen bíró, **Antonio Di Pietro** (1950-) letartóztatja a Pio Albergo Trivulzio szálloda elnökét, a szocialista párti Mario Chiesá-t.²⁵¹ A vád:

²⁵⁰ Marco Pannella (1930-) jogvégzett újságíró, a Partito Radicale, majd a Radicali Italiani párt vezetője, több mint harminc éve az olasz politikai élet egyik fontos szereplője. Számos éhségstrájkot folytatott a törvényesség betartása, a vadászati tilalom, a nukleáris energia szabályozása érdekében.

²⁵¹ Antonio Di Pietro egykori vizsgálóbíró ma is aktív résztvevője az olasz politikai életnek. 1992-ben, több társával együtt vizsgálódni kezdett az illegális pártfinanszírozás, korrupció és különböző visszaélések iránt.

egy hétmillió lírás csúszópénz elfogadása. A letartóztatás nagy visszhangot váltott ki, de Craxi igyekezett negatív hatását semlegesíteni. Már korábban, 1983-ban is volt Torinóban vizsgálat (és ítélet is) egy szocialista párti képviselő ellen, Craxi akkor kíméletlenül megtámadta a bírókat és az ügyészeket, hogy visszaélnek hatalmukkal.

Nem sokkal később, 1992. március 16-án Palermóban a maffia megölte az Andreottihoz közel álló kereszténydemokrata Salvo Lima parlamenti képviselőt. A kormányfő ezt annak tudta be, hogy harcot indítottak a szervezett bűnözés ellen. A letartóztatás és a gyilkosság már előre jelezték a kataklizmát, de egyelőre senki sem figyelt fel rá. Ekkor indult meg a **„Tiszta kezek”** („Mani Pulite”) akciója, amely több éven át sok-sok tisztségviselő, vállalkozó és politikus letartóztatásához vezetett.²⁵² Az első akció, amit Antonio Di Pietro vizsgálóbíró indított az volt, hogy csapdát állítva tetten érte egy szociális otthon igazgatóját, Mario Chiesát, amint ötmillió lírát zsarolt ki attól a vállalkozótól, akitől megrendelte intézménye takarítását. A munkát közpénzből túlfizette, a többletet pedig saját zsebére „visszatértítette”. Ez a módszer akkor Olaszországban szinte minden szinten megfigyelhető és eléggé általános volt.

Tehát a Tangentopoli kezdetekor, **1992. február 17-én, befejeződik egy korszak** Olaszország politikatörténetében és elkezdődik egy újabb, a most is folyamatban lévő II. Olasz Köztársaság. Idáig, **1946 óta, Olaszország**, szinte egyedül Európában, **52 kormányt „fogyasztott el”**. Nem sokkal ezután, két hónappal megbízatása lejárta előtt, lemondott köztársaság elnöki posztjáról Armando

Ekkor hivatali visszaélés miatt vizsgálatot kezdeményeztek ellene is, ami nem ért célta. 1996-ban Romano Prodi a közmunka minisztérium élére nevezi ki. 1998-ban alapítja meg mozgalma, az értékek Olaszországának pártját (*Italia dei Valori*, IDV), amely azóta is indul a választásokon. 2006-ban újból miniszteri megbízatást kapott az akkori miniszterelnöktől, Romano Proditól.

²⁵² A „csúszópénz-botrány” megrázta egész Olaszországot és átalakította az addig működő politikai rendszert. Erről – jelentőségének megfelelően – több könyv is született. Lásd például Donatella Della Porta – Alberto Vannucci: *Un paese anormale. Come la classe politica ha perso l'occasione di Mani Pulite*, Roma – Bari, 1999. Editori Laterza.

Cossiga. Lemondó beszédében a néphez fordult és a kormányforma radikális megújítására szólított fel. Az utódlásért elkecsereedett küzdelem indult Forlani és Andreotti között. A helyzetet a maffia sajátos módon „oldotta meg”: május 23-án merényletben megölik Giovanni Falconét, feleségét is kíséretét. Két nappal később a konzervatív kereszténydemokrata **Oscar Luigi Scalfaro** került a köztársaság elnöki székbe.²⁵³ Az új kormánynak már ő adott megbízatást.

²⁵³ Oscar Luigi Scalfaro (Novara, 1918) kereszténydemokrata jogász-politikus volt, aki Torino körzet képviselőjeként tíz cikluson keresztül volt az olasz parlament tagja. 1992-től 1999-ig köztársasági elnök volt. Ellenvezte Berlusconi és a Forza Italia politikáját és reformjait. Ma a Demokratikus Párt tagja, örökös szenátor.

X. A II. OLASZ KÖZTÁRSASÁG

A terminus, a II. Olasz Köztársaság a francia politikai hagyományt követi, de sokak számára ez a fogalom az olasz viszonyokra nem alkalmazható, elsősorban azért, mert a csúszópénz-botrány nem hozta magával egy új **alkotmány** létrehozását, ami egyik legfontosabb feltétele lenne vagy lehetne az új köztársaságnak. A változások mégis alapvetően befolyásolták az egész olasz politikai rendszert, s ezért lehet mégis használni ezt a vitatott, de egyre inkább elfogadott fogalmat.

X.1. A POLITIKAI TRANSZFORMÁCIÓ IDŐSZAKA (1992-1994)

Az új köztársasági elnök, Oscar Luigi **Scalfaro** 1992. június 28-án a Craxi által támogatott szocialista párti Giuliano Amatónak (1938, Torino) adott kormányalakítási megbízatást, aki a DC, a PSI, a PSDI és a PLI politikusaiból és főként szakértőkből állította össze kormányát.²⁵⁴

Az I. Olasz Köztársaság válsága azonban feltartóztathatatlannul haladt előre. Két tényező befolyásolta e mozgást alapvetően: egyrészt a **Lega Nord** egyre nagyobb sikerei a helyhatósági választásokon, másrészt pedig a milánói „**Tiszta Kezek**”-csoport akciói. Hónapok alatt több száz funkcionáriust és politikust vádoltak meg és idéztek bíróság elé korrupciógyanus ügyekben. Mintegy háromszáz parlamenti képviselő és száz szenátor került a bűnüldözés látókörébe, illetve vád alá, korrupció és megvesztegetés miatt. A bírák és ügyészek kezdeményezésére így feltárult a politika és az üzleti élet

²⁵⁴ Giuliano Amato (1938) a római La Sapienza Egyetem Összehasonlító Alkotmányjogi tanszék vezetője volt, majd a PSI felkérésére kisebb megbízatásokat vállalt a politikában is. 1983 és 1993 között parlamenti képviselő, többszörös miniszter. 1992 és 1993 között valamint 2000 és 2001 között Olaszország miniszterelnöke. 2006 és 2008 között pedig belügyminiszter Romano Prodi kormányában. A politikában szokatlan finom stílusa miatt *Doctor Subtilis*-ként emlegetik.

bűnös összefonódottsága, valamint az új parlamentnek a sok per és letartóztatás miatti ellehetetlenülése. Kiderült, hogy a csúszópénz (10 %) minden akciónál szinte rendszeresítve volt bizonyos előnyök eléréséért cserébe. A jogtiprásnak ez a bevett formája, az illegális cselekmények szinte normává alakítása az 1980-as évektől (amikorlól megnőtt a helyi önkormányzatok, junták szerepe) fokozatosan erodálta a politikai rendszert és negatívan befolyásolta az egész olasz társadalmat.

1993. február 11-én **Craxi** már nem volt képes ellenállni pártját ért, sokszor megalapozott támadásoknak és 16 év után **lemondott** és megvált a Szocialista Párt főtitkári posztjától. Őt Giorgio Benvenuto követte a nagyon megfoghatkozott párt élén, akit májusban Ottaviano Del Turco váltott fel. Lemondása után Craxi politikusi pályája (majd pártja is) rohamos hanyatlásának indul, majd a bírósági felelősségre vonás elől Tuniszba, hammameti villájába menekült.

De más politikusok sem kerülhették el a felelősségre vonást. Erre az egyik „legjobb” példa a hétszeres volt miniszterelnök, Giulio **Andreotti** 1993. március 27-én kezdődött **pere**. Ebben azzal vádolták meg néhány „bűnbánó maffiózó” vallomása alapján, hogy állítólag köze lett volna egy újságíró, Pecorelli meggyilkoltatásához.²⁵⁵ Hasonló vád alá helyezték a volt belügyminisztert, Antonio Gavát, akit a *camorrával* való szövetkezéssel vádoltak meg. Több miniszter is (például Gorla és De Lorenzo) **lemondásra kényszerült** a „tangentopoli” miatt. Mario Segni pedig elhagyta a DC-t. Az ENI akkori elnöke, Gabriele Cagliari, a börtönben öngyilkosságot követ el, Raul Gardini iparmágnás, a Ferruzzi-csoport elnöke szintén **öngyilkos** lesz egyik cége, az Enimont elleni vizsgálat megindulá-

²⁵⁵ Giulio Andreotti (1919) kereszténydemokrata politikus, hétszeres miniszterelnök, nyolcszoros honvédelmi-, ötszörös külügy-, kétszeres pénzügy- és kétszeres kereskedelmi-, egyszeres kulturális és Európa-ügyek minisztere, a XX. század második fele Olaszországának egyik központi politikai szereplője. Örökös szenátor, ma a római Dante-ház elnöke. Megvádolták, majd többször feloldották a szicíliai maffiával való kapcsolatai miatt, mert állítólag ő adott megbízást Mino Pecorelli újságíró meggyilkolására. Közel állt a P 2-es páholy tagjaihoz is Michele Sindonához és Licio Gellihez.

sa idején. Ebben az esetben 20 milliárdos „támogatásról” volt szó, amin a DC és a PSI osztozott.

A „tangentopoliban” két leginkább érintett párt, a kereszténydemokrata és a szocialista párt **kétféle reakálás** között ingadozott. Az első időkben támadták a bíróságokat. Amikor aztán, később, kiderült, hogy a vádak megalapozottak és nincs mit csinálni, azt kezdték el hangoztatni, hogy ezek nem is igazán bűnök. Ez utóbbi magyarázatául vagy azt hozták fel, hogy a csúszópénz csak egyeseket érint, s nem a pártot magát, vagy azt, hogy „csak” a párt számára loptak, azért, hogy a választási kampányt finanszírozni tudják. A védekezés az első esetben egyértelműen az egyén felelősségét és büntetését vonta maga után, a második esetben, a párt számára történő csalás, lopás esetében még tragikusabb, hiszen a **demokrácia alap-mechanizmusait érinti**, és az egész társadalomra nézve katasztrofális következménnyel jár. Ez különösen megrázta a közvéleményt.²⁵⁶

Éppen ezért **döntő jelentőségű esemény** volt Olaszország politikatörténetében, hogy az 1993. április 18-án tartott **referendumon** (a radikális párt kezdeményezésére) nagy többséggel megszavazták az új, **majdnem többségi választási törvényt** (sistema maggioritario), majd augusztus 6-án véglegesen el is fogadták. Azért „majdnem” többségi, mert nem sokkal a referendum után a RC és az MSI mégis az arányossági elv fenntartása mellett érvelt, ami 25 %-ban fenn is maradt. Az autonóm tartományokra pedig a hagyományos, arányos választási rendszer maradt érvényben. Így rendkívül **bonyolult** lett az olasz választási rendszer. A parlamenti képviselők 75 %-át a többségi elv alapján, 25 %-át (155 helyet) még ezután is a régi, arányossági elv alapján választhatják meg a szavazók. A választópolgárok két cédulát kaptak: az egyiken név szerint a képviselőjelöltre, a másikon a preferált pártra lehetett szavazni. Ezzel próbálták biztosítani a kisebb pártok bejutását a parlamentbe, hiszen lehetőségük összeszőkült a **4 %-os küszöb** bevezetésével. Így is szükség volt a koalíciós megegyezéseknek az eddigiekhez képest sokkal jelentő-

²⁵⁶ Ennek az általánossá vált korrupciós gyakorlatnak a lényegéről lásd Gianfranco Pasquino: *Tangentopoli*, in: Gianfranco Pasquino: *Transizione a parole*, id. kiad. 189-195. old.

sebb szorgalmazására. Az európarlamenterek szavazásánál azonban megmaradt a tisztán arányossági elv. Ez a választási törvény tehát a választási szövetségeket preferálta, nem pedig a centрупártokat, amely eddig a pártok nagymérvű fragmentáltságát okozta.²⁵⁷ Ez tehát a kétpólusú politikai rendszer irányába való elmozdulást jelezte előre, amelyben a választásokra ezután nem pártok, hanem **pártszövetségek** indulnak. Bonyolultága ellenére, ez az új típusú választási rendszer figyelemre méltó **újdonst** jelentett szinte az egész európai pártrendszerben.

Az 1993-as referendumon a polgárok egyértelműen megvonták bizalmukat a hagyományos pártoktól. Az a **konszenzus**, amit addig jórészt a közpénz átgondolatlan osztogatása, és bizonyos ideológiai ráhatás biztosított, most olvadni, sőt eltűnni látszott. A népszavazáson ugyanis a választók egyértelműen (82,7 %-os elutasító szavazataránnyal) kinyilvánították véleményüket a korrupt „partitokráciáról”, a pártok addigi túlhatalmáról, valamint az arányos választási rendszerről.²⁵⁸ Ezeket hatalmas többséggel elutasították: 90 %-os igent mondtak a pártok új típusú, átlátható finanszírozására. A szavazás során **29 millió olasz állampolgár** fejezte ki akaratát az I. Olasz Köztársaság politikai-intézményi rendszerének és struktúrájának **radikális megújítása** érdekében. A Parlament egyúttal megszavazta a polgármesterek közvetlen (kétfordulós) választásának törvényjavaslatát, és ekkor 55%-os arányban szavaztak igent a kábítószerhasználat büntethetősége mellett.

A politikai „földrengés” talán annak is volt köszönhető, hogy most már, új pártok, illetve mozgalmak létrejötté (a Lega Nord, majd az Alleanza Nazionale és a Forza Italia) után, nem csak a kommunista párt volt az egyetlen alternatíva.²⁵⁹

²⁵⁷ Ezt a választási törvényt, a benyújtó Sergio Mattarella után a neves olasz politológus, Giovanni Sartori Mattarellumnak nevezte el és ma is így nevezi az olasz politikatudomány.

²⁵⁸ Csak a kis pártok, a Rifondazione Comunista, a Rete és az MSI szavaztak az új választási rendszer ellen, mert attól féltek, hogy így kimaradnak a parlamentből.

²⁵⁹ Az 1990-es évek elejét, az 1992 és 1994 közötti időszakot Piero Ignazi, a bolognai egyetem politológus professzora egyenesen „katasztrófák sorozatának” nevezi. Lásd Piero Ignazi: *Il potere dei partiti. La politica in*

Miután Mario Segni lemondott, a Banca d'Italia elnöke, **Carlo Azeglio Ciampi** nem sokkal a sorsdöntő referendum után, 1993. április 28-án **alakított kormányt**, benne – 1948 után először az Olasz Köztársaság történetében – három PDS-es (baloldali) szakértővel, és egy zöld képviselővel.²⁶⁰ Ez utóbbiak azonban, egy nappal később, a Craxi ellen indított eljárásnak a Szenátus részéről történt megtagadása következtében, kiléptek a kormányból. Ciampi kormánya, amely az olasz **gazdaság megerősítését** és rendbehozatalát tűzte ki céljául, 1994. január 13-ig volt hivatalban. A kormányfő hozzáértése ellenére, az idő rövideége miatt a kormány mégis dolga végezetlenül távozott. Igaz, a munkaadókat és a munkavállalókat sikerült meggyőznie, hogy egyezzenek meg a munkaerő áráról, és mondjanak le a „**mozgó skáláról**” (scala mobile)²⁶¹, amely 1956 óta volt érvényben és a munkaerő árát állandóan az infláció mértékéhez igazította. Az 1993-as önkormányzati választások viszont betetőzték a hagyományos pártok bukását.

1993. június 23-án **megszűnt létezni az Olasz Kereszténydemokrata Párt**, a DC (ekkor Mino Martinazzoli volt a párt főtitkára). Három napra rá a volt párt maradék tagjaiból megalakult a Partito Popolare Italiano, a **Néppárt** (PPI). Főtitkára Mino Martinazzoli lett. Ez az új pártalakulat azonban gyorsan kettészakadt, és így létrejött a Centro Cristiano Democratico, azaz a Demokratikus

Italia dagli anni Sessanta a oggi, Roma – Bari, 2002. Editori Laterza, 148-168. old.

²⁶⁰ Carlo Azeglio Ciampi (1920-) közgazdász-politikus, 1979-től 1993-ig a Banca d'Italia elnöke, 1993-1994 között miniszterelnök, majd különböző tárcákat vezetett. Nem képviselőként választották meg olasz köztársasági elnöknek 1999-ben, amely megbízatást nagy megelégedettségre 2006-ig látott el. Fiatalkorában a Partito d'Azione tagja volt, de azután egyik párthoz sem csatlakozott. Népszerű politikus hírében áll.

²⁶¹ Ez olyan bérpolitika, gazdasági eszköz, amellyel automatikusan az infláció mértékéhez igazították az alkalmazottak bérét. Ehhez a fogyasztási árindex szolgáltatott útmutatót. Ezt még Luciano Lama, a CGIL szakszervezet akkori főtitkára kezdeményezte a Confindustriával (a gyár-
iparosok szövetségével) való tárgyalások során, majd a Craxi és Amato kormányok alatt érvényét veszítette.

Keresztény Centrum, a CCD (majd Berlusconi szövetségese lesz a kormányalakításoknál). Később, 1995-ben újabb tagok válnak ki mindkettőből és létrehozták a Cristiani Democratici Uniti, az Egyesült Demokrata Keresztények pártját (CDU), amelynek főtítkára **Rocco Buttiglione** neves egyetemi tanár lesz.²⁶² A PPI ebben a helyzetben semmiképpen sem tudta, bár nagyon szeretne volna, a mérleg nyelvét játszani.

X.2. AZ OLASZ „ALTERNANZA”

Mivel különösen a hagyományos jobboldali pártok veszítettek szavazatokat, és éppen ezek szinte eltűntek a politikai palettáról, elképzelhető volt egy baloldali kormányalakítás és hatalomátvétel. Azért is, mert a „morális kérdésben”, a „tangentopoliban” a hagyományos baloldali pártok, így a PCI, de utódpartja a PDS sem volt érintve. Felmerült tehát a politikai „váltógazdaság” igazi lehetősége

A baloldal előretörését megakadályozandó viszont, 1993 novemberében új politikai közszereplő jelent meg Olaszországban, **Silvio Berlusconi** iparmágnás és médiacézár (már akkor három televíziós csatorna volt a tulajdonában).²⁶³

Berlusconi (Milánó, 1937) pályafutásáról a legkülönbébb, sokszor egymásnak ellentmondó információk keringenek a saját

²⁶² Rocco Buttiglione (1940) római jogász-filozófus, Augusto Del Noce tanítványa, politológus és jobboldali politikus. 1994 óta a Szentszéki Társadalomtudományi Akadémia tagja. Ettől az időtől a Partito Popolare Italiano képviselője az olasz Parlamentben. 1995-ben a párton belüli viták következtében a Berlusconi vezette jobbközép tömörüléshez kapcsolódott és megalakított egy új pártot, a Cristiani Democratici Uniti-t (CDU). Majd különböző kanyarok után 1999-ben az Európai Parlament képviselője lett. Később Berlusconi kormányaiban különböző miniszteri megbízatásokat vállalt. 2008-tól a Parlament alelnöke. A nőkről és a homoszexualitásról tett kijelentései miatt nem választották meg az Európai Unió biztosának.

²⁶³ Silvio Berlusconi-ről és pártjáról bővebben lásd tanulmányomat: *A Forza Italia*, Politikatudományi Szemle, 2007. 1. sz. 45-64. old.

hírcsatornáin és az ellenzéki médiában. Talán azért is, mert ötvenéves korára már hatalmas vagyonnal rendelkezett a szerény közalkalmazotti családból származó egykori fiatalember, aki kezdetben, a jogi egyetem elvégzése mellett bárzongorista és énekes volt tengerjáró luxushajókon, gyerekzsúrokon szórakoztató „művészként” működött közre. Igazi lombard jellemként írják le, aki ragaszkodik a tradícióhoz, becsületes, istenfélő, könnyen alkalmazkodó típus. A szaléziánis rendnél tanult, ahol elmélyedt a hitéletben és a teológiában. Hitbuzgalmaért még kitüntetésben is részesült. Közben kisebb színházi kritikákat írt a *Corriere della Sera*-ba. Lassan maga is meggyőződött róla, hogy mindenhez egyaránt ért. 1961-ben végzte el a milánói állami jogi egyetemet. Szakdolgozatát a hirdetési szerződések jogi kérdéseiből írta. Ezzel egy hirdetési ügynökségtől kétmillió lírás ösztöndíjat kapott az állami alkalmazott szülőktől származó fiatal. Tulajdonképpen ezzel a pénzzel kezdte meg befektetéseit. Az egyetemen ismerkedett meg Marcello Dell’Utri-val, aki fő támogatója lesz a Forza Italia létrehozásakor.

A jogi egyetem elvégzése után Milánóban építetőkkel és bankárokkal társulva építési telkek vállalkozásába, adás-vételébe kezdett. 1963-ban egy svájci ingatlanügynökséggel karöltve megalapítja az Edilnord SAS nevű építési céget. 1964-ben nagyszabású építkezésekbe fog Milánó külvárosában, Brugherióban a saját maga által megvásárolt területen. Ebből a vállalkozásából 1000 lakást sikerül eladnia. A fiatal vállalkozó hatalmas befektetett tőkéjének eredetét sokan megkérdőjelezték, és visszaélésekkel gyanúsítják. Ekkor azonban már olyan vagyonnal rendelkezett, amely segítségével 1973-ban hatalmas földterületen családi villát vásárol magának Arcoréban.

Már az 1970-es években érdeklődött az iránt, hogy tevékenységét hogyan lehetne a média világa felé kiterjeszteni. Éppen akkor a kedvező törvényi módosítás lehetővé tette Olaszországban a RAI mellett helyi televíziók létrehozását. Berlusconi az elsők között volt, aki 1978-ban egy helyi kis kábeltelevíziót alapított Telemilano néven. Az újabban napvilágra került adatok szerint éppen ekkor, 1978-ban lépett be a P2 szabadkőműves páholyba, számos titkos (és tegyük

hozzá: piszkos) ügyet kitervelő illegális társaságba.²⁶⁴

Nem sokkal ezután lehetővé vált a kereskedelmi televíziózást országos szinten is, így 1978-ban Olaszországban már majdnem ötszáz kábel-tv működött. Berlusconi volt az első, aki élt ezzel a számára ragyogó lehetőséggel és a Telemilanóból Canale 5, az egyik legnézettebb kereskedelmi televízió lett (itt adták nagy nézettségi mutatókkal a *Dallas* című amerikai sorozatot). Az országos közszolgálati televízió így elveszítette egyeduralmát. Ez egyrészt annak volt köszönhető, hogy barátja, a szintén milánói érdekeltségű Bettino Craxi volt már ekkor az Olasz Szocialista párt teljhatalmú főtitkára, másrészt Berlusconi korán felismerte azt, hogy (mivel nem volt korlátozva) a televíziós hirdetések óriási hasznot hajtanak. Végül pedig annak, hogy amerikai típusú műsorokat kezdett meghonosítani Olaszországban: felszínes talk-show-kat, a quiz-eket és a tele-shoppingokat.

Ekkor Berlusconi már televíziós monopóliumra tört. Riválisa volt az olasz piacon Edilio **Rusconi**,²⁶⁵ aki annak idején a televízió hatalmával is vetekedő „szívsajtó”, a képes pletykalapok (mint például a hatalmas Gente-birodalom) tulajdonosa volt. Ebből a hatalomból táplálkozott Rusconinak az a tőkéje, amivel 1982-ben elindította az „Italia 1” nevű országos tv-csatornát saját tevékenysége és kiadványai publikálására. Ez nem volt sikeres, ekkor lépett közbe Berlusconi, aki felvásárolta azt. Ezzel egy időben több más, jól eladható újságot is megszerezett magának. Ezzel a kiépült média-birodalmával Berlusconi egyre hatásosabban, a populizmus minden eszközét felhasználva volt képes befolyásolni az olasz politikai eseményeket is. Meghívott televízióiban mértékadó politikusokat, értelmiségieket, akik más véleményeket hangoztathattak nagy számban ezeken a csatornákon,

²⁶⁴ A P2-es titkos, szabadkőműves szervezet létezéséről csak az 1990-es évek elején derült fény. Berlusconi ebben játszott szerepéről különböző verziók léteznek. Van, aki (például Licio Gelli, a P2 páholy nagymestere) szerint a fiatal vállalkozó pénzügyileg is támogatta a titkos társaságot, maga Berlusconi viszont azt mondja, hogy miután belépett, meg is feledkezett róla.

²⁶⁵ Edilio Rusconi (1916–1996) jelentős könyvkiadó, újságíró és filmproducer volt. Olyan sikeres (bulvár)hetilapoknak a kiadója, mint a Gente, Eva, Gioia stb.

mint a közszolgálati RAI-ban. Később, 1984 táján, az Olivetti tulajdonosa, Carlo **De Benedetti**²⁶⁶ vált Berlusconi fő riválisává, aki a Mondadori Kiadó tulajdonosa is volt egyben. Különböző manőverekkel Berlusconi elérte, hogy De Benedetti lemondott a La Repubblica és az Espresso című hetilap megvásárlásáról, amelyek így Berlusconi tulajdonába kerültek, a Panorama és az Epoca című hetilapokkal együtt.²⁶⁷ Lassan felvásárolta a Mondadori és az Einaudi könyvkiadó birodalmakat és számos kisebb kiadót (Le Monnier, Electa Napoli stb.). Emellett felvásárolta még a Standa nevű országos kereskedelmi hálózatot, amit később továbbadt az Oviessé cégnek, valamint az Euromercatót, amit eladott a Carrefournak.

Ezeket a pénzügyi tranzakcióit a legjelentősebbé vált olasz finansziális holding, a *Fininvest* részvénytársaság intézte. Ezt már korán, 1978-ban létrehozta, de mostanra teljesedett ki tevékenysége. A Fininvest egyesíti magában a Berlusconi-birodalmat. Bele tartozik a Mediaset nevű televíziókat összefogó birodalom és hirdető cég (Publitalia 80), a Mondadori kiadó-birodalom, a Mediolanum nevű bankszektor, a Medusa nevű filmhálózat, és a Milan labdarugó csapata²⁶⁸. Az utóbbi kettő kivételével az összes többi a Tőzsdén szerepel.

Példaként és Berlusconi pénzügyi hatalmának illusztrálásaként elmondjuk, hogy csak a Mediaset majdnem 6000 alkalmazottat fog-

²⁶⁶ Carlo De Benedetti (1934) gazdag elektromérnök-vállalkozó. Számos elektrotechnikai cég (Olivetti) tulajdonosa és bank (például a Banco Ambrosiano) részvényese. Jelentős kiadói vállalkozása volt. 2008-tól felvette a svájci állampolgárságot is.

²⁶⁷ Ezt kísérte az úgynevezett „Ariosto-ügy”, amely során Stefania Ariosto bizonyítékokkal együtt vallomást tett arról, hogy milyen úton vesztegette meg Berlusconi bizalmas embere, Cesare Previti az ügyében eljáró bírókat.

²⁶⁸ A Milan labdarugó csapata azért fontos ebben a történetben, mert Olaszországban a meccsek nemcsak jelentős bevételeket könyvelhetnek el, hanem mert mindez része annak a közvéleményt erősen befolyásoló sztárkultusznak, ami a focistákat övezi. Berlusconi politikai szereplésének és média-megjelenésének szövegét át- meg átítatják a labdarúgásból vett szófordulatok (Hajrá Itália!, „pályára lépek”, pártját klubok szervezik stb.).

lalkoztat, éves forgalma 3,6 milliárd euró. A többi cégével együtt Berlusconi több tízezer olasz munkást és alkalmazottat foglalkoztat. A nevezetes Legge Mammí 1990-ben (a republikánus Oscar Mammí képviselő által benyújtott és a parlament által elfogadott törvénytervezet) véglegesítette és törvényesítette Berlusconi „médiokráciáját”, szinte egész Olaszországra kiterjedő politikai-kulturális és jelentős gazdasági befolyását. Gazdasági tranzakciói azonban nem mindig voltak jogilag védhetőek, ami miatt számos pert indítottak ellene.²⁶⁹

Tehát, mint az egyik leggazdagabb olasz vállalkozó, érdeklődéssel figyelte azt a politikai „földrengést”, ami az 1990-es évek legelején végbement Olaszországban. 1993 nyár végén leghűségesebb tanácsadói (Gianni Letta és Fedele Confalonieri) még azt mondták neki, hogy ne lépjen politikai pályára, de Berlusconiban már meggyökeresedett a meggyőződés, hogy a pártok fragmentációja következik be. Addig a politikához alig volt köze, de mégis „pályára lép”: optimista hangneme pedig meggyőzi az olaszokat, hogy újból jólét lesz a félszigeten. Így sikeresen használja ki a pártok általános válságából adódó lehetőségeket. Igaz, első akciója nem sikerült: a római polgármester-választáskor a baloldali jelölttel, a zöld és egykor radikális párti Francesco Rutellivel²⁷⁰ szemben Gianfranco Fini támogatta, mégis Rutelli lett a római polgármester. Ahogyan Nápolyban is baloldali győzelem születik a polgármester-választáskor:

²⁶⁹ A kimutatások szerint 2002-ben tíz jelentősebb perben volt eljárás ellene. A vádpontok közül néhány: politikai párt törvényellenes finanszírozása, korrupció, a gazdasági rendőrség megvesztegetése, hamis könyvelés, adócsalás, bírók megvesztegetése stb. Lásd erről: Polgár Demeter: *Civilek a „tisztá keztek” mellett*, Népszabadság, 2002. február 8. 2. old. Berlusconi, hogy ezeket a pereket és vádakot kikerülje, megszavaztatott számos olyan törvényt, amelynek következtében az ellene felhozott vádak elévültek.

²⁷⁰ Francesco Rutelli (1954) kezdetben, 1983 és 1990 között a radikális párthoz csatlakozott, majd 1992-ben a Verdi (Zöldek) képviselője lett a Parlamentben. 1993-tól 2001-ig, két ciklusban Róma város polgármestere volt. 2001 és 2007 között a Margherita baloldali politikai pártcsoporthoz tartozott. 2007 és 2008 között a Demokrata Párt szenátora volt. 2008 és 2013 között, majd – miután kilépett a pártból – megalakította az Alleanza per l'Italia nevű pártot.

Antonio Bassolino, a PDS jelöltjeként legyőzi Alessandra Mussolinit (a Duce unokáját).

X/2.1. Az első Berlusconi-kormány időszaka

A Ciampi-kormány lemondása után tehát nem sokkal, 1994. január 26-án **Berlusconi** (saját kifejezésével élve) „scende in campo”, „pályára lép” a jobboldal megmentéséért és természetesen, saját politikai karrierje sikeréért.

A politikai helyzet átszervezéséhez nagy vállalkozó kedvvel és agilitással kezd neki. Tudta, hogy a hagyományos pártforma teljes mértékben diszkreditálódott az olasz választók, a közvélemény előtt. Ezért 1994 elején laza szervezetek létrehozására hív fel a Milán labdarugócsapatának tulajdonosa politikában szokatlan szóhasználatával **Forza Italia** névvel. Az új pártszerű alakulat 1994. január 18-án alakult meg. Ekkor Berlusconi hatalmas szervezőmunkába kezd a közelgő választások megnyerése érdekében. Felhasználja a médiát üzenetei választópolgárokhoz való eljuttatására, régi vágású ígéretes demagógiáját az egymillió új munkahelyről. Tudja, hogy ki kell békítenie a két egymással szembenálló, kibékíthetetlennek látszó jövőbeli szövetségesét, a Lega Nord vezetőjét, **Umberto Bossi**²⁷¹ és az Alleanza Nazionale vezetőjét, **Gianfranco Fini**.²⁷² Az előbbi nem akart „összeállni fasiszták-

²⁷¹ Umberto Bossi (1941) a Lega Lombarda (1984), majd a Lega Nord vezetője, 1987-től szenátor (*senatúr*), majd 1992-ben, 2001-ben és 2008-ban újraválasztott parlamenti képviselő. 2004 és 2006 között agyvérzés miatt nem vett részt a politikában. A lombard hagyományok (történelem, nyelv és kultúra) elkötelezett híve, Padánia tartomány és parlament létrehozója. Politikai stílusa a szélsőjobboldalhoz kapcsolja.

²⁷² Gianfranco Fini (1952) a szélsőjobboldali Movimento Sociale Italiano – Destra Nazionale főtitkáráként kezdte politikai pályafutását, majd az MSI főtitkára lett 1987-ben. 1995-től az átalakult és jobbközépre húzódott Alleanza Nazionale főtitkára. 2001 és 2006 között Berlusconi második kormányában miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter. Ő a nevezetes „Bossi – Fini törvény” egyik kidolgozója, amely az Európai Uniótól kívülről bevándorlókkal szembeni szigorúbb elbánási módot szor-

kal”, az utóbbi nem szívelte Bossi durva stílusát, aki viszont ennek ellenére a februári helyhatósági választásokon hatalmas sikert aratott Északon. Berlusconiak egyelőre sikerült a vállalkozás. Együtt indultak a közelgő választásokon.

Az **1994. március 27-28-i választásokon** győz a jobboldali pártkoalíció, azaz Északon a Polo delle Libertà (a Szabadságjogok Pólusa) Bossi Lega Nordjával szövetkezve, középen és Délen a Polo del Buongoverno (a Jó Kormány Pólusa) Fini pártjával szövetkezve, azaz a hagyományos Gót-vonal választja ketté a két szövetséges pártot. A Forza Italia pedig igen sok szavazatot, az összes voksok 21 %-át nyeri el. Nem sokkal marad el tőle a baloldali PDS, amely a szavazatok 20,4 %-át kapta. Ekkor a képviselőházba bekerült képviselők 63 %-a új volt, a politikában szinte sohasem jelentkeztek korábban, azaz nem volt politikai gyakorlatuk sem. A régi politikusok legfeljebb listán kerülhettek be a parlamentbe. Mindez azt is mutatja, hogy 1992-től 1994-ig minden második szavazó pártot váltott.²⁷³

Így május 10-én, **Berlusconi** mind a parlamentben, mind a szenátusban **többséget kapott**, és május 14-én **jobbközép** kormányt alakított. Ámde rögtön szembetalálta magát minden hagyományos koalíciós kormány összes problémájával. Ebben az esetben a „triumvirátus” (Berlusconi, Bossi, Fini) elképzelései jelentősen megoszlottak abban a kérdésben, vajon mit kövessenek: a prezidencializmust, a föderalizmust vagy a liberalizmust. A krízis

galmazza és alkalmazza. 2007-ben együtt indul a választásokon Popolo della Libertà néven az Alleanza Nazionale és a Forza Italia. Fini 2008-ban a Képviselőház elnöke lett és egyúttal megvált a pártelnöki posztól. Hamarosan ellentétbe került és szakított Berlusconival és *Futuro e Libertà per l'Italia* címmel előbb parlamenti csoportot, majd 2010-ben pártot hozott létre, amelynek 2011 februárjától ő lett az elnöke.

²⁷³ Lásd erről Piero Ignazi: *Il potere dei partiti*, id. kiad. 172-174. old. Ezen a választáson már a pártszövetségek indultak. A közép-jobboldali Patto di Buongoverno (Forza Italia és Lega Nord), a közép-baloldali Alleanza dei Progressisti (többek között: PDS, Rifondazione, Zöldek, PSI stb.), a középpártiak (a Néppárt, a republikánusok, Segni és Amato hívei stb.). Külön indult az Alleanza Nazionale.

új scenáriói nyíltak meg, mert hatalmasak a kormányzó pártok közötti **érdekkülönbségek**. A társadalomban (igaz egyenlőtlen felek között) zajlott egy vita a politikai reformokról, tervekről a hagyományos jobboldal, a PPI, és a hagyományos baloldal, a PDS között. Kieleződött a konfliktus a kormány és a bírói testület között amiatt, hogy a milánói ügyészség korrupció gyanújával vizsgálatot kezdeményezett egyenesen az új kormányfővel, Berlusconival szemben. Úgy tűnik, hogy „csak a zenészek változtak, a zene nem”.

A komoly változtatást a **baloldali PDS** szorgalmazta. A párt név- és politikai irányváltoztatását drámai módon élte meg a baloldali párt tagjai és szimpatizánsai. Igazából ennek a pártnak sem volt konkrét, megvalósítható programja a krízisből való kilábaláshoz. Ezért aztán nem is léphetett fel igazi alternatívaként a politikai küzdőtéren. Occhetto után 1994. július 7-én az ötvenéves, dinamikus **Massimo d'Alema** (Roma, 1949) lett a PDS főtitkára, aki új tervekkel érkezett, bár régóta töltött be magas posztokat ebben a baloldali pártban és elődjében.²⁷⁴ El akarta érni az intézmények reformját, amelyre terveket dolgozott ki pártja. A kormánypártok azonban mással, a hatalommal voltak elfoglalva.

Megelégedve, hogy véleménye szerint nem választási győzelemnek megfelelően bánnak vele és pártjával („pedig” kidolgoztatta Olaszország három részre szakításának és föderalizmussá alakításának tervét is), Bossi és a Lega Nord kilép a kormányból, felbomlott a hármas koalíció, s így Berlusconi 1994. december 22-én kénytelen volt lemondani miniszterelnöki megbízatásáról. Felbomlott a rövid életű I. Berlusconi-kormány.

²⁷⁴ Massimo d'Alema (1949) tekintélyes baloldali politikus. Filozófiát tanult, majd újságíró lett, az Unità főszerkesztője és 1975-től 1980-ig a FGCI főtitkára. 1994-ben az átalakult baloldali párt, a PDS főtitkára lett. 1998-tól 2000-ig Olaszország miniszterelnöke. 2004-től egy cikluson át europarlamenter. 2006-ban a Prodi-kormány külügyminisztere. 2008-tól a Partito Democratico parlamenti képviselője.

X/2.2. Prodi-kormány és a „demokrata párt”

Berlusconi I. kormánya után a firenzei kiskereskedő családból származó közgazdász, bankár, **Lamberto Dini** (1931) kapott kormányalakítási megbízatást 1995. január 17-én.²⁷⁵ Volt már kincstárügyi miniszter Berlusconi kormányában, és majd külügyminiszter lesz a baloldali Romano Prodi-kormányban. Igazából ő pénzügyi szakember, de mindezenre megtestesíti Olaszországban a még a Risorgimentóból örökölt **transzformizmus** (átjárhatóság) jelenségét, amennyiben kormánya fokozatosan balközépre húzódott. Sikeres munkát végzett, hiszen az év folyamán független szakértői kormányával sikerült megakadályozni az olasz gazdasági és politikai válság súlyosbodását. A maastrichti követelményeknek megfelelően az inflációt 3,5 %-ra szorította le.

Az **MSI** tájkán is változás állt be: 1995. január 25-én a szélsőjobboldali párt **Fiuggiban** megtartja utolsó kongresszusát, és betagozódik a **Fini** által még 1994-ben létrehozott Alleanza Nazionale-ba (Nemzeti Szövetségbe, AN). Ezen a kongresszuson Fini gyakorlatilag **szakít a fasizmussal**. Ezt nevezi a szakirodalom „Fiuggi-i fordulatnak” (svolta di Fiuggi).²⁷⁶ Ennek lényege az volt, hogy egyrészt felvállalta az olasz kultúra tradícióit Dantétól, Machiavellitől Mazzinin keresztül Crocéig és Gramsciig, másrészt elismerte, hogy az antifasiszta harc szükséges lépés volt az olasz demokrácia létrehozatala szempontjából és végül tagadta, hogy az olasz szélsőjobboldal a fasizmusból nőtt volna ki. Szerinte a *Destra* azt megelőzően és az után is létezett és létezik, függetlenül a fasizmustól.

A baloldalon, amely sehogy sem találta identitását, újabb átrendezés zajlott. Az olasz vezető értelmiségiek (közülük is például Umberto

²⁷⁵ Lamberto Dini közgazdászként került előbb az olasz nemzeti bank a Banca d'Italia főigazgatói székébe az 1979-1994-es időszakban, majd 1995 és 1996 között miniszterelnök volt. 1996 és 2001 között külügyminiszter volt, majd mind a mai napig az olasz Szenátus tagja.

²⁷⁶ Fiuggiban, a szélsőjobboldali párt kongresszusán – a neves firenzei politológus inspirációjára – elhatározták, hogy kivezetik a pártot abból a „politikai gettóból”, ahova a II. világháború óta beszorulva politizáltak. Ez annyiban sikerült is, hogy 1996-ban már az új közép-jobb szövetség a harmadik legerősebb pártnak számított.

Eco) új összefogást sürgettek. Ennek is köszönhetően Bolognában Prodi kezdeményezésére létrejött egy új pártszövetség, az Olaszországot jelképező balközép **Olajfa-Szövetség** (*l'Ulivo*)²⁷⁷, amelyet a PDS, mint legfőbb erő, a Néppárt (!) és a Zöldek alkottak. Az *Ulivo* – hasonlóan más újfajta politikai szerveződésekhez – már nem alapszervezetek szerint jött létre, mint korábban, hanem „bizottságok” szerint. 1995 márciusában már körülbelül kétezer ilyen Olajfa-bizottság működött az országban, amely új erők bevonását célozta meg a politizálásba a civil szférából. Az új választási törvény ajánlása alapján a jobbközép is szövetséget hozott létre, amelynek fő ereje a FI, az AN és a néppárt szakadásából létrejött kisebb pártok, mint a CCD és a CDU voltak. A jobbközép szövetség, a *Polo della Libertà* az 1996-os választásokon indult, ahol éppen az *Ulivo* erőitől szenvedtek vereséget.

A következő évben, **1996. április 26-án** tehát a balközép **Ulivo nyerte meg** a választásokat. Ez a *centrosinistra* újabb fejezetét nyitotta meg. Így májusban a bolognai közgazdász-professzor, **Romano Prodi** (1939) **alakíthatott kormányt**.²⁷⁸ Igazi politikai „vetésforgó”, „*alternanza*” van kialakulóban: a jobbközép kormányt középbal váltja fel, s a folyamatnak még nincs is vége.²⁷⁹ Azért sem, mert rögtön fel-

²⁷⁷ A *L'Ulivo* olyan reformista középbal pártszövetség volt, amely 1995 és 2007 között volt jelen az olasz politikai életben. Benne részt vettek az egykori kommunisták (PD), a szocialisták, a szociáldemokraták, a katolikus demokraták, a szabaddemokraták, a környezetvédők és az eurokommunisták különböző csoportjai. 2007-ben a PD kivált a csoportosulásból és a 2008-as választásokon az *Italia dei Valori*-val közösen indult. Ezzel lett vége az *Ulivo* addigi sikeres történetének. Vezetői voltak: Romano Prodi, Francesco Rutelli, Massimo D'Alema és Giuliano Amato.

²⁷⁸ Romano Prodi jogász, a bolognai egyetem közgazdász professzora, többszörös miniszter. Előbb 1978-79-ben Andreotti kereszténydemokrata színű kormányában volt iparügyi miniszter. 1996 és 1998 között valamint 2006 és 2008 között most már balközépen miniszterelnök, mint az *Ulivo* pártszövetség vezetője. 1999 és 2004 között az Európai Bizottság elnöke volt akkor, amikor 2004. május elsején 11 új ország csatlakozott az Európai Unióhoz, többek között Magyarország.

²⁷⁹ Tulajdonképpen az *alternanza* politikája vetett véget annak az 1948-tól tartó kizárólagos állapotnak, amely során Olaszországban kizárták a kommunista pártot a kormányzásból. Ezt nevezték „olasz anomáliának”.

hők tornyosultak az új kormány felett: az Olajfa-Szövetségnek, hogy kormányon maradjon, a Rifondazione Comunista (RC) külső támogatását minden esetben meg kellett nyernie. A Prodi-kormánynak ráadásul meg kellett felelni az Európai Unió számos követelményének, ami a maastrichti-egyezményből következett, s ezért számos **népszerűtlen intézkedést** kellett meghoznia. 1998 októberében a RC nem szavazta meg a kormány egyik megszorító intézkedését a nyugdíjakról, s ezért a Prodi-kormánynak, bár bevitte az országot az euróövezetbe, le kellett mondania. Ez belső válságot idézett elő a RC-n belül is, elsősorban a konzervatív baloldali Armando Cossutta²⁸⁰ és az újtításokra is fogékonyabb Fausto Bertinotti²⁸¹ között. Útjuk hamarosan külön is vált.

A **Lega Nord** ekkor nem volt hatalomban, bár Északon továbbra is nagyon erős volt. Annyira, hogy 1996. szeptember 1-én felállítást szorgalmazta egy padán katonai szervezetnek, majd 1997-ben hasonló című újságot hozott létre, amelyben proklamálta „**Padánia**” (Észak-Olaszország, azaz a Po-folyótól északra eső terület egy részének) függetlenségét. Bossi 1997. szeptember 10-én kiáltotta ki a Padán Föderatív Köztársaságot.²⁸²

Az átalakult kommunista pártot, a PDS-t és a PD-t már megfelelőnek ítélték egy NATO ország politikai vezetésére. A korábbi olasz „korlátozott demokráciát” (amelyben működött a P 2-es páholy és a Gladio is) ekkor váltotta fel a demokrácia intézménye.

²⁸⁰ Armando Cossutta (1926) szovjet-orientációjú politikus, 1972-től 2008-ig parlamenti képviselő. Bírálta Berlinguer és később Prodi politikai irányvonalát is. 1999 és 2004 között az Európai Parlament tagja.

²⁸¹ Fausto Bertinotti (1940) nem fogadta el a PCI átalakítását PDS-szé, ezért azokhoz csatlakozott, akik létrehozták a Rifondazione Comunista nevű pártot, amelynek 1994 januárjában főtitkára lett. Ezt a megbízatást 2006-ig töltötte be, majd ekkor a Képviselőház elnöke lett. Lassan eltávolodott az *Ulivo*-tól is, megvonta a bizalmat a Prodi-kormánytól és belépett az *Unione* nevű pártszövetségbe. 2008-ban visszavonult a nagypolitikától és kisebb feladatokat lát el.

²⁸² Bossiról lehangoló véleménye van Pankovits Józsefnek: „szokatlanul bárdolatlan, faragatlan, nyers modorú, ambiciózus vezető egyéniségként” jellemzi őt. Lásd: Pankovits József: *Az olasz politikai pártok válságútja a 20. század végén*, Budapest, 1998. Napvilág Kiadó, 59. old.

Olaszországnak viszont időközben **új kormánya** lett, amelyet (ötven év óta először) baloldali politikus, helyesebben a volt kommunista párt egyik prominens képviselője vezetett, **Massimo D'Alema**. Az állandóan megújulásra kész politikus közben, még 1998 tavaszán átalakította pártját is és új nevet adva keresett neki identitást. A kettős transzformáción átment párt neve most **Democratici di sinistra**, azaz Baloldali Demokraták (DS) lett. Ezt a sok vitát kiváltó transzformációt az olasz társadalomban is vegyes érzelmekkel fogadták.²⁸³ Sokan az eredeti, sajátosan olasz, pluralista szemléletű baloldal meghátrálásának tartották ezt a folyamatot, ami bizalmatlanságot keltett a baloldali szavazótáborban.

D'Alema első kormánya így alig több mint egy évig, 1998. október 21-étől 1999. december 22-ig tartott ki. Benne az *Ulivo* pártszövetségből hét különböző orientációjú párt (többek között a *Democratici di Sinistra*, a *Partito Popolare Italiano*, *Partito dei Comunisti Italiani*, a Zöldek és a *Partito Socialdemocratico*) vett részt. Az *Unione Democratica per la Repubblica* pártból és a függetlenekből több minisztert neveztek ki. Így összesen 18 minisztérium jött létre. D'Alema benyújtotta, majd sikeresen átvitte a parlamenten és a szenátusban is a 2000-re tervezett költségvetést. A kormányában kirobban vesztegetési és csúszópénz-botrány miatt azonban 1999. december 18-án benyújtotta lemondását, amit Ciampi köztársasági elnök elfogadott. Négy napi konzultáció és kormányválság után újból D'Alema kapott kormányalakítási megbízatást. A II. D'Alema kormány csak rövid ideig, 2000. április 25-ig maradt hivatalban.

Az idők változását mutatja, hogy kormányában részt vett például Romano Misserville, aki a Nemzeti Szövetség színeiben politizáló,

Igaz, hogy az olasz politikai közéletben olykor felüti fejét a Machiavelli-örökség, a machiavellizmus.

²⁸³ Giorgio Napolitano vagy például Giuseppe Vacca sürgette a baloldali párt átalakulását és centrum felé való húzódását, míg például a neves író, Natalia Ginsburg kifogásolta azt. A párt sok egykori támogatója veszítette el orientációját és – ahogyan a jobboldalon is – új politikai identitást keresett magának. Lásd erről Pankovits József: *Az olasz baloldal. Antonio Gramscitől a Demokratikus Pártig*, Budapest, 2010. L'Harmattan.

egykori MSI-tag (azaz egykori neofasiszta) volt. Ráadásul D'Alema miniszterelnöksége alatt folyó **koszovói háborúval** kapcsolatban is meg kellett hoznia azt a döntést az egykori PCI-tag D'Alemának, hogy a NATO harci repülőinek rendelkezésére bocsátja az olasz katonai repülőtereket (Aviano, Sigonella). Már korábban, a Prodi-kormány idején is hatással volt az olasz politikára ez a külpolitikai esemény, hiszen 1997-ben, Napolitano belügyminiszterként és Dini külügyminiszterként lezárta Olaszország határait a koszovói háború következményeként előállott hatalmas **bevándorlási és menekült hullám** elől. Ez azonban, illegális utakon tovább folytatódott, amire a későbbi kormányoknak, így a II. D'Alema kormánynak is választ kellett keresniük és találniuk.²⁸⁴ Az 1998 végi adatok szerint csak ebben az évben 160 ezren kértek bevándorlási és letelepedési engedélyt.

A belpolitikai helyzetet továbbra is súlyosbította a munkanélküliség, a Prodi-kormány számos gazdaságélénkítő kezdeményezése ellenére is a gazdaság továbbra sem kielégítő állapota. Továbbéltek olyan jelenségek a legfelsőbb körökben (politikuskok, vállalkozók, pénzügyőrök, stb. köreiben) is, mint a korrupció²⁸⁵ vagy a csúszópénzbotrány. Tovább működött a **maffia** az egész országban. A bűnszövetkezet például az 1990-es években eltett láb alól számos olyan közéleti szereplőt, akik akadályozták tevékenységét.²⁸⁶ Újból jelentkezett a **terrorizmus** is. És éppen az I. D'Alema-kormány idején, 1999. május 21-én gyilkolta meg az Új Vörös Brigádok Massimo D'Antona jogászprofesszort, munkaügyi minisztériumi alkalmazottat, aki szerintük munkásellenes törvényjavaslat előkészítésén dolgozott. Később, 2002-ben hasonló okból Bolognában megölte Marco Biagi munkajogászt. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a

²⁸⁴ A bevándorlás kérdése az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején Olaszország egyik nagyon fontos bel- és külpolitikai kérdésévé vált.

²⁸⁵ A torinói bíróság például 1997-ben első fokon elítélte Cesare Romitit, a FIAT elnökét szabálytalan pártfinanszírozás és pénzügyi csalás miatt.

²⁸⁶ Így ölték meg 1993-ban például a palermói papot, Giuseppe Guglisit, vagy 1994-ben Caserta környékén Giuseppe Diana szerzetest, akik szót emeltek a szervezett bűnözés ellen. Letartóztatták Pietro Aglierit és Totò Riinát, a Cosa Nostra két legfőbb képviselőjét. Sok elfogott maffiózó élt a vádalku lehetőségével (ezek a „megbánók”, *i pentiti*).

félszigetet időnként súlyos természeti csapások (gyakori földrengések, árvizek, fölcsumamlások) sújtják, amelyekre a kormányoknak újabb és újabb erőforrásokat kellett mozgósítaniuk.

Elvi döntés az **euro bevezetésére** éppen ebben az időszakban, 1999-ben jött létre az Európai Unióban. Gyakorlati érvényesítésének kezdete Olaszországban a 2001-es év volt, 2002-ben pedig megszűnt a nemzeti valuta, a líra. Ez a pénzügyi változtatás növelte a politikai bizonytalanságra ráakódó elégedetlenséget, mert jelentősen növelte az árakat és így az életszínvonal fokozatosan csökkent. Közben **feszültség** keletkezett a gazdasági reformok körül az Olajfa-koalíció és a Baloldali Demokrata párt között. Ennek egyik megoldására hozta létre Romano Prodi 1999. február 27-én a *Democratici* (Demokraták) nevű politikai csoportosulást, amerikai mintára (szimbóluma is a számár lett). Ebben a 2002-ig működő szervezetben erőteljes lett volna a reformista szárny. Romano Prodit viszont 1999 tavaszán megválasztják az Európai Bizottság elnökének, amely hivatalt öt évig töltött be. Ekkor következett be az EU 25 tagúra való bővítése, az euro bevezetése, ami Prodi tevékenységének sikerét mutatja. Ugyanakkor sokan ezt úgy interpretálják, hogy egy időre távol akarta őt tartani a középbal az olasz belpolitikától (ami csak részben sikerült).

X.2.3. Újabb kormányalakítási kísérlet

Regionális választások zajlottak Olaszországban 2000. április 16-án, ahol a következő eredmények születtek: *Forza Italia* 25,2 %, *Alleanza Nazionale* 12,6 %, *Lega Nord* 5 %, *Democratici di Sinistra* 17,3 %, *Rifondazione Comunista* 5 %, *Democratici* 3 %. Az eredmények szerint összesítésben azt hozták, hogy a jobbközép koalíció, a *Polo per le Libertà* 52,7 %-kal nyerte meg a regionális választásokat, miközben az *Ulivo* pártszövetség csak 19 %-ot ért el. Ugyanilyen arányú volt az európai választások eredménye is. Ebből egyenesen következett, hogy a II. D'Alema kormánynak le kellett mondania. Egyúttal az is világossá vált, hogy a **bipolarizmus** általánosan elfogadottá vált az olasz közvélemény számára. A balközép tömörülés 9 helyett csak 7, míg a jobbközép koalíció 6 helyett 8 régió irányítását nyerte el a sza-

vazóktól. A választási kudarcnak oka az lehetett, hogy a balközép koalíció választási csomagja széteső, széttartó volt, míg a jobboldalon ez egységesebbnek tűnt. Mindez kikezdte a DS-en belüli addigi egységet és Walter Veltroni – aki a *leadership*et birtokolta²⁸⁷ – most elveszítette azt. Igaz, hogy pártámogatással hosszú ideig Róma polgármestere lett,²⁸⁸ majd később újból visszatért a balközép élére.

D'Alema második kormányát 2000. április 25-én tehát Giuliano Amato újabb, második kormánya váltotta fel, amely a 2001-es választásokig (június 11-ig) maradt hatalmon. A nyolc baloldali, balközép és középpártból álló, vegyes összetételű szakértői kormány folytatni kívánta az „előző két kormány”, azaz a D'Alema kormányok tevékenységét a következő politikai választásokig. Fő célkitűzései közé tartozott a foglalkoztatottság növelése, az iskolai és egészségügyi reform bevezetése, a közbiztonság erősítése, a konkurencia növelése a média területén (*antitrust*) és a Dél fejlesztése.

A 2000. áprilisi választások után a jobboldalon egyértelműen megerősödött Berlusconi pozíciója és pártja. Olyan hegemon szerepre tett szert a többi jobboldali párt mellett, amit akkor már a külföld is egyértelműen visszaigazolt: felvették az **Európai Néppártba**. A Forza Italiának 2000 végén 300 ezer tagja volt, ami erősítette a jelenlétét az Amato kormány idején is. Jellemző a párt arculatára, hogy a megkérdezett olasz polgárok 76,8 %-a inkább a Berlusconi-féle televízió csatornáknak, a *Mediaser*ben bízott, mint akár az Európai Unióban (20%).²⁸⁹ Ekkor Berlusconi nagy eséllyel készült a kormányzásra. Bruno Vespa népszerű esti televíziós adásában (*Porta a porta*) ekkor írta alá a nyilvánosság előtt az olasz néppel való

²⁸⁷ Ebben az időben megkülönböztette az olasz politikatudomány a *leadership* és a *premiership* kifejezéseket. Az előbbi a pártvezetést (vagy a pártszövetség vezetését), míg az utóbbi a miniszterelnökséget jelölte.

²⁸⁸ Walter Veltroni (1955) író, újságíró és baloldali (szociáldemokrata orientációjú) politikus, képviselő. A FGCI majd a PCI tagja. Róma polgármestere 2001 és 2008 között. A Demokrata Párt (*Partito Democratico*) elnöke 2007 és 2009 között.

²⁸⁹ Lásd: Piero Ignazi: *Il potere dei partiti*, id. kiad. 221. old. A *Forza Italia* szavazóinak 2,8 %-a volt diplomás, 47,6 %-a általános iskolai végzettségű volt. Berlusconi kommunikációját, TV-szereplését ehhez igazította.

szereződését, amelyben kötelezettséget vállalt a gazdasági és társadalmi helyzet alapvető megjavítására. Ebben közmunka programot hirdetett, fizetési könnyítéseket, az adók csökkentését, a nyugdíjak emelését, a munkanélküliség jelentős csökkentését, a bűnözés visszaszorítását ígérte. Hozzátette, hogy ha ezek közül négy nem teljesül, nem jelölteti többé magát miniszterelnöknek.

Az esedékes olasz **parlament**i választásokat 2001. május 13-án tartották. Ezen újból a két pártszövetség a Francesco Rutelli²⁹⁰ vezette balközép *Ulivo* és a Silvio Berlusconi vezette jobbközép *Casa delle Libertà* (azaz a Szabadságjogok Háza) csaptak össze. A bipoláris rendszer (és nem utolsó sorban az ígéreteknek) következtében a jobbközép pártszövetség nyert 45,5 %-kal, az *Ulivo* 43,1 %-ával szemben. Az egyes rivális pártok között a különbség még jelentősebb volt: a *Forza Italia*-ra a szavazók 29,4 %-a, a *Democratici di Sinistra*-ra viszont csak 16,5 %-a szavazott, ami abból is következett, hogy erős személyiségek (D'Alema, Veltroni és Rutelli, sőt Amato) részben más-mást kommunikáltak. Az új társulás, a *Margherita* viszont szépen szerepelt, 14,5 %-ot kapott.²⁹¹ A kis pártok, a „harmadik erő” (például az *Italia dei Valori*, a *Verdi* vagy a *Democrazia Europea*) szinte jelentéktelenné vált. Az elért eredmények alapján pedig a jobbközép tömörülés alakíthatott kormányt.²⁹²

²⁹⁰ Francesco Rutelli az Európai Demokrata Párt alapítója volt François Bayrou-val együtt. A *La Margherita* országos elnöke és a Partito Democratico elnöke volt.

²⁹¹ A *La Margherita* olyan reformista balközép tömörülés volt, amelynek már voltak kisebb sikerei helyi választásokon, de csak 2001 januárjától lett országos jelentőségű egységes pártalakulat a 2001-es választásokra készülve a sokszínű: keresztényi, európai, szociáldemokrata és liberális irányzatból. Párttá csak 2002-ben alakult és 2007-ig működött, amikor beolvadt a *Democratici di Sinistra* (Baloldali Demokraták) nevű pártba.

²⁹² Elemezve a 2001-es választásokat, Gianfranco Pasquino a statisztikai adatokat feldolgozva azt írja, hogy Berlusconi sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy az 55 év feletti vallásos nők szavaztak rá. Lásd: *Perché ha vinto il centro-destra*, Bologna, 2001. Il Mulino, 47-58. old.

X.3. A 2000-ES ÉVEK ELSŐ KORMÁNYAI

Az *Ulivo* pártszövetség kormányát tehát 2001. május 29-én a jobboldali **Berlusconi** kabinetje váltotta fel. Ez Berlusconi második kormánya volt, amely az Olasz Köztársaság leghosszabb életű kormányának bizonyult, hiszen majdnem négy évig, 2005. április 20-ig működött. Berlusconi széleskörű felhatalmazást kapott a kormányzásra és ettől kezdve kisebb megszakításokkal szinte egy egész évtizedig meghatározta illetve befolyásolta nemcsak az olasz politikai életet, hanem az egész olasz társadalmat. Politikája, de személye is **mélyen megosztotta** az olasz politikát és közéletet, sok vonatkozásban **deformálta az olasz politikai kultúrát**.

A kormány bonyolult hazai és nemzetközi viszonyok között kezdte meg működését. A G 8-ak országainak vezetői 2001 júliusában Genovában tartották összejeövetelüket a világgazdasági helyzetről. Ennek során meghalt egy fiatal, *no global* tüntető, ami az olasz rendőrségbe és csendőrségbe vetett bizalmat egy időre megrendítette. Ráadásul a „premier”, azaz Berlusconi ellen felhozott korrupciógyanús vádokról egyre sűrűbben adott hírt a média. 2002 januárjában Francesco Saverio Borelli főügyész²⁹³ ellenállásra hívott fel a bírói függetlenséget csorbítani akaró kormányzati szándék ellen (*Resistere! Resistere! Resistere!*). A perek végigkísérik Berlusconi politikai pályafutását, bár csak a legutóbbi időkben (2011) hozott ellene bíróság érvényes határozatot, más pereit felfüggesztették.

Nemzetközi téren fordulatot hozott a politizálásban a new yorki ikertornyok (WTC) elleni Al Kaida-féle **terrortámadás** és az ennek következtében kialakult újabb háborús konfliktus Irak ellen. Olaszország 2003-tól aktívan, harcoló csapatokkal vett részt a második „Öböl-háborúban”. Mindez jól mutatja a Berlusconi kormány nemzetközi elkötelezettségének jellegét, ami újabb vitákra adott alkalmat a politikában és a társadalomban egyaránt.

A „Cavaliere”, meggyőződésének megfelelően jó kapcsolatokat épített ki nemzetközi téren az amerikai és orosz politikai vezetők-

²⁹³ Borelli főügyésznek nagy szerepe volt a *Mani pulite*, a Tiszta kezek korábbi, milánói akciójában.

kel, Bill Clintonnal, George W. Bush-sal és Vlagyimir Putyinnal. **Amerikai orientációjú** külpolitikája evidens volt és szemben állt Romano Prodi Európa-irányultságú szemléletével. Berlusconi nemzetközi támogatottsága Európában is nőtt, amikor 2003 második felében Olaszország töltötte be az Európai Unió elnöki tisztét. Igaz, hogy ígéreteiről lassan kiderült: nem sikerül majd neki betartatnia azokat. Ez pedig – az általa használt kommunikációs trükkök ellenére – a válság jeleit vetítette előre.

A II. Berlusconi kormány egyik látványos intézkedése volt a 2002. július 30-án elfogadott úgynevezett **Bossi – Fini törvény a bevándorlás szabályozásáról**. Ebben az olasz társadalom egyik legégetőbb problémájára kerestek választ. Az utóbbi évtizedben ugyanis – a világgazdasági válság első jeleire – felerősödött a migráció.²⁹⁴ Ez a nemzetközi jelenség különösen Olaszországot sújtotta, hiszen mintegy nyolcezer kilométeres tengerpartját szinte lehetetlen megvédeni a Földközi-tenger felől érkező menekült hullámmal szemben. Az Ázsiából (Afganisztán, Pakisztán, Irak) és Észak-Afrikából (Maghreb országok és Szomália) érkező migránsokhoz hozzájött még azoknak a balkáni és kelet-európai országoknak a nagyszámú (elsősorban román és különösen rom) bevándorló népessége, akik tartósan kívántak letelepedni Olaszországban. A nyilvántartott bevándorlók és munkavállalók mellett jelentősen megnőtt és több százezer főre duzzadt az illegálisan az országban tartózkodók száma. Ezt az olasz közvélemény úgy élte meg, hogy a jelenség fenyegeti személyes és vagyoni biztonságát (amire egyébként számos példát mutatott be a média). Ez indokolta a törvény megfogalmazását. Ebben az van, hogy a rendvédelmi erők – az illetékes bíróság határozata után – visszakísérik és kiutasítják az országból azokat, akik illegálisan lépik át az olasz államhatárt. Biztosítanak viszont jogi tartózkodási engedélyt mindazoknak, akik rendelkeznek valamilyen igazolt munkaviszonnyal.²⁹⁵ A törvény előírja, hogy bilaterá-

²⁹⁴ A migrációról lásd tanulmányomat: *A „nemzetállam kiüresedése” és a migráció. Mai elméletek egy régi-új jelenségről*, Valóság, 2011. 8. sz. 91-100. old.

²⁹⁵ A törvénynek nagy szakirodalma van. Lásd például Alessandra Ballerini

lis egyezmény keretében kell rendezni a migránsok ügyét a környező (vagy távolabbi) országok kormányaival, az emberi jogi normák betartásával. A Bossi–Fini törvény nagy vitát váltott ki az országon, de az Európai Unión belül is, és mind a mai napig élénken foglalkoztatja az olasz (és nemzetközi) közvéleményt.

A balközép pártok és tömörülések a vereség hatására egyre megosztottabbá váltak. A baloldali demokraták új elnököt választottak maguknak az agilis Piero **Fassino** személyében.²⁹⁶ A balközép **populizmussal** vádolja meg Berlusconit és több alkalommal is utal rá, hogy a gazdaság beígért változása, a növekedés nem indult be. Az országban tüntetést követett, amit bátorított a nagytekinthető Sergio Cofferati, a Pirelli szakszervezeti vezetője. A 2002 májusában tartott helyi választásokon a balközép már megerősödni látszott, visszaszerezte a *Lega Nord*tól például Verona városi vezetését. A II. Berlusconi kormányban pedig a miniszterek gyakran cserélődtek a különböző „ügyek” és konfliktusok következtében.²⁹⁷ A 2003. május–júniusi **közigazgatási választások** már egyértelműen a balközép pártok megerősödését mutatják. Elsősorban a baloldali demokraták sikere ez, mert mind a *Margherita*, mind – jobboldalon – a *Lega* sok szavazatot veszített. A *Democratici di Sinistra* párt tagjainak száma fokozatosan emelkedett és 2003 végén már elérte az 530 ezret. Ennek egyik következménye volt, hogy a **Professore**, azaz Romano Prodi vezetésével 2005 februárjában létrehoztak egy új középbal tömörülést. A **L'Unione** olyan **reformista pártszövetség** lett, amely magában olvasztotta a középpártokat, a baloldali radikális erőket is. Ezzel indultak neki a következő, tartományi választásoknak. Ezen a 2005. április 4-5-én tartott választásokon a 42 millió olasz választópolgár többsége egyértelműen éppen erre

– Alessandro Benna: *Il muro invisibile: immigrazione e la Legge Bossi-Fini*, Genova, 2002. Fratelli Frilli Editori.

²⁹⁶ Piero Fassino (1949) a FGCI majd a PDS tagja és különböző tisztségek viselője, politológus és baloldali politikus. 2001–2007 között a DS elnöke, majd 2011-től Torino polgármestere.

²⁹⁷ Lemondott a ciklus idején legalább két, Berlusconihoz hű politikus: Claudio Scajola belügyminiszter, a Forza Italia egyik erős embere 2002-ben, és Giulio Tremonti, gazdasági- és pénzügyminiszter 2004-ben.

a balközépet megjelenítő *Unione* nevű szövetségre adta le voksát. A 14 érintett tartományból az *Unione* 12-ben nyert, ami egyértelműen előidézte a II. Berlusconi kormány bukását.²⁹⁸ Ezt már előrevetítette az a 2004-es, 2005-ös konzultáció sorozat is, ami az addig hatályos alkotmány megváltoztatására irányuló jobbközép törekvéseket jellemezte, és ami annak 2006-os elutasításában kulminált.

Ezért Berlusconi 2005. április 20-án újból **beadta lemondását**, de a köztársasági elnök, Carlo Azeglio Ciampi, két nap múlva ismét őt bízta meg kormányalakítással. Ez lett **Berlusconi harmadik kormánya**. A mindkét kamarától bizalmat kapott régi-új kormány már a következő évi, 2006-os költségvetési terv kidolgozásánál nehézségbe ütközött. A különböző pénzügyi viták miatt lemondott Domenico Siniscalco gazdasági miniszter, helyébe Giulio Tremonti került. A külpolitikában viszont sikerei voltak. Berlusconi határozottan elhatározta magát az amerikai fél mellett, amit George W. Bush több levélben köszönt meg „barátjának”, az „erős, szótartó *leadernek*”, aki „stabilá tette az olasz társadalmi viszonyokat”.

Magabiztossága nem ismert határt, előbb Napóleonhoz hasonlította magát, majd „kijavította magát”: szerinte Jézus Krisztus tett csak többet, mint ő, aki „feláldozza magát a többiekért”, „mindent elvisel”. Ezt a „modellt” ajánlja az összes olasz vállalkozónak is. Pierferdinando Casini erre azt válaszolta, hogy ha Berlusconi fáradt, „pihenjen egy kicsit”. A „premier” akkor nem fogadta meg a „jótanácsot”. Baloldalon viszont egyre inkább arra gondoltak, hogy „újra kell tervezni Itáliát”. Prodi ennek ad hangot abban a televíziós vitában, amit Berlusconi-val 2006 március elején vívott és megnyert. Közben egyre nagyobb különbség mutatkozik a jobbközépen belül: mind Fini, mind Casini időnként elhatárolja magát a „Cavalierétől”.

²⁹⁸ A bukáshoz részben azok az „elszólások” is hozzájárulhattak, amelyeket Berlusconi, különböző alkalmakkor elkövetett. Még 2001-ben állította, hogy „a nyugati civilizáció magasabb rendű, mint az iszlám”, ami nagy felháborodást váltott ki, vagy hogy Martin Schulz, egy német europarlamenter „náci kápóra” emlékezteti, stb. Nevezetes „elszólásai-ból” egész könyvet adtak ki.

Az olasz gazdasági helyzet, belföldi és külföldi hatásoknak köszönhetően a III. Berlusconi kormány alatt is folyamatosan romlott. Az államadósság növekedett, a GDP 2005-ben 0,1 %-os stagnálást mutatott, az állami kiadások 2,5 %-kal növekedtek, a kereskedelmi vállalatok bevétele jelentősen csökkent, a munkanélküliség viszont stagnált, a munkabérekre kivetett direkt adók és a közvetett adók (mint például az ÁFA) pedig növekedtek.

A soron következő országos **politikai választásokat** 2006. április 9-10-én tartották, amit a Roberto Calderoli²⁹⁹ által beterjesztett, az 1993-as választási rendszert felülíró, tulajdonképpen inkább **arányos választási rendszerben** tartottak meg. Ezen szoros küzdelem alakult ki a most már szokásossá vált kétpólusú választási tömörülés között. Az egyiket, a balközép *Unionét* – egy újfajta eljárás keretében zajló előzetes szavazás után – Romano Prodi vezette³⁰⁰, míg a jobbközép koalíció, a *Casa delle Libertà* természetesen Berlusconi köré csoportosult.³⁰¹ A két politikai ellenfél közti szavazati különbség – különösen a Szenátusban – igen elenyésző volt, ami miatt a jobbközép a szavazatok újraszámlálását követelte. Ezt az is indokolta volna, hogy a szavazatokat a szavazóhelyiségekben új módon, elektromos úton (azaz computerben) rögzítették, ráadásul a külföldön leadott voksok és a különböző kis

²⁹⁹ Roberto Calderoli (1956) szenátor a Lega Nord képviselőként vett részt a II. Berlusconi kormányban, ahol az intézményi reformokért felelős miniszteri posztot töltötte be. Az általa benyújtott módosított, inkább arányos választási rendszert a baloldali pártcsoporthoz nem támogatta. Calderoli viselt olyan trikót, amin a Mohamed prófétát kigúnyoló rajz volt látható. Emiatt hamarosan le kellett mondania.

³⁰⁰ Először versenyzettek a pártszövetség élére jelentkező vezetőket. A 2005. október 16-án lezajlott szavazáson Clemente Mastella 5%-ot, Fausto Bertinotti 15 %-ot, míg Romano Prodi 74 %-ot ért el. Ezzel ő lett a pártszövetség miniszterelnök jelöltje. Az *Unioné*-be tömörült pártokra szavazók így elfogadták Prodi közös jelölését a 2006-os választásokon.

³⁰¹ Ebben részt vett az Alessandra Mussolini vezette *Alternativa Sociale* nevű szélsőjobboldali párt is. Lásd erről tanulmányomat: *Szélsőjobboldali pártok Olaszországban*, Politikatudományi Szemle, 2006. 1. sz. 141-164. old.

pártokra leadott szavazatok csak később érkeztek be. Az elvégzett újraszámolás után az eredmény mégsem változott, így a balközép alakíthatott kormányt.

Ez lett **Romano Prodi második kormánya**, amely 2006. május 17-től 2008. május 7-ig irányította az országot. A megbízatást az új köztársasági elnöktől, **Giorgio Napolitanótól** kapta meg, aki éppen akkor, 2006. május 15-én lépett hivatalba. A kormányban részt vett a *Rifondazione Comunista* és a *Partito Radicale* párt is (azaz baloldali kommunisták), amire példa legutóbb a III. De Gasperi kormányban volt, közvetlenül a II. világháború után. A 106 fős kormányban mindössze **hat nő** foglalt helyet.

Közben a kormánynak olyan társadalmi és ökológiai problémával kellett szembenéznie, mint a munkanélküliség, az eladósodás vagy az emberek mindennapi életét befolyásoló, felhalmozódott (és a szervezett bűnözés által kézben tartott) nápolyi (és más városokban található) szeméttenger, amire megoldást kellett volna találnia. A gazdasági és pénzügyi helyzet stabilizálására irányuló intézkedések (új adók, súlyosbodó terhek az olasz családokra) és az Afganisztánban harcoló olasz csapatok körüli parlamenti és szenátusi viták után már 2007 februárjában felajánlotta lemondását Prodi a köztársasági elnöknek, aki azt nem fogadta el. A bizalmi szavazás után a kormány igazságügyi reformba kezd (az ügyek gyorsítására) és újból a választási rendszer módosítására törekszik. Ez azonban – hosszú és áldatlan viták, alkudozások után – nem sikerült, így a II. Prodi kormány meghátrált és 2008. május 7-én befejezte tevékenységét.

A középbalon így tovább folytatódott a megosztottság és a belső vita. Új választási szövetség alakult a négy radikális baloldali pártból *La Sinistra – l'Arcobaleno* (Baloldal – Szivárvány) néven, amely Fausto Bertinottit támogatta.³⁰² **Walter Veltroni** egyre nagyobb sze-

³⁰² A négy „szivárványos” párt: a *Rifondazione Comunista*, a *Partito dei Comunisti Italiani*, a *Federazione dei Verdi* és a *Sinistra Democratica* volt. A 2008-as tavaszi választásokon 3 % körüli eredményt értek el a képviselőházban és a szenátusban is, ami után a választási szövetség felbomlott.

repet kapott a baloldali, balközép szavazók megnyerésére irányuló választási kampányban, de – bár ért el eredményeket – mégsem volt képes megakadályozni a választási vereséget. **Romano Prodi** ekkor visszavonult az olasz belpolitikától és egyetemi tanárként működik Olaszországban, az USA-ban és Kínában.

A jobbközép viszont annyira megerősödött, hogy 2008-ra Olaszország „Bossi és Berlusconi országa” lett.³⁰³ Az olasz választók ismét a sikeres vállalkozóra bízták szavazatukat, hiába írta az *Economist*, hogy Berlusconi „alkalmatlan Itália vezetésére” („unfit to lead Italy”). Ezt a „bizalmat” nevezik „band wagon”-effektusnak az olasz politikatudományban: azaz az olaszoknak az a szokásuk, hogy mindig a „győztes kocsiba szállnak”. A Prodi kormány sikerelensége után ez pedig evidens volt számukra és a *déjà vu* érzés uralkodott el a külföldi megfigyelőkön.³⁰⁴ Az európai „jobboldali szél” az olaszokat is megérintette, ráadásul mind inkább nyilvánvalóbb lett az olasz baloldal elit-jellege, mivel az átlag olasz népesség igényeitől és felfogásától egyre távolabb került.³⁰⁵ Kialakult a „tökéletlen kétpártiság” jelensége Olaszországban (Giorgio Galli politológus kifejezése), ahol az egyik párt (mint például korábban a kereszténydemokraták és a kommunisták) vagy pártszövetség (mint például a 2000-es évek elején az Olajfa és a Szabadság Háza) váltja a másikat, majd fordítva. Ez az olasz politikai élet rögzültségéhez, olykor **diszfunkciói**hoz vezetett.

³⁰³ Ez a sokat mondó alcíme a következő könyvnek: *Senza più sinistra. L'Italia di Bossi e Berlusconi*, (szerk: Renato Mannheimer és Paolo Natale), Milano, 2008. Il Sole 24 Ore kiadása.

³⁰⁴ John Foot: *Ancora Berlusconi? L'Europa ci interroga*, in: *Senza più sinistra*, id. kiad. 177. old.

³⁰⁵ A statisztikák szerint a *Partito Democratico* szavazótáborát ekkor a nyugdíjasok, a közalkalmazottak, a szabadfoglalkozásúak, az érettségizettek, egyetemi hallgatók és diplomások tették ki, míg a *Polo delle Libertà* és a *Lega Nord* szavazótábor a háziasszonyokból, a fiatal és szegényebb rétegekből, a munkanélküli elégedetlenekből és iskolázatlan tömegekből állt. A szociálisan kettészakadt ország megtalálta magának saját pártját, a pártok pedig ezt a szociálisan kettészakadt társadalmat szólították az urnákhoz.

Berlusconi negyedik kormánya tehát három és fél évig, azaz 2008. május 8-tól 2011. november 13-ig működött. Ez az Olasz Köztársaság második leghosszabb ideig funkcióban lévő kormánya volt. A 2008 végén az USA-ban elkezdődött és máig tartó **világgazdasági válság** végigkísérte a IV. Berlusconi kormány egész tevékenységét. Erre próbált saját (eléggyé korlátozott) lehetőségei szerint reagálni. Első intézkedései közé tartozott, (a dolog sürgőssége miatt) a korábbi kormányoktól megörökölt nápolyi szeméttenger felszámolására vonatkozó tervezete és az Alitalia olasz repülőtársaság megmentésére tett lépései. Hosszú vita után, még július folyamán a kormány elfogadta a „magas állami hivatalokat betöltő személyek elleni perek felfüggesztésére” vonatkozó tervezetet addig, amíg azok funkcióban vannak. A számtalan perben érintett Berlusconi ezzel egyértelműen magát akarta menteni. Engedve a koalíciós partner, a *Lega Nord* követeléseinek, Berlusconi lépéseket tett egy **adminisztratív föderalizmus** létrehozására (amivel elodázta a politikai föderalizmus kiterjesztését).

Ezzel egy időben – európai elkötelezettségét bizonyítandó – a kormány aláírta az úgynevezett „lisszaboni szerződést”. Maffia-ellenes törvényi megszorításokat is hozott, amire újból és újból szükség van Olaszországban. 2008 végén pedig megszavazták a 2009-es költségvetést. Váratlan módon Mohamed Kadhafival olasz-líbiai baráti szerződést kötött, ami – reményei szerint – a gazdasági válságellenes lépés is lenne egyben. Az Abruzzókban 2009 júliusában bekövetkezett **földrengés** új helyzet elé állította a költségvetést, hiszen a romba dőlő városok újjáépítése és a lakosság kármentesítése hatalmas összegeket emésztett fel.³⁰⁶ Ráadásul a pénzek elosztása és felhasználása körül – már ahogyan történni is szokott – megjelent a szervezett bűnözés, ez esetben a **camorra**. Berlusconi azonban kihasználta a lehetőséget arra, hogy a G 8-akat a földrengés helyszínére, L’Aquilába hívja. Az Italia dei Valori és Antonio Di Pietro már 2010-ben felhívta a fi-

³⁰⁶ Ekkor mondta nagy felháborodást kiváltó megjegyzését a házukat, lakásukat vesztő és sátorokban szűkölködő, földrengés sújtotta polgároknak: „Érezzék úgy magukat, mintha nyári sátozártában, hétvégi kempingben lennének!”.

gyelmet a természeti katasztrófák és a nukleáris erőművek veszélyeire. A 2011. márciusi japán, fukushimai atomkatasztrófa után a Berlusconi kormány népszavazást rendelt el és ennek folyományaként az olasz választók 94 %-a a **nukleáris fejlesztések** befejezésére szavazott.

A 2011-es év második felében a pénzügyi és gazdasági világválság erőteljesen éreztette hatását Olaszországban is. Az Európai Unió újabb megszorítások bevezetését szorgalmazta, aminek a kormány – szavakban – eleget is tett. Hosszú távon növelni kívánta a foglalkoztatottságot, emelni akarta a nyugdíjba menetel idejét, élénkíteni szeretne volna a gazdaságot, beindítani a gazdasági növekedést. A 2011. novemberi Cannes-ban tartott G 20-as találkozón Berlusconi elfogadta, hogy a **komoly válság** felé haladó országot az IMF átvilágítsa és javaslatot tegyen a bizonytalan pénzügyi és gazdasági helyzet stabilizálására. Több alkalommal kellett bizalmi szavazást kérnie maga ellen a képviselőházban és a szenátusban is, de mindegyiket megnyerte. A recesszióba fordult olasz gazdaság megmentése Giulio Tremonti pénzügyminiszterre maradt volna, akivel nem sokkal korábban Berlusconi összeveszett. Ennek ellenére a parlament mindkét háza megszavazta az új „stabilitási törvényt”, ami után viszont **Berlusconi lemondott** miniszterelnöki posztjáról. Ezzel saját bevalása szerint is befejezte azt a vállalkozását, amit 1993-ban elkezdett, és ezután már (saját elmondása szerint) nem kívánja megpályázni az egyik legmagasabb politikai tisztséget, a miniszterelnökséget³⁰⁷, de maradt parlamenti képviselő. Ez azért is fontos a konzervatív politikus³⁰⁸ számára, mert így elodázhatta az ellene folyó perekből rá váró büntetéseket. A „premier” azonban nem lehet elégedetlen tevékeny-

³⁰⁷ Ez azért is egyre nehezebb lenne számára, mert botrányai, „beszólásai”, elhíresült nőügyei és partyjai hiteltelenné, erkölcsileg elfogadhatatlanná tették személyét otthon és külföldön egyaránt. Erre azt mondta: „Vagyok olyan erkölcsös, mint bármelyik európai politikus”.

³⁰⁸ Konzervatív és erőteljesen antikommunista (saját szóhasználatával élve: liberális) politikus volt. Csökkentette a nagyvállalatok adóterheit, tovább szigorította a bevándorlást, a droghasználatot és a mesterséges megtermékenyítésre vonatkozó szabályokat. Ellátogatott a bevándorlókhoz Lampedusa szigetére, a multietnikus társadalmat viszont elutasította, mint ami csak a baloldaliak számára fontos.

ségével. Az amerikai Forbes magazin szerint Berlusconi 2011-ben Olaszország harmadik, a világ 118. **leggazdagabb embere** volt, 7,8 milliárd USD vagyonnal.

A pénzügyi és gazdasági helyzet stabilizálására Olaszországban ekkor csak egy személy vállalkozhatott a siker reményében: **Mario Monti**. A kiváló, nemzetközi tekintélyű **gazdasági szakember** most újból és újból – a pártokon túli – szakértői kormánnyal próbálkozik.³⁰⁹ A közgazdász végzettségű politikus 2011. november 16-án letette az esküt és megalakította kormányát, hogy kivezesse az országot az adósságállományból. Mario Monti – akit a köztársasági elnök, Giorgio Napolitano 2011. november 9-én örökös szenátor-nak nevezett ki – körültekintően kezdett munkához. A New World Order, azaz a **globalizált világ** idején azonban az egyes országok politikai és társadalmi-kulturális életét is alapvetően az aszimmetrikus interdependencia és olykor döntően **külső pénzügyi, gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők** befolyásolják.³¹⁰ Ebben az új légkörben kell a világ összes országának, így Olaszországnak is helytállnia. Nem könnyű feladat.

³⁰⁹ Mario Monti (1943) közgazdász akadémikus. 1995 és 1999 között az Európai Unió belső piacáért felelős, majd a versenyügyi biztosa volt.

³¹⁰ A globalizált világ jövőjéről lásd tanulmányomat: *A globális jövő scénáriói*, Valóság, 2010. 6. sz. 27-39. old.

XI. A 150 ÉVES OLASZORSZÁG

Olaszország 2011. március 17-én nagyszabású ünnepségek (és nem melleleg viták) közepette ünnepelte meg az ország fennállásának 150. évfordulóját. A köztársasági elnök egy 2011 végi genovai könyvbemutatón (*Per l'Unità d'Italia. Verso il 150° anniversario della fondazione dello Stato nazionale*) tartott beszédében kiemelte, hogy az olasz egységet a „különböző szemléletű, taktikájú és stratégiájú szereplők” a diplomácia, a politikai kezdeményezések és katonai akciók során hozták létre, amelyben részt vettek a mérsékelt és a forradalmi demokrata erők is. Kiemelte, hogy az olasz egységben résztvevők sokfélesége mégis sikert és egységet teremtett, ami a mai kor számára is példaadó lehet a téren, hogy „mit is jelent olasznak lenni”. Az ország jövőjéről szólva kiemelte, hogy a „társadalmi kohézió forrása” az egy és oszthatatlan Olaszország. Abban az interjúban, amit 2011 karácsonyán adott, Napolitano újból arra utalt, hogy a jelen komoly problémái ellenére vissza kell szerezni „egy nagy nemzet büszkeségét”.

A 2011-re eső 150 éves évforduló azonban újból és újból fellelevenítette a vitát az olasz egység és az olasz identitás kérdéséről. Az itáliai lokalizmus, a regionalizmus sok előnnyel járt, de be is zárt, el is zárt vidékeket, városokat a központtól, az Észak-Dél megosztottság pedig rányomta bélyegét az olasz társadalom- és politikatörténet egészére. Amár korábban Ernesto Galli della Loggia által is hangsúlyozott **olasz individualizmust** az évforduló előtt és közben újból sokat elővették, mint az olaszok identitásának egyik konstitutív elemét. Az individualista olasz polgár³¹¹ ugyanis sokak szerint a nem igazán megszilárdult nemzetállam egyik következménye. Ez az attitűd nem csupán a gazdasági és politikai kultúráját befolyásolja, hanem a társadalmi együttélés szabályait is adott irányba tereli. A legtöbb olasz polgár mindennél előbbre tartja saját egyéni érdekének követését: ezt keresi a pártprogramokban is, nem pedig a kollektivitásra hivatkozó és távoli célokat felmutató terveket. Azt nézi, hogy melyek az azonnali előnyök és nem azt, hogy az ország érde-

³¹¹ Lásd: *Introduzione*, in: *Senza più sinistra*, id. kiad. 5-7. old.

kének melyek a legmegfelelőbb perspektívái. Oda adja szavazatát, ahol az hasznos számára (ez a *voto utile* szlogen).

A problémát igazán az okozta, hogy a 2008-as választások idején nyilvánvalóvá vált mindenki számára, hogy szociálisan és politikailag is „**két Itália**” létezik: egy jobboldali és egy baloldali.³¹² Ezt a problémát elméleti összefüggéseiben többen is jelezték már előzőleg is.

Nem véletlen, hogy éppen ebben az időben írt a neves jogász-professzor és filozófus, **Norberto Bobbio** a jobb és a bal politikai szétválásáról azután, miután mások már e dichotómia megszűnéséről beszéltek.³¹³ A bal- és jobboldalt értékvalasztásai alapján különíti el egymástól. Szerinte a jobboldalnak vertikális látásmódja van, azaz elfogadja az egyenlőtlenségek létét, a baloldalnak horizontális a szemléletmódja, ami alapján elutasítja és felszámolni kívánja az egyenlőtlenséget. Bobbio arra is kitér írásaiban, hogy az olasz identitást szükséges állandóan ápolni, mert a történeti és vallási tradíció sokfélesége plurális identitás felé mozdítja az embereket. Az erős nemzetállam hiánya miatt virágozik a lokalizmus és a regionalizmus, de olykor megjelenik a fals nacionalizmus és a sokféle patriotizmus (konzervatív, konstitucionális vagy republikánus hazafiság). Hasonlóképpen összefügg az identitással a politika és a politikai kultúra. Ez utóbbiból is többféle van: liberális, katolikus, fasiszta és radikális demokrata.³¹⁴ Ez a sokféleség valóban megnehezíti a nemzeti identitás megfogalmazását az olasz emberek számára. Olaszországban a „nemzeti eszme válsága mély”, a „nemzeti érzés majdhogynem kialudt”.³¹⁵ Tovább él azonban az olasz identitás, amelyre büszkék is az olaszok.

Ugyancsak hasonló módon, történészi szempontból foglalkozik a „megosztott Itáliával” **Massimo L. Salvadori**. Szerinte a meg-

³¹² Luca Ricolfi: *Perché le sinistre hanno perso*, in: *Senza più sinistre*, id. kiad. 49-59. old. A 2008-as választásokon a két pártszövetség, az *Ulivo* és a *Polo della Libertà* a szavazatok 70 %-át gyűjtötte be.

³¹³ Norberto Bobbio: *Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica*, Roma, 1995. Donzelli editore. A könyv nagy visszhangot és vitát váltott ki mindkét oldalon.

³¹⁴ Lásd erről Ernesto Galli della Loggia: *L'identità italiana*, id. kiad.

³¹⁵ Norberto Bobbio: *Parlare ancora di patria*, in: *L'utopia capovolta*, Torino, 1990. La Stampa editrice, 155. old.

osztottságnak mély gyökerei vannak Olaszország történelmében.³¹⁶ A megosztottság visszavezethető a Risorgimento korszakára, ahol a legitimista és katolikus déli ellenzék állt szemben az északi, liberális Itáliával. Azután később a fasizmus és a köztársaság idején is „két Itália” létezett: egy kormánypárti és egy ellenzéki, ami Salvadori szerint „blokkoltta tette az egész politikai rendszert”. Ugyanakkor mindig volt valaki, aki ezt a helyzetet felismerve új reformokat fogalmazott meg. Ilyen volt többek között Gioberti, Giolitti, Gobetti, Gramsci és Croce is. Az egységes nemzeti szellem azonban gyengé maradt, mert nem volt olyan vezető osztály, amely a közös sors eszménye alapján politikai, kulturális és morális hegemoniát tudott volna példaként állítani. Ezért aztán csak adminisztratív értelemben lehet nemzetállamról beszélni Olaszország esetében.³¹⁷

Melyek mégis az „olaszság” kritériumai? Először is az adott politikai, nyelvi, kulturális és etnikai csoporthoz való tartozás érzése, amelyben felismerhetőek az olasz tradíció és szokásjog és eredet elemei éppúgy, mint akár az állandóan változó kormányforma. Ez alapján dől el az egyén számára a csoporton belüli szolidaritás mértéke, az egészként felfogott csoporthoz való lojális viszony és az egyén saját érdekének a csoport közös érdekeinek való alárendelése. Itt természetesen széles lehetőségek nyílnak az olaszok számára is, hiszen a sokféleségből kell választaniuk. A nehézséget számukra ez okozhatja. Mindenesetre Olaszország 150. évfordulójának megünneplése felszínre hozta azokat az identitás-problémákat, amelyek látenszen mindig is jelen voltak az itáliai társadalomban. Minthogy a történelem nem más, mint állandó alakulás („continuo farsi” – Gramsci kifejezésével élve), ezért a jövőben még további feladatot fog számukra jelenteni identitásuk és országuk egyben tartása olyan körülmények között, amikor a globalizáció következtében a nemzet-államok fokozatosan „kiüresednek”.

³¹⁶ Massimo L. Salvadori: *L'Italia divisa. La coscienza tormentata di una nazione*, Roma, 2007. Donzelli editore.

³¹⁷ Massimo L. Salvadori: *Storia d'Italia e crisi di regime*, Bologna, 2001. Il Mulino, 169-176. old.

BIBLIOGRÁFIA

Általános művek:

- GIULIANO PROCACCI: *Storia degli Italiani*, Róma-Bari, 1990. Laterza
- HARRY HEARDER: *Olaszország rövid története*, Bp. 1992. Maecenas Könyvkiadó
- PAUL GINSBORG: *L'Italia del tempo presente*, Torino, 1998. Einaudi
- NÖRBERTO BOBBIO: *Profilo ideologico del Novecento*, Milano, 1990. Garzanti
- GIAMPIERO CAROCCI: *Storia dell'Italia moderna*, Roma, 1995. Newton
- INDRO MONTANELLI – MARIO CERVI: *Storia d'Italia. L'Italia del Novecento*, Milano, 2001. Fabbri
- FEDERICO CHABOD: *Olaszország története. 1918-1948*, Budapest, 1967. Gondolat
- GUIDO CRAINZ: *L'Italia repubblicana*, Firenze, 2000. Giunti
- FRANCO CANGINI: *Storia della prima repubblica*, Roma, 1994. Newton
- PANKOVITS JÓZSEF: *Az olasz politikai pártok választútja a 20. század végén*, Bp. 1998. Napvilág
- DONALD SASSOON: *Contemporary Italy. Politics Economy and Society since 1945*, London, 1986. New Left Books
- GIAMPIERO CAROCCI: *Storia dell'Italia moderna*, Roma, 1995. Newton
- MASSIMO L. SALVADORI: *Storia d'Italia e crisi di regime*, Bologna, 2004. Il Mulino
- BERNARD BAUDRILLÈRE: *Le régime politique italien*, Paris, 1999. PUF.
- PIERO IGNAZI: *Il potere dei partiti. La politica in Italia dagli anni Sessanta a oggi*, Roma-Bari, 2002. Editori Laterza
- GIORGIO GALLI: *I partiti politici italiani (1943-2004)*, Milano, 2004. BUR
- KIS ALADÁR: *Olaszország története 1748-1968*, Bp. 1975. Akadémiai kiadó
- SIMONA COLARIZI: *Storia del Novecento italiano. Cent'anni di entusiasmo, di paure, di speranza*, Milano, 2000. BUR.
- CARLO GUARNIERI: *Il sistema politico italiano*, Bologna, 2006. Il Mulino

64-ku. XB 1900 29

(A) Szabó Tibor

Olaszország politikatörténete (1861–2011) professzor

PATRICK MCCARTHY: *Italy since 1945*, Oxford, 2000. Oxford University Press

ADRIAN LYTTTELTON: *Liberal and fascist Italy*, Oxford, 2002, Oxford University Press

Biográfiaák:

MONTANELLI – NOZZA: *Garibaldi*, Bp. 1973. Európa

JÁSZAY MAGDA: *Cavour*, Bp. 1986. Akadémiai

JÁSZAY MAGDA: *Mazzini*, Bp. 1977. Gondolat

MADARÁSZ IMRE: *Az Apostol*, Bp.

ORMOS MÁRIA: *Mussolini*, Bp. 1987. Kossuth

KIS ALADÁR: *A duce*, Bp. 1989. Zrinyi

SZABÓ TIBOR: *Gramsci politikai filozófiája*, Szeged, 1991. Szegedi Lukács Kör

Egyéb szakirodalom:

GIORGIO GALLI: *La sinistra italiana*, Milano, 1996. Il Saggiatore

MARCO REVELLI: *La destra nazionale*, Milano, 1996. Il Saggiatore

SZABÓ LÁSZLÓ: *Piave 1918*, Bp. 1986. Kossuth

ORMOS MÁRIA: *A Matteotti-ügy*, Bp. 1973. Kossuth

ENZO SANTARELLI: *Fasizmus és újfasizmus*, Bp. 1976. Kossuth

KIS ALADÁR: *Az olasz fasizmus története*, Bp. 1970. Kossuth

MASSIMO L. SALVADORI: *Állam és társadalom a modern olasz történelemben*, in: *Itáliai tudósítások*, 1991. 6. sz. 1-15. old.

ROBERTO BATTAGLIA – GIUSEPPE GARRITANO: *Az olasz ellenállás története*, Bp. 1965. Kossuth

CANDIANO FALASCHI: *Az olasz fasizmus végnapjai*, Bp. 1975. Kossuth

NORMAN LEWIS: *A tiszteletre méltó társaság*, Bp. 1966. Kossuth

PANKOVITS JÓZSEF: *Fejezetek a magyar-olasz politikai kapcsolatok történetéből*, Budapest, 2005. Gondolat kiadó

PANKOVITS JÓZSEF: *Az olasz baloldal. Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig*, Budapest, 2010. L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány